

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Факультет української філології
Кафедра української мови та методики її навчання

**ОСНОВНІ
ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ
ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ
(словник-довідник філолога)**

Укладач: І. І. Коломієць

Умань
2015

УДК 811.161.2'38 (075.8)
ББК 81.411.1-7я73

*Розглянуто та рекомендовано до друку вченою радою
факультету української філології
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини, протокол № 1 від 3 вересня 2015 р.*

Рецензенти:

Мойсієнко А. К. – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Розгон В. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

С 80 Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога) / укладач І. І. Коломієць. – Умань ВПЦ «Візаві», 2015. – 202 с.

Словник-довідник розкриває значення основних понять та категорій, якими послуговується сучасна лінгвостилістика як наука і навчальна дисципліна. Пропонований стилістичний словник – це спроба систематизувати й упорядкувати термінологію цієї науки у більш повному обсязі. До словника включено значну кількість синонімічних одиниць, із домінуванням однієї із них, посилання на антонімічні номінації понять терміносистеми лінгвостилістики. Реєстр основних стилістичних термінів доповнюється різноманітним ілюстративним матеріалом та супровідним коментарем щодо закономірностей уживання тих чи інших мовно-виражальних засобів та їх цілеспрямованого призначення.

Словник-довідник розрахований на студентів-філологів, вчителів-словесників загальноосвітніх навчальних закладів, а також на всіх тих, хто вивчає, шанує рідне слово.

УДК 811.161.2'38 (075.8)
ББК 81.411.1-7 я73

© Коломієць І. І., 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ.....	6
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	189
ДОДАТКИ.....	191
Структура стилістики.....	191
Зв'язок стилістики з іншими науками	192
Стилістична система мови	193
Загальна характеристика стилів.....	194
Схема стилістичного аналізу тексту.....	201

ПЕРЕДМОВА

Лінгвістична стилістика безпосередньо пов'язана із проблемами функціонування мови в суспільстві, науковим обґрунтуванням правил організації мовних одиниць залежно від вибору типів мовлення у різних сферах суспільної комунікації, питаннями вдосконалення культури усного й писемного мовлення.

Стилістика як вчення про функціональний аспект мови володіє набором стилістичних універсалій, що стосуються вихідних, ключових понять її метамови, методології досліджень, власне стилістичних засобів (стилістичний інвентар мови) і становлять ядро її понятійного апарату; а також оперує комплексом загальнонаукових понять, термінів, перекресних із суміжними дисциплінами лінгвістичного та літературознавчого циклів – культура мовлення, риторика, лінгвістика тексту, психолінгвістика, лінгводидактика, літературознавство, поезика тощо.

Укладання словника-довідника зумовлено потребою систематизувати, впорядкувати та уніфікувати терміносистему цієї галузі знань на сучасному етапі її розвитку. Метою введення означення певному терміну, його дефініції може бути необхідність розширення поняттєвого спектру словника, усунення двозначності, необхідність уточнення терміну, чи його теоретичне роз'яснення, більш детальне трактування у функційно-стилістичному плані.

Варто зазначити, що словникові статті вміщують синонімічні відповідники основних термінів, відображають їх фонетико-граматичну варіантність, дозволяють простежити родо-видові взаємозв'язки лінгвостилістичних понять і категорій, почасти визначають їх антонімічні номінації, логічно-сміслові протилежності.

Значимість пропонованого словника-довідника для філолога, вчителя-словесника полягає не тільки у комплексному з'ясуванні теоретичних відомостей з лінгвостилістики як науки і навчальної дисципліни, а й у практичному спрямуванні словникових статей. Функційно-діяльнісний вияв інформаційного потоку словника-довідника з лінгвостилістики сприятиме ефективному засвоєнню основ цієї науки, оволодінню стилістичною системою мови, а також підвищенню рівня мовленнєвої культури особистості, збагаченню її словникового запасу, розвитку мовного чуття, формуванню комунікативно-стилістичних умінь та навичок. Супровідний ілюстративний матеріал щодо визначення окремих мовленнєвознавчих понять, опису й кваліфікування різнорівневих мовних одиниць з погляду властивих їм стильових та додаткових стилістичних ознак, особливостей уживання унаочнює науковість викладу, робить його більш дохідливим, переконливим, аргументованим та сприяє кращому запам'ятовуванню.

Словник складається з чотирьох частин: реєстру словникових статей, поданого за алфавітом; алфавітного покажчика основних

лінгвостилістичний понять і категорій, списку використаних джерел, додатків.

Кожна словникова стаття містить тлумачення терміна, його лінгвостилістичну характеристику певному обсязі задля осмислення й засвоєння конкретної дефініції. Словниковий покажчик налічує 702 термінологічні одиниці.

Список використаних джерел, що включає наукову, науково-навчальну літературу з проблем стилістичних досліджень різних історичних періодів, додається. Укладаючи реєстр термінолексем лінгвостилістики, ми послуговувалися також лексикографічними напрацюваннями суміжних наукових дисциплін. Рекомендована література може бути принагідною студентам, вчителям-філологам у процесі підготовки написання рефератів, доповідей на семінари, конференції, усім, хто цікавиться красою слова, багатством різноманітності виражальних засобів національної мови, її комунікативними можливостями.

Додатки репрезентують схематичне відображення структури стилістики, її зв'язку з іншими науками, цілісного поняття стилістичної системи мови, узагальнюють характеристику функціональних стилів, подають алгоритм виконання стилістичного аналізу тексту.

*...висловлюватися стилістично – правильно і точно,
образно, етично й естетично.*

П. С. Дудик

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ПОНЯТТЯ І КАТЕГОРІЇ

Абзац – 1) відступ управо в початковому рядку тексту; 2) пов'язана за змістом частина тексту від одного відступу до іншого. Абзац, як інтонаційно-синтаксична одиниця, складається з одного чи кількох тематично об'єднаних речень, характеризується єдністю і відносною закінченістю думки. Він досить чітко поділяється на три частини: зачин, середня частина, кінцівка, – що дає змогу відтворити думку в процесі її розвитку. У нехудожніх текстах поділ на абзаци стандартний, у художніх та публіцистичних різноманітний, що залежить від теми і форми викладу.

Абстрактна лексика – слова, що позначають віддалені від конкретної дійсності загальні поняття й закони розвитку, тобто мають значення якості, властивості, стану, дії (наприклад: *альтруїзм, втіха, зв'язок, істина, мислення, невинність, обсяг, присутність, провина, чемність* та ін.).

Автентичний текст – оригінальний, достовірний текст певного автора.

Автологія (денотація) – вживання слів у поетичному тексті в прямому значенні. Класичним прикладом переважно денотативного слововживання є «Садок вишневий коло хати...» Т. Шевченка; а також див.: *У нашому саду була розкішна флора, – жоржини й кропива, любисток і ревець. І прадід мій ходив, як привид Ельсінора, і сойка у кущах пищала цілий день. Була в тому саду смородина й порічки. Малина розрослась, як дикий чагарник. Індустріальний подих п'ятирічки до нас у сад тоді ще не проник* (Л. Костенко). Див. також: *автоматизація*.

Автоматизація (стереотипізація) – протилежність до актуалізації, яскравим прикладом якої може слугувати наукова мова. Автоматизоване мовлення характеризується точністю понять і тверджень, часто воно використовує усталену термінологію. Термінологія і є результатом автоматизації, коли кожне, навіть найновіше поняття має своє точне визначення. Тоді як автоматизація робить мовні засоби механічними, актуалізація усуває механічний характер, робить уживання мови свідомим. Автоматична мова передбачає денотативне (автологічне) вживання слів, натомість художня часто послуговується ще й конотацією («прирощенням смислу»). Див. також: *автологія*. Протилежне – *актуалізація*.

Автор – творець художнього або публіцистичного твору, наукового дослідження, проекту, винаходу тощо. Автором вважається кожна людина, яка скомпонувала власний текст із певною метою.

Автореферат – жанрова форма реалізації власне наукового підстилю мови; короткий виклад автором своєї наукової праці. Наприклад, автореферат дисертації, в якому стисло викладено мету, завдання, зміст наукової праці.

Авторська мова – слова, за допомогою яких автор безпосередньо від себе характеризує події та образи. Авторська мова передається зазвичай від 3-ої особи. Вона повинна бути зразком літературної мови для слухачів і читачів. Своєрідною формою авторської мови, прямо не зв'язаної з подіями твору, є авторські відступи. Протилежне – *чуже мовлення*.

Автосемантичне речення – речення незалежне, комунікативно закінчене, граматично не зв'язане з іншим реченням. Автосемантичне речення внаслідок своєї більшої смислової самостійності, автономності легко ізолюється від контексту, і тому само по собі може становити абзац.

Агіографія – різновид церковної літератури; оповідання про життя осіб, яких церква проголосила святими.

Агітаційна промова – жанрова форма реалізація публіцистичного мовлення; промова, метою якої є поширення певних ідей або гасел, як правило, політичних, задля переконання в чому-небудь або спонукання до чого-небудь. Див. також: *промова*.

Аграматизм – неправильне розуміння граматичних конструкцій, що призводить до помилок у граматичній побудові мовлення.

Адаптація – пристосування тексту до можливостей сприймання читача.

Адресант – мовець, відправник повідомлення, той, хто створює висловлювання, партнер спілкування.

Адресат – мовець, отримувач повідомлення, слухач або читач, співрозмовник; той, хто отримує інформацію від адресанта на паперових чи електронних носіях.

Активна лексика – мовні одиниці, що на певному етапі розвитку мови позначають актуальні поняття і не мають відтінку новизни або застарілості (наприклад: *вода, хліб, високий, чесний, жити, міркувати, добре, холодно* і т. ін.). Ознаки активної лексики: стилістична нейтральність слів, розвинена система їх значень, найважливіша роль у забезпеченні мовою комунікативної функції. Див. також: *функціонально-стилістична класифікація лексики*. Протилежне – *пасивна лексика*.

Активний словник – певним чином організована сукупність слів і словосполучень, що утворюють лексико-фразеологічний запас окремої особи, який вона не тільки розуміє, а й практично використовує для своєї мовленнєвої діяльності. Словниковий запас індивідуального слововживання (індивідуальний словник) залежить від рівня освітньо-професійної підготовки, духовної культури, особистих позапрофесійних

інтересів мовця. Наприклад, слова *асиміляція, палаталізація, фонема, морфема* для філолога є продуктивно вживаними, для інших мовців є маловідомими, незрозумілими із тих позицій, що вони ними активно не послуговуються. Див. також: *лексикон, багатство словника*. Протилежне – *пасивний словник*.

Актуалізація – реалізація потенційних властивостей елементів мови відповідно до стилістичної мети спілкування і вимог певної мовленнєвої ситуації. Найчастіше це прийом порушення узвичаєних семантико-синтаксичних зв'язків між словами (їхньої валентності), семантико-стилістичне та інтонаційне наголошення за несподіваними мовними зв'язками, нове змістове виокремлення мовних одиниць і незвичні асоціації (на зразок, *осот образ, пневматичність бузини* тощо). Актуалізація слів і висловів може здійснюватися різними способами через інші, вужчі і простіші прийоми: *звуконис* й *парономазія* (через звучання слова), *метафоризація* (через нетрадиційну сполучуваність) тощо. Див. також: *експресема, стилістема, стилістичний прийом*. Протилежне – *автоматизація*.

Актуальне членування речення – комунікативно-сміслові членування речення, що ґрунтується на аналізі вираженого в ньому конкретного змісту. Тобто до уваги береться рух думки від даного, відомого – *тема* до повідомлюваного, нового – *рема*; перше звичайно закладене у початковій частині речення, друге – в його кінцевій частині. Тема (предмет повідомлення) містить відому для мовця інформацію в певній ситуації і служить відправним пунктом висловлювання. Рема є заключною частиною, яка містить те нове, що повідомляється про тему. Можливість іншого розташування елементів висуває питання про звичайний порядок слів у реченні та відхилення від нього. Див. також: *порядок слів, рема, тема*.

Актуальний – той, що має конкретне значення в певному висловлюванні.

Акцентуаційна норма – мовна норма у галузі наголосу; регулює вибір варіантів розташування і переміщення наголошеного складу серед ненаголошених (*бресті́, нести́; везе́те, іде́те; люблю́, пишу́; гурто́житок, руко́пис; сантимéтр, кубомéтр, але манóметр, спідóметр; браті́, два брата́; було́, буде́; білізні́, господа́рський, заго́ловок, зокре́ма* і т. ін.). Див. також: *мовна норма*.

Акцентуація – виділення шляхом наголошування окремих елементів у слові чи фразі.

Акцентувати – наголошувати, виділяти, підкреслювати певне слово чи висловлення за допомогою наголосу; вимовляти з особливою інтонацією з метою зосередження уваги на найважливіших змістових моментах висловлювання, надання якомусь мовному елементу особливої стилістичної ваги. Див. також: *наголос*.

Алгоритм – система правил для розв’язування певних навчальних завдань. Алгоритм побудований як чітко визначена логічна та послідовна система аналітичних дій і окремих операцій (кроків) задля досягнення поставленої мети. Наприклад, алгоритм виконання стилістичного аналізу тексту.

Алегорія – троп, спосіб двопланового художнього зображення, що полягає у втіленні абстрактного поняття, явища в конкретному (предметному) художньому образі за відповідними асоціаціями з характерними ознаками прихованого. Наприклад, див. «Цуцик»Л. Глібова: *Цуцик* – втілення моральної ницості, зрадництва, лицемірства, паразитизму, *Бровко* – чесність, ширість, працьовитість; а також традиційно в образі *лисиці* показується хитрість, *осла* – тупа упертість, *синиці* – хвастливість, *зайця* – полохливість, боягузтво тощо. Алегорію можна розглядати як різновид метафори, тому що вона також ґрунтується на перенесенні значень за подібністю. Це ніби поширена метафора, що може охоплювати цілу байку, притчу, казку та ін. Близьким до алегорії є символ, який відзначається багатозначністю, семантичною місткістю, однак не має чіткої визначеності, що в алегорії. Див. також: *троп*.

Алітерація – вид звукопису; повторення однакових або близьких за акустико-артикуляторними ознаками приголосних звуків у суміжних або близько розташованих одне від одного словах з метою створення звукового (слухового) образу або акустичного фону, гармонійно-мелодійного ладу звучання чи певної емоційно-стилістичної тональності. Наприклад: *Вона верталась із ясного саду, ясна, як сад, і радісна, як сміх* (М. Рильський); *Легко, легко, аж несміло листям липа шелестіла. Два лелеки пролітали і на липі спочивали. Як лелеки полетіли, липа вслід їм шелестіла* (Г. Чубач); *Над ожинами, понад жоржинами журавлина жура моя* (А. Мойсієнко); *Чорна хмара сонце вкрила, грім гуркоче з-за гори... Ніч простерла чорні крила; в'ються вихрами вітри* (Д. Загул). Див. також: *звукоповтори*.

Алогізм – 1) непослідовність міркуванні, зумовлена порушенням законів логіки; хід думок, що суперечить логіці, а отже містить певну логічну помилку, несумісність, що породжується невідповідністю граматичного руху мови значеннєвому (*аварійна газова служба чи людина з гарною усмішкою і великим досвідом роботи; двері відпочивають*); 2) літературний прийом, що полягає в навмисному порушенні (розриві) логічних зв’язків у мові з метою створення ефекту комізму, іронії (див. усмішки О. Вишні).

Алюзія – стилістичний прийом, пов’язаний із використанням у тексті фольклорного, літературного, історичного чи побутового факту, а також відомого афористичного вислову, крилатого слова, ідіоми. Алюзія органічно пов’язана із першоджерелом, де зафіксована її поява, часом переростає своє первісне тлумачення, набуваючи нових відтінків або

значення; тісно поєднана з оповіддю, асоціативно виокремлює важливу думку певного контексту, допомагає схарактеризувати предмет мовлення, вичерпно вказати на особливість події чи рису людини тощо. Органічне вплітання письменником в канву художнього твору алюзії позитивно позначається на збагаченні стилю, його лапідарності. Наприклад: *Дивлюся, Мов на небі висить Святий Київ наш великий. Святим дивом сяють Храми Божі, ніби з самим Богом розмовляють* (В. Стус), – пор. із твором «Варнак» Т. Шевченка.

Ампліфікація – стилістична фігура, спрямована на доповнення, розширення, збагачення думки, підсилення характеристики зображуваного за допомогою накопичення однорідних мовних засобів: синонімів, епітетів, порівнянь, протиставлень, інших однотипних слів і виразів. Наприклад: *Чатуй, вартуй, пильнуй, стороже! Таке дання його тверде. Що віриш ти: Поет – він може! Пером то й меч і одведе!* (І. Драч); *Інші будуть лунати пісні, вільні, гучні, одважні та горді* (Л. Українка); *Як гостро свистить гострокрила, примхлива, одважна, бездумна, безумна, розумна, як світ і життя, ластівка!* (М. Рильський); *Синь гаїв, поля, світання, пісня солов'їна, ніжний шепіт і зітхання – моя Україна* (В. Сосюра). Див. також: *однорідність, синоніми, синонімічний повтор, стилістичні фігури.*

Аналіз мовлення – полягає у виявленні особливостей усного та писемного мовлення окремих осіб або груп людей щодо передачі змісту та смислу висловлювання за допомогою мовних засобів різних рівнів (фонетичного, лексичного, граматичного).

Аналіз тексту – вид роботи, що передбачає з'ясування особливостей структури й семантики, стильових та стилістичних властивостей тексту, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети. Аналізу підлягають зразкові тексти різних стилів, власні й чужі тексти з певними мовленнєвими та композиційними недоліками задля виправлення останніх. Виділяють такі основні етапи аналізу тексту: визначення теми й основної думки, виділення мікротем, визначення засобів зв'язку речень у тексті, визначення стилю, типу мовлення, аналіз структури тексту, аналіз мовних засобів. Аналіз тексту сприяє ефективному мовленнєвому розвитку особистості, збагаченню активного словникового запасу мовця, удосконаленню якостей мовлення індивіда. Логічним продовженням аналізу тексту є конструювання власних текстів різних стилів, типів, жанрів. Див. також: *комплексний аналіз тексту, лінгвістичний аналіз тексту, стилістичний аналіз тексту.*

Анафора (єдинопочаток) – стилістична фігура, що полягає в повторенні одних і тих самих елементів мови на початку кожного відтинку тексту: звука, морфеми, слова, групи слів. Анафора допомагає зосередити увагу на позначуваному повторюваним елементом понятті, актуалізує його, посилюючи звучання чи смислове наповнення. Анафора буває

звукова, морфемна, лексична, синтаксична. Наприклад: *Сипле, стеле сад самотній Сірий смуток – срібний сніг, – Сумно стогне сонний струмись, Серце слуха смертний сміх* (В. Кобилянський); *Хурделяє хуга хуртовина* (І. Драч); *Безтілесна, безкровна, безлика, бездоганна байдужість моя, в безнадії – безмежно велика, бо без неї безсилію я* (О. Грош); *Які слова страхітливі – дволикість, дворушництво, двозначність, двоєдушність! Двомовність – як роздвоєне жало. Віки духовної руйнації. Змія вжалила серце нації; І як тепер тебе забути? Душа до краю добрела. Такої дивної отрути я ще ніколи не пила. Такої чистої печалі, такої спраглої жаги, такого зойку у мовчанні, такого сяйва навкруги. Такої зоряної тиші, такого безміру в добі!.. Це, може, навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі* (З тв. Л. Костенко); *Пробач, мій дню, що був похмурим, Пробач, мій рух, що кволим був, Пробач, любове, що в зажурі Твоє ім'я на мить забув* (В. Крищенко); *Прикметник* називає ознаку предмета і відповідає на питання який? чий? *Прикметники* називають колір (білий, синій, жовтий), розмір (великий, довгий, малий)... (Довідник). Див. також: звукоповтори, стилістичні фігури. Протилежне – епіфора.

Анахронізм – уживання слова чи виразу, що не відповідає лексичним, фразеологічним та іншим нормам сучасної літературної мови. Анахронізм може кваліфікуватися як тип лексичної помилки; а в художніх текстах здебільшого вживатися для створення жартівливих, гумористичних чи іронічних ситуацій і часто поєднуватися з просторічною лексикою.

Анепіфора (обрамлення) – це стилістична фігура, в якій певна синтаксична одиниця (речення, абзац, строфа), а то й цілий твір має однаковий початок і кінець. Такий повтор пов'язаний із підсиленням значення повторюваного компонента, з актуалізацією уваги читача на певній думці: *Усміхнулась Катерина, Тяжко усміхнулась* (Т. Шевченко); *У цьому полі, синьому, як льон, де тільки ти – і ні душі навколо, уздрів і скляк – блукало серед поля сто тіней. В полі, синьому, як льон* (В. Стус); *Вранці – роси. Марити. Мовчати. Колос. Шум. Волошки. Знов волошки. Материнка. Конюшина. Смутку трошки. Вранці – роси. Марити. Мовчати* (В. Чумак); *Ти не прийшла в вечірній час... Без тебе день вмирав сьогодні, Без тебе захід смутно гас І сонце сходило в безодні... Ти не прийшла в вечірній час* (О. Олесь); *Точність* охоплює і граматичну правильність, тому що без неї важко досягти *точності* (Підручник). Див. також: стилістичні фігури.

Антитеза – мовний зворот, вислів, що характеризується симетричною будовою і підкресленим зіставленням протилежних понять, думок, явищ, почуттів або образів для посилення враження. В основі антитези лежить антонімічна пара (загальномова або контекстуальна). Різке протиставлення понять дає можливість авторові створити надзвичайно виразний, дієвий, об'ємний образ. Антитеза буває проста – у

межах одного речення одна-дві антонімічні пари, а також *складна* – система протиставлень, створення цілого ряду односпрямованих антонімічних пар, що робить контраст особливо виразним, підкреслює, посилює його. Наприклад: *Краще гірка правда, ніж солодка брехня* (Н. тв.); *І при тобі й без тебе штука ця Небесна і земна, Нема початку і нема кінця Матерії: існує, хоч ти лусни, зірки й капуста... Усе – рухливе, і воно ж – інертне, Усе – мінливе, й вічне водночас, Все – рівно навпіл: Смертне і безсмертне* (І. Муратов). Зіставляються прямі і переносні значення слів, використовується різке і несподіване зіткнення різнорідних понять. Див. також: *антоніми*.

Антифразис (антифраза) – вислів, побудований на вживанні слів або зворотів у протилежному значенні, що розкривається в контексті. На зразок, *страшенно люблю*; або ж *Прощай, прощай, чужа мені людино! Ще не було ріднішого, як ти. Оце і є той випадок єдиний, Коли найбільша мужність – утекти* (Л. Костенко); *Я дуже сміливий: я не боюсь нікого Слабого; За правду битися готов я до загину 3-за тину* (В. Самійленко). Див. також: *антонімічна іронія*.

Антоніми – слова, що називають протилежні за змістом поняття; стилістичні засоби створення виразного контрасту. Існують антоніми постійні, або *загальномовні* – пари слів, антонімічні зв'язки яких зрозумілі й поза контекстом (наприклад: *так – ні, радіти – сумувати, геніальний – бездарний, егоїст – альтруїст*), і *контекстуальні* (авторські) – слова потенційно антонімічні (*домашні справи* (в Україні) – *європейські справи*), які набувають контрастності лише у спеціально організованому контексті, а також є явищем індивідуального творення й вирізняються якістю постійної образності (наприклад: *Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля* (М. Рильський). Контекстуальні антоніми переважно вживаються в публіцистичному стилі, у художньому й розмовному мовленні. Антоніми найчастіше використовують для створення контрастів, різкого й несподіваного зіткнення різних реалій і понять («*Війна і мир*» Л. Толстой); яскравих зіставлень, порівнянь («*Стилет і стилос*» Є. Меланюк); протиставлень, розмежування понять за семантичними ознаками (*Фундаментом будь-якої демократії є право людини, а не право держави* (Із газети). Вони слугують засобом яскравого відображення дійсності, чіткої характеристики образів, предметів, явищ, зумовлюють виникнення виразно стилістичних ефектів, наприклад гумористично-сатиричного чи іронічного планів зображення; надають мовленню дотепності, сприяють увиразненню висловлюваної думки, лаконічності фрази, сконденсованому вираженню авторського задуму, ідеї (зокрема у заголовках) тощо. Наприклад, загальномовна антонімія – збірка поезій Д. Павличка «*Любов і ненависть*», цикли поезій І. Франка «*Вольні сонети*» і «*Тюремні сонети*»; або ж: *Таких, як ти, кипучі мільйони Ідуть, щоб світ востаннє розколеть на так і ні* (М. Рильський); *Я тоді твоїм*

[Україно] *ім'ям радію І сумую іменем твоїм* (В. Симоненко); *Поки геній стоїть, витираючи сльози, Метушлива бездарність отари свої пасе* (Л. Костенко); і ситуативна семантична контрастність: *...І горя людського гіркий полин Вмить перетворений на мед Гімета* (М. Зеров); *Зароблений сухар краще краденого бублика; Чуже лихо за ласощі, своє за хрін* (З н. тв.). На основі антонімів утворюються такі словесні фігури: *антитеза, антонімічна іронія, оксиморон*.

Антонімічна іронія – прихована антонімічність; вид антифразиса, що полягає у наданні слову або вислову зворотного (аж до буквального) значення з метою глузування або насмішки, коли значення зіставлюваних понять мислиться не в прямому, а в протилежному розумінні (прихований глум, удавання). Іронія важливий стилістичний засіб гумору і сатири. Наприклад: *Я його люблю, як сіль в оці і кольку в боці* (тобто не люблю); *Така гарна, що як вигляє у вікно, то три дні собаки гавкають* (тобто некрасива); *Такий добрий, що готовий в ложці води втопити* (тобто лихий) (З н. тв.), – виявлена внутрішня протилежність виділених слів зумовлюється контекстом. Див. також: *антифразис, антоніми, іронія*.

Антонімія – протилежність слів чи виразів за значенням.

Антономазія (прономінація) – троп, вид метонімії; стилістичний засіб оцінної експресії, суть якого полягає в заміні власної назви описовим зворотом (на зразок, *Безсмертний Кобзар* – Т. Шевченко, *Великий Каменяр* – І. Франко, *батько логіки* – Арістотель, *вічне місто* – Рим, *місто каштанів* – Київ); або ж власне ім'я, широко відоме з літератури, історії, вживається як загальна назва особи з рисами носія цього імені, що наближає до перифрази (*Отелло* – ревнивець, *Ескулап* – лікар, *Каїн* (Іуда) – вбивця, злочинець, зрадник). Див. також: *метонімія, перифраз*.

Аперцепція – різновид і властивість сприймання, в яких виявляється його залежність від попереднього індивідуального досвіду людини, її знань та інтересів, актуальних для неї потреб; полягає у включенні нових об'єктів до наявної в людини системи уявлень. Аперцепція впливає на зміст і характер перебігу сприймання, надає йому активного спрямування, воно стає повнішим і глибшим.

Апострофа – риторична фігура, в якій оповідь переривається зверненням автора чи персонажа твору до відсутньої особи як до присутньої, до мертвого як до живого, до предмета, абстрактного поняття як до особи; може мати різний риторичний зміст та мовну конфігурацію, вмещувати важливі відомості, аргументи, прохання, моління, побажання, звертання до честі і гідності, скаргу, догану, повчання, заповітні думки та ін. Апострофа урізноманітнює стиль мовця, здатна виражати різні відтінки емоційно-оцінної експресії – від стилістично нейтральної (окличне називання особи, до якої звернена мова), ввічливо офіційної і до багатогранної емоційно-стилістичної шкали – глибоко ліричного, інтимного плану (пестливість, ласкавість, лагідність, зворушливість),

урочисто-піднесеного чи зневажливого, іронічно-саркастичного. Наприклад: *Шевченку! Руку ти подав нам, щоб показати даль віків* (М. Рильський); *Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в свої блаженні сні* (Л. Костенко); *Україно моя! Чисті хвилі ланів, Променисті міста, голубінь легкокрила!* (В. Сосюра); *А ти, всевидящее око! Чи ти дивилося звисока, як сотнями в кайданах гнали в Сибір невольників святих?* (Т. Шевченко). Див. також: *звертання, кличний відмінок, риторичні фігури.*

Арго – своєрідний мовний код; мова якоїсь вузької соціальної чи професійної групи, штучно створювана з метою мовного відокремлення, відзначається наявністю слів, незрозумілих для сторонніх осіб. Якщо жаргон – суспільна забава, мовна гра, підпорядкована бажанню посилити експресію, то арго є засобом спілкування злодіїв, рекетирів, діячів мафіозного світу та інших антисоціальних елементів, що хочуть приховати свої наміри від решти членів суспільства. Див. також: *арготизми, жаргон.*

Арготизми – слова або звороти з арго, що вживаються з метою засекречення мови, створення ефекту потайного мовного виокремлення. Наприклад: *бабки* (гроші), *бакси* (долари), *кусок, штука* (тисяча грошових одиниць), *лимон* (мільйон), *етапка* (пересильна в'язниця), *малина* (зłodійське кубло), *метелик* (повія), *черепи* (свої хлопці), *пахан* (батько), *колеса* (наркотики), *кинути* (ошукати), *рубати* (їсти), *стріляти* (випрошувати), *шмонати* (обшукувати). У художньому мовленні одиниці цієї категорії використовуються зі стилістичною настановою, що зумовлена тематикою твору, переважно для створення типізованого середовища спілкування дійових осіб чи як засіб мовної характеристики персонажів, наприклад: *Якщо покажеш зекс [кмітливість] на простому ділі [крадіжка], буду виховувати на шермага [кишенькового злодія]* (І. Микитенко); для висвітлення життєвих явищ в оцінно-стилістичному ракурсі, зокрема гумористично-сатиричному, іронічному: *Звем синів хлоп'ятами, А у них – чуваки. В нас і сміх прозориться, А що в них – то чмихи. В нас дівчат горлиці, А у них – чувихи* (С. Зінчук). Див. також: *арго, вузькоспеціальна лексика, жаргонізми.*

Архаїзми (стилістичні архаїзми) – застарілі для певної епохи слова, звороти або граматичні форми, витіснені новими, сучасними (здебільшого це старослов'янізми). Виділяють типи архаїзмів: лексико-фонетичні, власне лексичні, лексико-словотворчі, лексико-морфологічні, лексико-семантичні (наприклад: *злото* (золото), *пійт* (поет), *вої* (воїни), *молітєся* (моліться), *уста* (губи), *рать* (військо), *ректи* (говорити), *уповати* (надіятися), *язик* (мова, народ), *мир* (громада, світське життя). Як стилістичні категорії ці одиниці позначені конотацією попередніх мовних епох, тому характеризуються відтінком архаїки, давнини і привносять у контекст художньо-літературного твору колорит певного часу, історичної доби (наприклад, періоду Київської Русі, козацтва тощо), індивідуалізують мовлення персонажів, а також слугують засобом створення різноманітних

стилістичних ефектів: від урочистості, піднесеності, патетики, пафосу, монументальності до комізму, іронії, пародії. Наприклад: *Устино – серце! Зв'язала єси мені руки...* (М. Вовчок); *Суремна мідь співає з-над Дністра. І князь рече до воїнів: «Пора! Не гоже бути під крижовником Вітчизні нашій».* Він бере шолом **Іратну вість** вояцтву подає, **Вінчаючи** ясне **чоло** своє (М. Бажан); *Нехай ім'я твоє не сходить з **уст** твоїх **вовіки*** (О. Олесь); *Гей, **благословенна** будь ти, **молодoste!*** (П. Тичина); **Воскресайте**, камінні душі, **Розчиняйте** серця і **чоло**, **Щоб не** сказали **Про вас **грядущі:**** – **Їх на землі не було...** (В. Симоненко); *Товариство, яке мені діло, чи я пізній **предтеча**, чи ранній? Удавайте пророків і йдіть, **отверзайте уста...*** (П. Тичина); *Од молдаванина до фінна **На всіх **язиках** все мовчить, бо **благоденствує!***** (Т. Шевченко); *З народом **загравать не треба.** Він добре бачить з-під брови: **І що ви корчите із себе, І хто **єсте** насправді ви*** (Б. Олійник); *Негідно бути **речником** юрби Раби рабів ще гірше ніж раби **Грядущий** хам вже навіть не **гряде** Уже він сам в **грядуще** нас веде* (Л. Костенко); *Шляхта не приховала свій звірячий **лик** за блиском і пишнотою* (П. Загребельний). Див. також: застарілі слова, історизми, старослов'янізми. Протилежне – неологізми.

Архітектоніка – основний принцип побудови твору як єдиного цілого, співвідношення його окремих елементів. До архітектоніки входять найкрупніші елементи того чи іншого твору, тобто мегаобрази; елементами архітектоніки є глави, розділи, дії, частини тощо. Архітектоніку іноді відрізняють від композиції, вважаючи, що архітектоніка – це загальний план цілого твору, а композиція – це побудова окремих його частин, деталей. На практиці ці поняття виступають синонімічними. Див. також: *композиція*.

Асемантичний – позбавлений власного значення. Наприклад, підрядні сполучники *немов, коли* виконують виключно синтаксичну роль вираження залежності підрядного речення від головного.

Асиндетон – безсполучниковість, пропуск єднальних слів, типова побудова багатокomпонентного безсполучникового речення, однорідного ряду; стилістична фігура, побудована на спеціальному випусканню сполучників між членами речення і між реченнями для надання розповіді більшої виразності, стрімкості і динамізму, експресивної стислості, сконденсованості змісту. Наприклад: *Ходить полев **щедре** літо, **нахилиє** **медоцвіти**, **наливає** **колоски**, **розрум'янює** **садки*** (М. Стельмах); *Здаля **розвіялись тумани**, **Знов** **ясно**, **пахощі**, **тепло...** **Спинилась** **кров**, **замовкли** **рани...** **Прибите** **серце** **ожило**. **Літає** **радість**, **щастя** **світе**, **Дзвенять** **пташки** **в садах** **рясних**, **Сміються** **знову** **трави**, **квіти...*** (О. Олесь); *Бо вже **ослонився** **безокрай** **чужинний**, **кучериться** **щедро** **багрянний** **розмай**, **прощай**, **Україно**, **моя** **Україно**, **кохана** **Вкраїно**, **щаслива** **бувай*** (В. Стус); *Грайте, арфи, **грайте**, ліри, **грайте**, лютні, **грайте**, гусла,*

радість лийте, журбу змийте, горе вкрийте весняним плащем (Б.-І. Антонич). Див. також: *стилістичні фігури*. Протилежне – *полісиндетон*.

Асонанс – вид звукопису; співзвуччя, повторення однакових або подібних за вимовою голосних звуків у суміжних чи близько розташованих одне від одного словах речення, строфи з метою нагнітання фонічного забарвлення, пов'язаного з їхнім змістом. Асонанси посилюють враження від прочитаного (актуалізуються фоносемантичні зв'язки), надають тексту звукової окраси, постають засобом його музичної інструментовки, експресивним увиразником художнього змалювання та емоційно-естетичного впливу на читача. Наприклад: *Арфами, арфами – Золотими, голосними обізвалися гаї Самодзвонними: Йде весна Запашина, Квітами-перлами Закосичена* (П. Тичина); *Горами, горами, над ярами й борами на весь край горенько, горенько розляглось, як моренько, через край* (М. Вороний); *Годі спати, всііз хати: пишне свято навкруги, в мрійно-синіх далечінях хвилі-співи, переспіви, хвиліі луги* (В. Чумак); *І тому, коли я бачу, як на небі туча тучить, – душу всю мою озвучить громом гніву – й на піддачу блискавками намогучить* (П. Тичина). Див. також: *звукоповтори*.

Асоціація – зв'язок між елементами психіки, уявленнями, за якого поява одного елемента викликає появу іншого, з ним пов'язаного на основіспільних (часто несуттєвих) ознак; суб'єктивний образ об'єктивного світу. Асоціації можуть бути зумовлені подібністю, контрастом, суміжністю в часі чи просторі. Створюючи образи, автор ставить за мету викликати у слухача (читача) потрібні йому асоціації.

Афект – короточасний максимальний за інтенсивністю емоційний стан (жаль, ненависть, відчай), під час якого знижується ступінь самовладання. Перебіг афекту супроводжується напруженою мімікою та жестикуляцією.

Аффераза – відпадання у слові початкового звука внаслідок дії кінцевого звука попереднього слова (наприклад: *все'дно* – все одно, *до'дного* – до одного); можлива всередині слів на стику морфем (*побливати* – пообливати, *задно* – заодно). Властивість мовлення в українських говорах, наприклад: *Так прозначились криволисти птиць, що, знявшись д'горі, засягають паді...* (В. Стус); *Ви! трикляті гітлерівці! Не подужать все'дно вам нас, ніколи!* (П. Тичина).

Афіксальна стилістика (словотвірна, стилістика словотворчих засобів, стилістика морфем) – галузь граматичної стилістики, що вивчає словотворчі засоби зі спеціальним стилістичним значенням (стилістично нейтрального характеру, книжності, урочистості, поетичності, розмовності, суб'єктивної оцінностітощо); теорія і практика афіксальних слів, знання функцій, які закріпились за кожним із афіксів; розглядає можливості творення за певними моделями нових слів із наперед заданим семантичним змістом. Див. також: *граматична стилістика, стилістика мови*.

Афіксація розмовності – стилетворчий засіб поповнення лексики народно-розмовного, просторічного забарвлення; слова із афіксами відповідної конотації побутують в усно-розмовному мовленні та є неприпустимими в науковому чи офіційно-діловому. З відтінком розмовності сприймаються слова, що становлять ознаку певного різновиду мови і можуть бути ускладнені додатковим емоційним наповненням знижено-побутового плану, відтінками зневажливої експресії – іронії, осуду, фамільярності, – часто це слова на означення збірності та ін. (наприклад: *вигадка, організаторка, деканша, мобільник, діаспорець, реготун, Валуха, пральня, робить; куркульня, метушня, братва, колотнеча, злидота, марнота, лепетайло, бурмило, хвалько, багатій, жебрак, шарпаніна*); префіксальні утворення із повторюваними елементами (на зразок *попопити, понаходили, поприїжджали, порозводити, попростягали, позаходили*, а також: *ізбліднути, вичухатися*й под.) вказують на відтінок інтенсивності, вичерпності та довготривалості дії.

Афіксація суб'єктивної оцінки – стилістико-словотворчі засоби, до яких належать суфікси на означення *зменшеності-пестливості, здрібнілості* та *збільшеності-зрубілості*; вирізняються утвореннями із багатогранною шкалою емоційно-експресивних відтінків (захват, співчуття, прихильність, жалість, ласкавість, пестливість, інтимність, доброзичливість, недоброзичливість, схвалення, несхвалення, осуд, зневажливості, лайливість, фамільярність, іронія), що змінюються залежно від контексту й ситуації, а також від інтонації (на зразок: *очки, соколик, носичок, батечко, серденько, ріднесенький, сеструня, дідунь, бабуся, питуни; задавака, тварюка, катюга, блудяга, носяра, здоровань, чоботища, дівчисько* (пор.: *мудрий дідисько, тямуще дівчисько, вірний друзяка, молодий козарлюга*), *балакучий, добрячий, здоровущий, гулящий, головастий, плечистий, височенний, старезний, шарпонути, вайлуватий*). Подібні суфіксальні утворення вживаються в розмовному та художньому різновидах мовлення, зокрема фольклорі. Найчастіше зменшено-пестливі й здрібнілі форми надають висловлюванню своєрідного інтимно-пестливого, щиросердечного тону звучання, задушевності, особливої теплоти, прихильності, народнопоетичного ліризму; слова із суфіксами, що є виразниками негативних емоцій, належать до розмовної, а то й просторічної лексики. Досить показові факти *префіксальних утворень суб'єктивної оцінки*, де префікси негативного / позитивного полюсу виражають у словах оцінне ставлення до зображуваного (як-от: *безглуздий, безстрашний, зашвидкий*); інші – ускладнені позначенням надмірного ступеня вияву ознаки, відтінку збільшення, інтенсивності, насиченості дії, ознаки (наприклад: *найдавніший, предобрий, розвесела, навиглядаєшся* тощо).

Афіксація урочистості – словотворчі засоби, представлені насамперед афіксами старослов'янського походження; сповнюють похідні слова супровідним стилістичним забарвленням урочистості, піднесеності, належать до увиразнюючих засобів книжно-величавого тону мовлення (наприклад: *навітер, праліс, сумир'я, сотворити, ізцілити, іскупити, пречистий, возлюбити, восхвалити, ниспослати, невблаганний; вседержитель, правитель, цілющий, могутий, благодворящий* та ін.).

Афіксація, складні слова книжного забарвлення – стилетворчий засіб поповнення лексики одиницями із узагальнюючим, абстрактним значенням, термінологічними утвореннями, насиченістю якими виділяються насамперед офіційно-діловий, науковий та публіцистичний стилі (слова на зразок: *виконання, відбиття, виробництво, прогресивність, становище, завідувач, націоналізм, комунікація, індустріалізація, прогресивний, вирішальний, крупнистий; підзахисний, позаштатний, противага*). Афікси книжного забарвлення надають словам відтінку конкретизації, звуження значення (як-от: *напівлегальний, співвітчизник, передчасний, безперечний, міжрегіональний*) чи продукують вираження високого ступеня інтенсивності ознаки (*надлюдський, небезпідставний, праруський*); до них належать іншомовні префікси й префіксоїди (наприклад: *аритмічний, антитеза, контрудар, ультразвук, дезактивація, екстралінгвальний, епіцентр, інновація, трансмісія, постфактум, суперстар*). Утворення з типовими іншомовними та питома українськими складниками (на зразок, *геологія, гідрокарбонат, мікросистема, філологія, графоманія, мовознавство* чи *багатоплановий, малозабезпечений, самовиховання* тощо) теж конотують виразний книжний характер.

Афоризм – узагальнена глибока думка певного автора, висловлена у відточеній, досконалій формі. Наприклад: *Можеш вибирати друзів і дружину, Вибрати не можна тільки Батьківщину* (В. Симоненко); *Слова – це листя на дереві мови, і якщо якийсь листя падає, то інше займає його місце* (Джон Френч); *Люблять Батьківщину не за те, що вона велика, а за те, що своя* (Сенека). Характерними рисами афоризму є влучність, виразність, усталеність за формою вислову, яскравість, несподіваність, оригінальність суджень. Витоками афоризмів є художні твори, історичні та наукові джерела, античні й біблійні легенди. Виділяють такі різновиди афоризмів як *літературна цитата, максима, парадокс, ремінісценція, сентенція*. Див. також: *фразеологічна система мови*.

Афористичність мовлення – насиченість мовлення афоризмами, влучними висловами.

Багатозначні слова – слова, які мають два і більше значень (наприклад, *земля* – «суходіл», «грунт», «земельне володіння», «країна»). Більшість загальноновживаних слів української мови – багатозначні. Багатозначні слова слід відрізняти від омонімів, які не мають

семантичної спільності. Див. також: *багатозначність*. Протилежне – *однозначні слова*.

Багатозначність(полісемія) – наявність в одного слова двох або більшої кількості пов'язаних між собою значень, що виникли в процесі розвитку первинного значення (наприклад, слово *крило* має значення: «літальний орган птахів», «несуча поверхня літака», «лопать вітряка», «дашок над колесом автомашини», «бокова частина будівлі», «угруповання в політичній організації» тощо. Джерелом багатозначності є переносне значення слова; розвиток багатозначності відбувається на основі схожості, сумісності, функціональної близькості (наприклад: *колесо – колесо фортуни, колесо історії, колесо турбот*). Полісемія (зміни в лексичній семантиці слів) є основою для виникнення всіх тропів, що слугують потужним засобом мовної образності, виразності, емоційності. Явище багатозначності неоднаково проявляє себе у різних стилях: перенесення значення у науковому тексті використовується як засіб термінотворення (*гусениця трактора, шляпка зірочки, вилка штепселя* тощо); у діловому – вживаються так звані «стерті», «сухі» метафори (*обіймати посаду (крісло)*); подібні вияви полісемії є характерними і для публіцистики (*Деякі місцеві посадовці так і продовжують обіймати свої посади всупереч логіці та здоровому глузду; Посуха «списала» хлібний клин площею 125 тисяч гектарів; Усього ж за останнє реформаторське десятиріччя з села витягнуто 95,5 млрд. грн.* (Із газети). Найяскравіше проявляє себе полісемія в художньому та публіцистичному стилях, в яких значний стилістичний ефект, образна експресія досягається кількома способами використання багатозначності слова: прийом розширення і звуження значення слова (*Він [Максим Рильський] виріс від суніць аж до зірниць, Великий гранослов свого народу* (Д. Павличко); поєднання в одному контексті двох значень одного і того ж слова – прямого і переносного, образно-тропеїчного (*Великі дерева самотні. Великі люди самотні. Я про це десь читав. Але я не згоден. Великим деревам ближче до сонця. Великим людям ближче до істини* (М. Луків); *Якщо ми доб'ємося скасування депутатської недоторканності, то деякі депутати сядуть не на велосипеди, а просто сядуть* (Із газети); вільного і фразеологічно зв'язаного (*Поки ми піднімали і опускали руки, роблячи зарядку, наш учитель фізкультури теж опустив руки, тому що із нас були нікудишні спортсмени* (Авторське); зведення двох фразеологічно зв'язаних значень (*Парламент закликав Президента піти у відставку. У відповідь Президент закликав парламент піти значно далі. Дискусія триває* (Із газети). Див. також: *багатозначні слова, гіперсемантизація, десемантизація, зміна значення, каламбур, переносне значення, семантичні варіанти, троп*. Протилежне – *однозначність*.

Багатство і різноманітність мовлення – комунікативні якості мовлення. Багатство мовлення – це використання великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), що відрізняються за змістом і будовою; досягається мовними засобами, що не повторюються в тексті (омоніми, синоніми (лексичні, граматичні, стилістичні), антоніми, різні проварки лексики, варіанти слів і речень, речення різної конструкції тощо). Різноманітність мовлення – використання різних мовних засобів для вираження однієї і тієї ж думки. Багатство і різноманітність мовлення забезпечується такими чинниками: багатство словникового запасу кожної людини, вміння використовувати увласному мовленні різні мовні засоби, вміння інтонувати висловлювання, постійне вдосконалення та збагачення мовлення індивіда. Див. також: *багатство мови, багатство мовлення*.

Багатство мови – комунікативна якість мови; значний обсяг активного словника, використання семантично і стилістично відмінних одиниць, оперування синонімічними можливостями мови (лексичними, граматичними). Див. також: *багатство і різноманітність мовлення*.

Багатство мовлення – комунікативна якість мовлення, пов'язана з вмінням використовувати різноманітні засоби мови, уникати повторення однотипних елементів, конструкцій тощо. Див. також: *багатство і різноманітність мовлення*.

Багатство словника – наявність у людини великого обсягу словникового запасу й вміння комунікативно доречно його використовувати. Див. також: *активний словник, лексикон*.

Безафіксні утворення – засоби стилістичного словотвору; слова переважно іменникового типу, що нерідко є авторськими неологізмами; новизна і незвичність їх форми зумовлюють оновлення емоційної насиченості поетичного слова і несуть на собі функції художнього вираження мови, сприяють стислій характеристиці художніх образів (наприклад: *блакить, прозор, синь, тонь, юнь*); звуконаслідувальні віддієслівні безафіксні утворення з відтінком інтенсивності, різкості дії слугують джерелом поповнення групи слів уснорозмовного забарвлення (*бряк, дзвяк, зирк, шпиг* і под.). Пор.: високо поетичного звучання можуть надавати словам, переважно оказіонального творення, такі префікси, як *на-, про-, над-, понад-, без-*, на зразок: *назелень, прозолоть, надвечірній, надзоряний, понадхмарний, безкрайній*.

Белетристика – твори художньої літератури, призначені для масового читання.

Білінгвізм (двомовність) – володіння й поперемінне користування однією особою або колективом двома різними мовами; рівноцінне користування в різних комунікативних ситуаціях двома мовами. Існує білінгвізм масовий (двомовне населення у прикордонних областях або як

результат певної історичної ситуації) та індивідуальний; може бути зумовлений професійною діяльністю. Див. також: *інтерференція*.

Варваризми – запозичені чи створені за зразком якоїсь іншої мови слова або вирази, що певною мірою суперечать її лексико-граматичним нормам. Варваризми оформляються засобами іншомовного алфавіту, однак можуть відтворюватися й літерами української абетки; частково освоєні і рідко вживаються в національній мові (наприклад: *almamater, harryend, fashion-район, секонд хенд, тет-а-тет, ноу-хау*). Вводяться у художній текст для надання йому експресії: *І приємк цей – як музика органа. І мерехтить в очах fatamorgana* (І. Муратов); *Гроза погримувала грізно, були ми з нею тет-а-тет* (Л. Костенко). Перенасичена варваризмами мова називається макаронічною. Див. також: *іншомовна лексика, макаронізми*.

Варіанти – видозміна або різновид мовної одиниці; стилістичне поняття, за яким допускаються *паралельні форми*.

Варіантність – наявність варіантіву мові й мовленні; явище видозміни якоїсь рівневої ознаки мовних одиниць, що призводить до існування паралельних форм і викликана різними умовами їх уживання, а також відмінністю в належності мовців до соціального чи територіального середовища. Варіантність є тенденцією розвитку мови, результатом її функціонально-стилістичного або територіального розшарування. Виокремлюють варіанти: фонетичні, акцентуаційні, морфологічні, орфоепічні, морфемні, фразеологічні, синтаксичні.

Вид – у граматичній стилістиці дієслівна категорія, що завдяки своїй семантиці і формотворенню має багату палітру стилістичних відтінків, які відображають різні способи протікання дії: миттєва дія, початкова, тривала, багатократна, завершальна, результативна, підсилювальна, супровідна.

Види вправ з розвитку мовлення – такі, що передбачають спостереження й аналіз мовних одиниць у тексті; аналіз текстів різних типів і стилів мовлення; стилістичне експериментування (синонімічні заміни в тексті); конструювання текстів (творчі роботи) і редагування чужих та власних висловлювань. Див. також: *стилістичні вправи*.

Види мовленнєвої діяльності – аудіювання, читання, говоріння, письмо.

Виразально-зображальні засоби мови – закладені у мові можливості створення в літературному творі словесної наочності, досягнення його емоційності та експресивності. До зображально-виразальних засобів мови належать: *тропи* (фігури слова), *стилістичні фігури* (фігури думки), *фонетичні* (звукові, звукописні) *фігури*, *прислів'я*, *приказки*, *крилаті вислови*, *афоризми*, *композиційно-стилістичні засоби* тощо. Такі засоби набувають значення тільки в продуманій і в різносторонній структурі твору. Див. також: *мова художньої літератури*.

Виразність – комунікативна якість усного або писемного мовлення, яка здатна завдяки своїй словесній формі привертати увагу, викликати інтерес до висловлюваного, впливати на емоції та почуття мовців. Виразність включає в себе *образність* мовлення, яка передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає змогу образно, художньо відтворювати дійсність. До мовних засобів виразності належать насамперед засоби художньої образності (образотворчі), такі як звукове оформлення тексту, інтонація, логічний (фразовий) наголос, тропи і фігури поетичного мовлення, стилістично різноманітні лексичні й граматичні одиниці, а також нелітературні форми функціонування мови, якщо вони вживаються усвідомлено і доцільно, оживлюючи, а не спотворюючи мовлення. Виразальні засоби можуть бути образними й необразними, що залежить від стилю мовлення. Виразність мовлення досягається за таких умов: самостійність й оригінальність мислення, інтерес мовця до того, про що він говорить чи пише, добре знання мови, розвинуте мовне чуття. Виявляється в умілому доборі мовних засобів, умінні користуватися ними й побудові таких висловлювань, які б привертали особливу увагу співрозмовників. В основі виразності мовлення лежить деяка незвичність, новизна, своєрідність. Див. також: *образність*.

Виразність мовного оформлення тексту – якість тексту, що привертає увагу слухача, читача своєю формою, логічністю, емоційністю.

Висловлення (вислів) – одиниця мовлення; конкретна реалізація речення в ситуації мовлення.

Висловлювання – акт комунікації, що характеризується смисловою цілісністю і може сприйматися читачем або слухачем (адресатом) у певних умовах мовного спілкування. На відміну від речення є ситуативно зумовленим, характеризується вибірковістю й варіативністю.

Висока культура мовлення – поняття, що вміщує три компоненти: нормативний, етичний (пов'язаний з етикою спілкування) і комунікативний, останній із яких відіграє вирішальну роль у досягненні мети спілкування.

Високий стиль – один із трьох експресивних стилів літературної мови (поруч із середнім і низьким), для якого характерний урочисто величавий, пишномовний виклад, присвячений важливим подіям, особам, що має хвилювати слухачів, збуджувати увагу, викликати сильні емоції. Ним писалися епічні твори, героїчні поеми, трагедії, ораторські виступи. Високий стиль вирізнявся широким використанням прикрашувальних мовних засобів (насичений словесними фігурами, тропами – метафорами, синекдохами, гіперболами, персоніфікацією, метонімією, алегорією) та книжної лексики. Він опирався на старослов'янську лексику, характеризувався ускладненим синтаксисом, побудовою складних періодів (розгорнуті фрази, надфразні єдності, інверсія, риторичні фігури, вигукі). В другій половині XVIII ст. поступово виходить з ужитку, поступаючись

книжно-урочистій манері викладу в українській літературній мові, що формувалася на народній основі. Див. також: *вчення про три стилі*.

Відокремлення – смислове та інтонаційне виділення другорядних членів речення задля надання їм змістової самостійності. Відокремлені компоненти речення в науковому та діловому стилях мовлення основним призначенням мають уточнення висловленої думки, додаткове повідомлення. У художньому та публіцистичному стилях вони є засобом оцінності чи образності, поглибленої характеристики особи чи предмета, привнесення у речення експресивного забарвлення. Найчастіше у цій ролі виступають дієприкметникові та дієприслівникові звороти, прикладка. Відокремленню другорядних членів речення сприяють такі умови: 1) порядок слів; 2) ступінь поширеності члена речення залежними словами; 3) уточнювальний характер одного члена речення щодо іншого; 4) смислове навантаження другорядного члена речення (поєднання в ньому кількох значень); 5) навмисний відрив другорядного члена від іншого члена речення, до якого він міг би бути віднесений і за змістом, і синтаксично; 6) сусідство інших відокремлених членів речення; 7) неможливість деяких членів речення синтаксично сполучатися з означуваними словами, наприклад, означень з особовими займенниками.

Вільна пряма мова (переказ) – прийом відтворення чийогось висловлювання у формі непрямой мови, за якого зберігається лише його зміст із вкрапленнями дослівних уривків, але без лапок та інших пунктуаційних виділень, властивих цитуванню, тобто без збереження індивідуальних особливостей мовця. Найвні допоміжні слова, на зразок: *як сказав Іваненко; як зауважив доповідач; на думку дослідника; як кажуть; за словами такого-тото*що; вільна пряма мова характерна для нехудожніх стилів (офіційно-ділового, публіцистичного та ін.). Див. також: *пряма мова*.

Вірш – невеликий поетичний твір, написаний з дотриманням ритму, найчастіше з римуванням рядків; одиниця ритмізованого, поетичного мовлення, що складається з певної кількості стоп, з чергуванням наголошених і ненаголошених складів; рядок у поетичному творі. Див. також: *поетичне мовлення*.

Віршовий розмір (метр) – визначальна умова структурування вірша, що характеризується для тонічної системи кількістю наголосів, для силабічної – кількістю складів, для силабо-тонічної – кількістю стоп, характером цих стоп та місцезнаходження цезури (ритмічно-інтонаційної паузи в середині віршового рядка, яка розтинає його на дві, іноді три частини), якщо вона є.

Власне іншомовні слова – слова, які зберігають чужорідність звучання і форми, що зумовлює деякі їхні стилістичні особливості, а саме – позначеність колоритом офіційності, книжності,

сухості(наприклад:*абажур, асонанс, жури, кюрі*). Див. також: *іншомовна лексика*.

Власне українська лексика (споконвічна лексика) – найбільший за обсягом шар корінної (незапозиченої) лексики у словниковому складі української мови; слова, що утворилися в українській мові у період її формування й історичного розвитку за допомогою питомих словотворчих засобів й виражають своєрідність української мови. Власне українські слова передають національний колорит, національний менталітет, позначають все те, що є характерним для життя і побуту народу, означають предмети і явища природи, часові поняття, просторовості тощо (наприклад: *батьківщина, будинок, вибалок, гай, галушка, геть, діяти, заздалегідь, кременний, курка, ланка, лелека, малеча, міркувати, паляниця, промисловість, промовець, січень, цить, чобіт, щорічно* тощо). Протилежне – *іншомовна лексика*.

Внутрішнє мовлення – стилістичний засіб у художньому тексті; це мовлення персонажа «про себе».

Волюнтатив – форми і конструкції, що виражають волю, рішучість мовця, суб'єктивну модальність. Див. також: *імператив, спонукальне речення*.

Враження – чуттєві образи з яскраво вираженим емоційним відтінком; здатність людини сприймати усне слово через свої емоції та почуття, почуттєво оцінювати сприйняте.

Вставлені слова і конструкції – компоненти (слова, словосполучення, речення), які вводяться в інше, основне щодо них, речення, але синтаксично з ним не зв'язані, інтонаційно відокремлюються від нього і слугують засобом стилістичного синтаксису. В науковому стилі та його різновидах вставлені слова і конструкції вносять різного роду додаткові повідомлення, зауваження, уточнення, роз'яснення до змісту основного речення; в художньому і публіцистичному стилях сприяють розвиткові другого плану розповіді, можуть містити оцінку й експресивні зауваження автора. На відміну від *вставних конструкцій*, вставлені не виражають модальних значень, не вказують на джерело думки чи повідомлення, на зв'язок з попереднім чи наступним. Пор.: *А все ж от – живе собі і поживає (ще й як, бестія така!), бо хоч голови він своєї не має, зате є десь у нього своя рука!* (Д. Молякевич); *Ілько був парубок моторний І хлопець хоч куди козак... (Тінь Котляревського пригорне Мене в цю хвилю міцно так І скаже: він таки мастак!..)* (Ю. Мартич) і *По-вірменськи ми, на жаль, не розуміли, та в серцях таке тепло живлюще розливалось* (М. Рильський); *На превелике диво, Замфір не пручався* (М. Коцюбинський). Див. також: *вставні слова і конструкції, парентеза*.

Вставні слова і конструкції – засіб стилістичного синтаксису; слова і мовні звороти, що не мають безпосередніх синтаксичних зв'язків із висловлюванням чи його складниками і вказують на ставлення до

повідомлюваного, виражають модальні зв'язки. Для наукового та офіційно-ділового стилів найхарактернішими є вставні слова, що вказують на послідовність викладу думок, зв'язок між ними, характеризують спосіб оформлення думки чи зазначають джерело повідомлення, пом'якшують категоричність висновків, дають раціональну чи емоційну оцінку інформації. Це переважно модальні слова: *ймовірніше, мабуть, можливо, як відомо*; іменники з прийменниками: *на думку вчених, за результатами досліджень, без сумніву*; прислівники: *на жаль, насамперед, по-перше*; дієслова в особовій формі: *гадаю, кажуть, припустимо*; інфінітив і дієприслівники із залежними словами: *сказати б, чесно кажучи* тощо. Як правило, з такими самими функціями перелічені типи вставних слів уживаються й у публіцистиці. Художня література використовує весь набір слів, які у взаємодії з іншими засобами цього стилю сприяють вираженню припущень, сумнівів, упевненості, ствердження чи заперечення. Особливо широко вживаються вставні слова в розмовно-побутовому мовленні. Такі слова, як *будьласка, дозвольте, значить, між нами кажучи, може, на щастя, нарешті, нівроку, пробачте* под., означають почуття, вказують на ввічливість, привертають увагу співрозмовника, надаючи мовленню уснорозмовної експресії. Див. також: *вставлені слова і конструкції, парентеза*.

Вузькоспеціальна лексика (стилістично обмежена, незагальноживана) – слова і лексичні сполучення, яким властиві обмежувальні ознаки, зумовлені функціонуванням відповідних слів у різних сферах професійної діяльності людини (професійно-виробнича лексика – *терміни, професіоналізми*); на територіях поширення української мови, які становлять діалектні ареали (*діалектизми*); у мовленні груп людей, які формуються за ознаками соціальної приналежності (*жаргонізми, арготизми*). У своєму повному вияві, в єдності всіх своїх прошарків стилістично обмежена лексика найчисельніша, комунікативно й стилістично найрозгалуженіша, кожен з її розрядів має своє стилістичне забарвлення й використання; водночас функціональні межі між ними не усталені, мінливі, проміжні, взаємодоповнювальні. Див. також: *функціонально-стилістична класифікація лексики*. Протилежне – *загальноживана лексика*.

Вульгаризми – згрублі, неприйнятні в літературній мові слова, або вислови, що мають знижене звучання і перебувають за межами літературної норми (непристойні, лайливі слова, а також прокльони, прізвиська); входять до складу просторічної лексики (наприклад: *балухи, пика, витріщитися, дрихнути, жерти, паскуда, сволота, кодро, к чортівій матері*). Див. також: *просторічна лексика*.

Вчення про три стилі – гармонійна стилістична система, яку започаткували Цицерон, Квінтіліан та ін., в Україні – Феофан Прокопович, в Росії – Михайло Ломоносов: *низький стиль* (простий) – ощадливий,

ясний, скромний, позбавлений тропів, риторичних фігур, складних синтаксичних конструкцій, характеризується відсутністю рідковживаної лексики (архаїзмів, неологізмів, професіоналізмів тощо), потребує слів невишуканих, комунікативних, вживається для опису звичайних, буденних справ, поширений у народній творчості, розмовному мовленні, в дружніх листах; *високий стиль* (піднесений) – характеризується насиченням різноманітними тропами і риторичними фігурами, широким використанням архаїзмів, слов'янізмів, книжної лексики, побудовою складних періодів; стандартно відпрацьований, призначений для святкових промов і високого чину; *середній стиль* (поміrkований) – позбавлений крайностей низького і високого, для нього характерна нейтральна лексика – не книжна і не просторічна, щоб вислів не здавався надто пишномовним і не зводився до розмовної мови; у риторичці його вважають ідеалом доброї мови, мірою такту.

Газетно-публіцистичні жанри – різновиди текстів публіцистичного стилю. До інформативних жанрів відносять замітку, звіт, репортаж, кореспонденцію, інтерв'ю. Їх призначення полягає в оперативному відгуку про цікаву подію в житті суспільства.

Гармонія – співзвучність, розміреність; в стилістиці якість мовлення, якої має прагнути мовець (гармонія змісту і форми, звучання, настрою, тону).

Гіпербола (перебільшення) – троп, в основі якого лежить надмірне перебільшення ознак і властивостей особи, предмета, явища, дії (за розміром, силою, кількістю, значенням) задля їх художньо-образного увиразнення, показу рідкісного, небувалого вияву. Мета гіперболізації – надати вислову гостроти, посилити враження і відчуття від того, що автор хоче виокремити, піднести, схвалити чи осудити, скритикувати тощо. Наприклад: *Легіони слівнакочуються на мене* (І. Цюпа); *Так сміялася, що мало кишки не порвалися* (Н. тв.); *спини мене отямся і отям така любов буває раз в ніколи* (Л. Костенко); *Так ніхто не кохав, через тисячі літ лиш приходить подібне кохання* (В. Сосюра); *А сльоз, а крові? Напоїть Всіх імператорів би стало З дітьми і внуками, втопить В сльозах удов'їх. А дівочих, Пролитих тайно серед ночі! А матерніх гарячих сльоз! А батькових, старих, кровавих, Не ріки – море розлилось, Огненне море!* (Т. Шевченко). Див. також: *гіпероха, троп*.

Гіперболізація – застосування гіперболи, надмірне перебільшення.

Гіпероха – різновид гіперболи, її найвища форма, пов'язана з максимальним художнім перебільшенням важливих ознак при змалюванні позитивних людських рис, емоцій і т. ін. Наприклад: *У нашій раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим* (Т. Шевченко); *Моя любов чолом сягала неба, А Гриць ходив ногами по землі* (Л. Костенко). Див. також: *гіпербола*.

Гіперсемантизація (розширення значення)– збільшення семантичного обсягу слова в процесі його історичного розвитку або вживання слова в мовленні; збагачення слова новими значеннями, нарощенням і посиленням денотативного змісту конотативним. Найчастіше розширення значення відбувається у результаті перенесення назви за функцією, подібністю ознак, суміжністю тощо. Див. також: *багатозначність, переносне значення, троп*.

Глоса – це особливі слова та вирази, що перебувають поза звичайним уживанням (архаїзми, поетизми тощо); заміна загальнозвичайного слова менш уживаним, наприклад: замість слова *перемога* вжито *вікторія*; замість *волошки* – *блавати*; *розуміти* – *кумекати*.

Глосарій – тлумачний словник застарілих і малозрозумілих слів.

Говір – територіально окреслене діалектне утворення, що має особливості у фонетичній системі, морфологічній побудові, лексиці й об'єднує у своєму складі групу однотипних говірок. Говори входять до складу наріч, або діалектних груп. Див. також: *говірка, діалект, наріччя*.

Говірка – найменша одиниця територіальної диференціації діалектного мовлення; є реальною комунікативною системою, засобом спілкування мешканців одного, рідше кількох населених пунктів. Див. також: *говір, діалект*.

Градація – стилістична фігура, що ґрунтується на розташуванні елементів тексту (однорідні члени речення, частини складного речення) за принципом послідовного наростання чи спадання їхнього семантичного та емоційно-експресивного значення, в результаті чого змінюється стилістичний ефект висловлення і враження від нього. Стилістичний прийом градації поширений у художньому та публіцистичному стилях. Для градації характерна *висхідна* або *спадна* інтонація. Градація *висхідна* – стилістичний ефект висловлення збільшується, підсилюється значення (настрій, мотив, опис тощо) з додаванням кожного компонента фігури, наприклад: *Лови летючу мить життя! Чаруйсь, хмілій, впивайся І серед мрій і забуття В розкошах закохайся* (О. Олесь); *Хотіли вирвати язик, Хотіли ноги поламати, Топтали під шалений крик, В'язнили, кидали за ґрати, Зробить калікою з калік Тебе хотіли, рідна мати* (М. Рильський). Градація *спадна* (нисхідна) – полягає у нанизуванні слів або виразів у порядку послаблення їхнього значення та сили інтонації: *Шкода, Марино, перебулих літ! Приснилося, проснилося і зникли* (М. Рильський). Див. також: *однорідність, синоніми, синонімічний повтор, стилістичні фігури*.

Граматична стилістика – розділ стилістики мови, що вивчає стилістичне значення граматичних одиниць (одиниці морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису), особливості їх функціонування в різних сферах спілкування, ефективність використання граматичних засобів в кожному стилі. Галузь описової стилістики, що вивчає

граматичний матеріал в аспекті стилістичних протиставлень, оперує поняттями «варіанти», «паралельні форми», «граматичні синоніми». Її складниками є: *афіксальна стилістика, морфологічна стилістика, стилістичний синтаксис*. Див. також: *стилістика мови*.

Графон – засіб експресивної графіки; фіксація індивідуальних особливостей вимови (дитячої, діалектно-просторічного середовища, оказіонально-словесного типу). Наприклад: – *Дластуйте, дядю! Дластуйте, дядю Алтеме!* (А. Головка); – *Он яка молодіж пішла, – сказала сама собі тьотя Настя. – Ні встиду, ні совісті. Храницузи. Анахтемихвашистські, на живих людей бонбами жбурляться, щоб у ваших матерів черева посохли!* (Л. Первомайський). Спотворені звукові комплекси (хоч і позбавлені естетичних якостей) дають змогу будувати художньо насичені контексти, оригінальні діалоги; слугують створенню яскравого ефекту ситуативної своєрідності вимови персонажів і виступають достатньо цінним характерологічним засобом художньої літератури. Див. також: *засоби експресивної графіки*.

Гротеск – художній засіб зумисного спотворення, карикатурного зображення або змішування контрастів: трагічного і комічного, доброго та злого, реального і фантастичного. Див. також: *карикатура, пародія, сатира*.

Гумор – незлоблива, добродушна насмішка; художньо-стилістичний прийом зображення смішного в комічному вигляді, жартівливому тоні. Гумор піддає осміянню здебільшого часткові недоліки загалом позитивних явищ, окремі смішні риси у хороших людей. Цим гумор відрізняється від сатири, для якої характерне цілковите заперечення й різке осміяння зображеного. Сатира висміює корінні, важливі в житті людей негативні явища. Див. також: *іронія, комічне, сарказм, сатира*.

Давноминулий час – часова категорія (допоміжне дієслово *бути* + дієслово минулого часу) не властива книжним стилям, уживається для створення (або підсилення) розмовного колориту. Наприклад: *Ячитав бувцю книжку, тазабувії зміст* (Розмовнемовл.); *Ой був комар оженився...* (П. Чубинський); *В кооперативі вчора дядькибули завелися* (А. Головка); *Він щось почав був говорити, та судді річ його спочатку перебили* (Є. Гребінка). Допоміжне дієслово *бути* у минулому часі (*було, бувало*), приєднуючись до особових форм, відтворює різні відтінки розповіді-спогаду: – з дієсловами теперішнього часу зображення минулого відбувається у плані відтворення теперішнього (на зразок: *Бувало, в неділю, закривши мінею, По чариці з сусідом випивши тієї, Батько діда просить, щоб той розказав Про Коліївщину...* (Т. Шевченко); *Бувало, на поклонах у соборістоїи, а вже тобі у повітрі паскоюпахне. Мрієшіждеш* (М. Куліш). *Увечері, бувало, сидимо, – задумаюсь, затихну, засумую* (Л. Костенко); – у поєднанні з майбутнім (доконаний вид) – для підкреслення повторюваності дії, її підсилення,

кількаразового відтворення: *Тільки було відпочине, як знову на поле поженуть* (М. Вовчок). Чергування часових форм увиразнює мову, зумовлює ефект живописності, сприяє образному змалюванню зображуваного: *Не журиється Катерина, вмиється сльозою, візьме відра, піде за водою* (Т. Шевченко); *Дощі випадали щоденно. Вискочить сонце на мить на блакитну полянку, щоб обсушитись, гляне на себе в калюжу, і знову лізуть на нього важкі, розтріпані хмари* (М. Коцюбинський). Див. також: *категорія часу, минулий час*.

Дар слова – здатність людини до ефективного мовлення, розуміння слів і точного, правильного користування словом; мовна здатність людини. Див. також: *мовне чуття*.

Демінутиви – зменшувально-пестливі форми слів (*зубоньки, зайченятко, личенько, сонечко* і под.). Суфіксальні утворення із семантикою зменшуваності, емотивної оцінності, інтимності поширені в усному і писемному (найчастіше художньому) емоційному мовленні. Наприклад: *Дівчинонько-порадонько, Сподобав я твоє личко...; А я, молоденька, Вже горя зазнала, Вечероньки недоїла, Нічки недоспала. Візьму я крісельце, Сяду край віконця, Іще очі не дрімали, А вже сходить сонце* (З н. тв.); *Місяць яснасенський Промінь тихесенький Кинув до нас. Спи ж ти, малесенький, Пізній бо час. [...] Тяжка годинонько! Гірка хвилинонько! Лихо не спить... Леле, дитинонько! Жить – сльози лить* (Л. Українка); *Спи, мій котику маленький, спи, мій зайчику сіренький, через зіроньку ясну я бажаю тобі сну* (Е. Драч); *Розтьохкався соловейко На калиноньці; Щось не спиться серед ночі Сиротиноньці. – Розваж, розвій, соловейку, Мою тугоньку; Чи забуду прикру людську Я наругоньку? Чи судилось мені мати Свою квітоньку, Чи тиняться вік по наймах Серед світоньку* (П. Грабовський); *Ой річечка, голубонька! Як хвилечки твої – пробігли дні щасливі і радості мої!* (Л. Глібов). Див. також: *емоційно-експресивна лексика, фольклоризми*.

Десемантизація – втрата словом свого основного, первісного тематичного значення; найчастіше через полісемію. Див. також: *багатозначність*.

Дефініція (визначення) – стисла логічна формула, яка у своїй словесній формі містить найсуттєвіші ознаки визначуваного поняття.

Дефісація (анаклаза) – засіб експресивної графіки; подвоєння, потроєння звуків, розрив складів, що передає сильне збудження персонажа, протяжність його мовлення, набуває різних емоційно-сміслових відтінків у залежності від того, що повторюється (наприклад: *«Кр-рагуєваць!»* – знову різкополоснуло, ніби ніж... *«Кр-рагуєваць!»* – ніби черга автоматна. *(Кар-ркнув вор-рон. Хр-руснув чер-р-реп. ... Р-розколовся віри). Пам'ять блима, наче ватра...* (Б. Олійник). Див. також: *засоби експресивної графіки*.

Дигресія – стилістичний прийом миттєвого відходження від теми, викладу для того, щоб слухачі відпочили від інтелектуального чи емоційного напруження (може бути жарт, примовка).

Дискурс – сукупність узаємопов'язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних, часових і просторових умовах з урахуванням діяльності учасників комунікації (адресата й адресанта); процес вербального й невербального спілкування. Одиницями дискурсу є мовленнєвий акт, мовленнєвий крок, мовленнєвий цикл.

Дискурсивне мовлення – мовлення в аспекті логічного міркування, логічних процедур і операцій.

Дискусія – усна або писемна форма організації мовлення, у процесі якої розглядаються протилежні погляди; комунікативна взаємодія мовців, що організовується для обміну думками, обговорення суперечливого питання. Сфера використання дискусійного мовлення – наукові заклади, громадські заходи, конференції, круглі столи.

Дисонанс – негармонійне, немелодійне звукосполучення, порушення співзвучності; важкі для вимови, неприємні для слуху поєднання звуків у фразі як стилістично мотивоване, художньо насажене явище звукопису, що посилює дієвість, впливовість мовлення. Наприклад: *Крізь рев огню, крізь свист і скрегіт сталі, Крізь гуркіт битв, крізь гук і вибух січ, Крізь землетрус, крізь вкриті димом далі Ми чуєм клич – це України клич* (А. Малишко); *О, що б то йти узгір'ям доли в верхогір'я крику, яким прорвався тверді першотвір, і збурих певність німоти і тліну!* (В. Стус); *«Кон'юктура для контркультури»* (Із газети). Див. також: *звукоповтори, какофонія*. Протилежне – *консонанс*.

Диспут – форма організації попередньо підготовленого публічного обговорення складного суперечливого питання, у процесі якої висловлюються різні (іноді протилежні) погляди.

Діалект – місцевий різновид загальнонародної мови, на якому розмовляє частина нації, пов'язана територіальною спільністю. Місцеві діалекти мають свою граматичну будову, близьку до граматичної будови загальнонародної мови, основний словниковий склад, а також деякі фонетичні особливості. Див. також: *говір, наріччя*.

Діалектизми – слова або інші елементи мови, властиві тільки певному діалекту, не нормативні у літературному вжитку. Розрізняють *фонетичні* діалектизми (*кирниця* – криниця, *Гумань* – Умань); *граматичні* (*співаєть* – співає, *я му ходити* – ходитиму); *лексичні*, серед яких *власне лексичні* (*вуйко* – дядько, *маржина* – худоба), *етнографічні* (*крисаня* – різновид чоловічого капелюха, *ковганка* – вид посуду), *семантичні* (*сон* – соняшник, *лавка* – магазин). Діалектизми у розмовному мовленні є засобом вільного, невимушеного, повсякденного спілкування носіїв певної говірки (говору). У художньому мовленні – використовуються для відтворення місцевого колориту описуваного з усіма деталями та характерними

властивостями побуту, звичаїв: *У нас, знаєте, носять на кресанях [капелюхах] дорогі угорські когути [китиці з півнячого пір'я на капелюсі]* (Ю. Федькович); *Тужливо і протяжно лилися звуки вівчарської трембіти...* (І. Франко); в прямій мові – для відтворення місцевого різновиду мови, створення мовної характеристики персонажашляхом індивідуалізації чи типізації мови персонажів: – *Нічьо! – потішала вона його. – Ти мей, сарако, вівчарити, я му сіно робити. Вилізу на копицю та й сиподивлю в гори на полонину, а ти мені затрембітай...* (М. Коцюбинський); у фольклорних текстах – для надання розмовно-інтимного, невимушеного колориту оповіді: *Ой мамуню, мамунцюню, ой та зголодніла, кобибульба колочена, то би-м попоїла* (Н. тв.). У ролі поетизмів виступають лексеми виразно етнографічного характеру (мотив оспівування, возвеличення краси рідного краю у літературних творах): *...Знов вівчар веде отару плаєм, Файну пісню соловей співає...* (В. Івасюк). У публіцистичному стилі діалектизми використовуються для позначення реалій життя словами, яким нема відповідників у літературній мові, а також в прямій мові для відтворення цього типу мовлення, створення мовної характеристики оповідача; у науковому та офіційно-діловому стилях діалектну лексику, як правило, не використовують, окрім наукових праць, присвячених дослідженню специфіки говірок, особливостей проживання народу на певних територіях тощо. Див. також: *вужькоспеціальналексика,етнографізми.*

Діалог – функціонально-комунікативний різновид усного мовлення;результат взаємного мовленнєвого процесу, розмова між двома особами, яка, крім функції спілкування, розкриває характери мовців. Діалог характеризується короткими висловленнями, використанням неповних і незакінчених речень, а також перевагою простих речень, тобто відносною простотою синтаксичної будови його частин, властивій розмовній мові взагалі. Важливу роль у діалозі відіграють невербальні засоби спілкування. Основні ознаки: цілеспрямованість, двобічність, нерозривна єдність говоріння і слухання, емоційність. Діалогирозрізняють за стильовими різновидами: побутовий, навчальний, художній, діловий; за змістом можуть бути – запитально-відповідні, розповідні, полемічного характеру тощо. Див. також: *монолог, полілог.*

Ділові папери (документи) –види текстів офіційно-ділового стилю, що містять інформацію про факти, події, явища дійсності та діяльність людини. Ділові папери мають відповідну форму, стандарт, що полегшує ведення документації, ділового листування. Документ складається з окремих елементів – реквізитів; сукупність реквізитів, розміщених у встановленій послідовності, називається його формуляром.

Довідник – жанрова форма реалізації науково-навчального підстилю мови; універсальний посібник, у якому в доступній формі викладено

ключові теоретичні відомості з певного навчального курсу (предмета, дисципліни).

Домінанта – одне зі стилістичних понять, що у низці мовних одиниць є носієм основного значення і підпорядковує собі всі інші змістові й стилістичні значення. Наприклад: *Ліси мої, гаї мої священні! Препобудьте нам вовіки незнищенні!* (Л. Костенко), – мовною домінантою у контексті виступають стилістичні архаїзми як засоби створення урочисто-піднесеного тону звучання; *Пропало, пройшло, пролетіло, Минулося, щезло, сплигло. Лишень головошками тліло. Лишень попелищем цвіло. Одвіялось, сном одіснилось, Одмарилось – ген набулось. Вкотилось і ген обкотилось. Солоним риданням зайшлось...* (І. Драч), – дієслівні форми використовуються для створення ефекту динамічного напруження, інтенсивної мінливості палітри художнього зображення.

Доповідь – усне, заздалегідь підготовлене повідомлення; науковий або діловий різновид монологічного мовлення.

Дотеп – вдалий вираз, часто смішний, дошкульний. Наприклад: *Не досить мати розумну голову, треба ще й нею користуватися.*

Доцільність мовлення (доречність) – комунікативна якість мовлення, що організовує його точність, логічність, чистоту, вимагає такого добору мовних засобів, які відповідають меті й умовам спілкування. Доречність мовлення відповідає темі висловлювання, його логічному змістові, емоційному забарвленню; вимагає врахування ситуації, складу співрозмовників, форм (усного / писемного) мовлення. Досягається з а рахунок таких чинників: розуміння, висока вихованість людини, досконале знання мови. Доцільним мовлення може бути тільки тоді, коли воно відзначається правильністю, логічністю, точністю, багатством. Див. також: культура мовлення.

Драма – один із літературних родів, який змальовує світ у формі дії, здебільшого призначений для сценічного втілення. Драматичні твори відповідно до змісту та форми, характеру конфлікту поділяються на окремі види і жанри (драма, трагедія, комедія, фарс, водевіль, мелодрама, трагікомедія). Словесний матеріал драматичного твору супроводжується мімікою, жестами, інтонацією, розрахований на слухове сприймання і, на відміну від прозових і віршових, будується на діалогах, монологів, полілогах, через які розкривається внутрішньо-психологічний світ героя, подається інформація про обставини, події, почуття персонажів, їхнє ставлення один до одного. У драматургічному творі відсутнє описове авторське мовлення, значна роль належить авторським ремаркам, тобто поясненням, призначеним для виконавців п'єси; інформація про події у тексті драми сприймається з багатьох джерел, а саме декорацій, костюмів, реплік персонажів, на які припадає головний акцент, їхніх жестів, міміки тощо. Драма є специфічним видом мистецтва, який одночасно належить як літературі, так і театру. Див. також: поезія, проза.

Дублет – один із двох термінів, що називає один і той же науковий об'єкт або виражає одне і те ж наукове поняття (*асиміляція–уподібнення, флексія–закінчення*). Див. також: *синоніми*.

Евфемізм – пом'якшувальна назва, опис певних предметів, явищ, дій з метою уникнення лексем непристойних, невічливих, неприйнятних із морально-етичних норм (*казати неправду, відступати від правди, ухилятися від істини – брехати; вигадка – брехня; похилого (поважного) віку – старий; зловживати службовим становищем – красти; підвищити голос – кричати; заглядає в чарку – пиячить; куди царі пішки ходять – туалет; жриця кохання, світанкова птаха – повія та ін.*) Евфемізми можна розглядати як один із видів метонімії, в якому брутальні слова чи вирази замінюються цілком пристойними, в яких, проте, залишається і грубуватий натяк, і гумористична інтонація. На зразок: *У кого в голові капуста розсада, тому недодасть розуму й посада; Носить голову тільки для шапки*. Див. також: *метонімія, синоніми*.

Евфонічність – милозвучність мови, здатність її фонетичної системи створювати мелодійність звучання, що досягається гармонійним поєднанням звуків у мовленні, а також здатність до прикрашування звуковими засобами. Евфонічність мовлення потребує належної організації висловлення із дотриманням законів милозвучності, в основі яких: правильність фонетичної будови слів, словосполучень і речень (уникнення збігу голосних і приголосних на межі слів), чергування ненаголошених і наголошених складів, а також природне чергування окремих голосних і приголосних звуків, вставні *і, е, о* у сполученні приголосних, приставні, спрощення у групах приголосних, використання паралельних форм слів (фонетичні, фонетико-морфологічні варіанти іменників, дієслів, прикметників, займенників, числівників прикметникового оформлення, прислівників), варіативність прийменників / префіксів, часток, варіювання зворотної частки (постфікса) *-ся (-сь)*, наприклад: *вихор – вихр, порох – прах, імовірний – ймовірний, учити – вчити, Україна – Вкраїна, (і)мла, (і)знайти, щасливий, серце, знати – знать, співає – співа, далекая – далека, у зеленому – у зеленім, у тому – у тім, в одному – в однім, вгору – угору, більше – більш, відтіля – відтіль, в – у, під – піді, від – віді – од – оді, над – надо (і), же – ж, лише – лиш, хоча – хоч, – а також суворе додержання орфоепічних норм*. Див. також: *евфонія, протеза, фонетичні варіанти слів, фоностилістика*.

Евфонія (евфоніка, благозвучність, мелодійність) – 1) властивість мовлення, його приємне звукове оформлення, що полягає у плавності, мелодійності звучання, в інтонаційній виразності, у відсутності різкозвучних звукосполучень, слів-паразитів, вставних звуків (*ну, м-м-м, е-е-е і т. ін.*); суворе додержання орфоепічних норм; 2) галузь фоностилістики, що вивчає здатність фонетичної організації мови до

мелодійного звучання, а також дотримання мовцями правил фонетичних чергувань (*Як постав ув очах мій край, наче стовп осіяний* (В. Стус). Звучання слова – один із допоміжних засобів підсилення виразності й емоційного забарвлення мови. Цій меті слугують звукові повтори різних видів, звуконаслідування, рими тощо, а також уникнення важких для вимови чи неприємних для слуху сполучень звуків у фразі. Звукові засоби та звукову організацію мови художніх творів, зокрема віршів, вивчає спеціальний розділ поетики – поетична фонетика. Див. також: *евфонічність, звукоповтори, фоніка, фоностилістика*. Протилежне – *какофонія*.

Екзотизми – маловживані іншомовні слова для позначення реалій життя іншого народу чи країни (*аксакал, аул, гейша, мечеть, паранджа, яничар; леді, лорд, мадам, містер, полісмен, шериф* тощо). Екзотизми у творах художньої словесності слугують для створення особливої атмосфери незвичності, екзотичності, яка посилює емоційне враження, зберігаючи для українського читача барви першоджерела; справляють ефект яскравої локальності, виступають у виразником мовної портретистики персонажів. Наприклад: *Султан* дивував усіх своїм *тюрбаном*, високим, як колона, з двома павиними перами у величезних рубінах. Чотири *візири* мали *тюрбани* низькі, широкі, із золотими шнурками довкола верхнього рубця. *Беї* викрасовувалися у *тюрбанах* таких, як і в *падишаха*, але набагато нижчих. Голови вчених *улемів* прикрашалися округло намотаними *чалмами*. *Дільсізів* упізнавано по гострих високих ковпаках із золототканого полотна, а *капіджіїв* – по червоних шапках... (П. Загребельний); *Танцюй, танцюй, дитино! Життя – страшна корида, На сотню Мінотаврів – один тореадор* (Л. Костенко); *Платоша, попроси до столу баришню і їх* (О. Корнійчук); *Проня (скинувши очі). Ах, це ви? Бонджур! А я так зачиталась! Мерси, што прийшли...; Г о л о х в о с т и й. Проня Прокоповна по ангельской доброте, так і понімаєм, мерсі! (До Прокопа Свиридовича). ...Честь імею рикомендувать себя: Свирид Петрович Голохвастов!* (М. Старицький). Див. також: *іншомовна лексика*.

Експліцитний – неприхований, безпосередньо виражений, доступний зовнішньому спостереженню. Протилежне – *імпліцитний*.

Експліцитність – спосіб представлення інформації за допомогою вербальних засобів. Протилежне – *імпліцитність*.

Експресема – мовна одиниця з підкресленим виявом яскравості та незвичності зображуваного, або посиленням вираженням різної гами характеристично-емотивних відчуттів (*сила-силенна, черемха мрій, фонтан бузку*). Це всі засоби мови – фонетичні, лексичні, граматичні, власне стилістичні, – які роблять мовлення яскравим, впливовим і функціонально завжди перебувають поза межами мисленнево-почуттєвої нейтральності. Така соціально й психологічно мотивована властивість

мовного знака деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу слухача. Див. також: *актуалізація*.

Експресивна інтонація – інтонація, що викликає членування мовлення на окремі порівняно невеликі відрізки, які за своїм значенням дорівнюють цілим фразам. Див. також: *інтонація*.

Експресивність мовлення – виразно-зображувальна якість мовлення, інтенсивна (підкреслена), піднесена виразність. Засобами експресивності є образна манера викладу, його емоційність. Експресивності мовлення сприяють виразово-зображальні особливості мови, що виявляються у фонетичних, лексичних, граматичних засобах (звукоповторах, експресивній лексиці, тропях, стилістично маркованих афіксах, стилістичних фігурах тощо) з постійним дотриманням почуття міри.

Експресія – сила вираження, особлива виразність вияву почуттів, переживань, характеристичності; лінгвостилістична категорія, яка породжується образністю і є завжди оцінною. Мовленнєва експресія виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, збільшення впливової (діючої), вражаючої сили вислову, надання йому особливої мотивованої піднесеності, яскравості, що підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу слухача або читача. Певна експресія властива усім стилям, навіть науковий стиль визначається експресивним забарвленням сухості, книжності, що досягається добром відповідних мовних засобів.

Екстраверт – тип людської індивідуальності, орієнтований «на зовні», на природне оточення та інших людей, не має нахилу до «вникнення в себе», аналізу своїх внутрішніх переживань. Особистість, інтереси якої спрямовані на об'єкти зовнішнього світу. Протилежне – *інтраверт*.

Елегійний – той, що виражає настрої журби, туги, смутку, безнадії, меланхолії.

Еліпс (еліпсис) – стилістична фігура, яка полягає у навмисному пропуску певного члена речення, цілком передбачуваного, зрозумілого з контексту слова чи словосполучення. Завдяки цьому фігура думки є лаконічнішою, експресивно виразнішою, а також допомагає уникнути повторення слів та однотипних конструкцій. Наприклад: *Прадід примічав, звідки в цей день вітер, коли з Дніпра – риба ловитиметься, коли зі степу – добре на бджоли, коли з низу – буде врожай...* (Ю. Яновський); *Мелодійність нас її манить, Оживляє й спонукає жити. Всіх вона голубить й золотить, А для нас вона – це засіб говорити* (Авторське). Еліпс може посилювати динамічність фрази, напруженість зміни дій: *Я – тікати... А за мною – хмари бджіл. Я додому, та у хату, та під стіл* (П. Глазовий); *Вогню, вогню! – Надлюдської любові! Хай кров кипить у*

грудях молодих! (О. Влизько); або ж підкреслювати інтонацію розмовності, живого, невимушеного мовлення чи ліричної схвильованості, радості, відчаю, трагізму: *Дівчата співали весільної* (О. Стороженко); *А тут і Чіпка в хату* (П. Мирний); *Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом...; А я стою, похилившись, Думаю, гадаю, Як то тяжко той насущний Люди заробляють* (З тв. Т. Шевченка). Див. також: *неповне речення, стилістичні фігури*.

Емоції – почуття, переживання людини, що відображають її ставлення до дійсності. Передають задоволення або незадоволення, радість, сум, гнів, сором тощо. Одним із засобів вираження емоцій є *емоційно-експресивна лексика*.

Емотивний (емоційний) – вживається стосовно вираження впливу на почуттєву сферу співбесідника (читача / слухача). Сукупність емоцій та почуттів (психічні стани і процеси в людині, в яких реалізуються їхні ситуативні переживання, виявляється позитивне чи негативне ставлення до мовця, до висловлюваного) становить емоційну сферу людини.

Емоційність (емотивність) – властивість слів, що містять суб'єктивне ставлення до висловлюваного, тобто вираження позитивних чи негативних емоцій, переживань.

Емоційно-експресивна лексика (емотивна) – стилістично забарвлені слова на позначення емоцій, почуттів, переживань та слова, що здатні впливати на емоційну сферу мовців (наприклад: *радість, лихо, милий, бідолашний, дитинчатко, малесенький* і т. ін.). Окрім власне називання об'єкта, об'єктивного лексичного значення, вони містять суб'єктивну оцінку, тобто передають ставлення того, хто говорить, до висловленої думки. Ознакою цієї категорії лексичних одиниць є емоційне забарвлення, що виступає частиною прямого значення (*добро, злоба, ненависть, страх, улюблений, чудовий*); або виражається граматично, тобто афіксами емоційної оцінки (*дідусь, величезний, ріднесенький*); виникає в переносних значеннях (*свиня* – про невдячну людину чи неохайну; *змія* – про злу, лиху людину; *пташка* – про кохану, дорогу, рідну людину). Значне місце такі лексичні компоненти займають в розмовному мовленні, виражаючи емоції позитивного та зниженого характеру; найуживаніша ця категорія слів – в художньо-белетристичному стилі, привносить у канву тексту широкий діапазон ознак стилістичного звучання: урочистість, піднесеність, мажорність, оптимістичність, поетичність, шанобливість, ввічливість, схвальність, прихильність, ніжність, пестливість, лагідність, радість, фамільярність, осуд, презирство, іронія, сарказм, зневага, глузливість, жартівливість, згрубілість тощо. Наприклад: *Хвилюючись, парк пишночолоий метнувся з чавунних оград* (М. Бажан); *Образу хліба вклонімося. [...] Високочолому сіятелю землі* (Б. Олійник); *Бо й сама Земля скорботна й сонцелика промінить у віки: «Люблю. Любїть мене!»* (С. Йовенко); *Ой вийди, вийди, серденько Галю, серденько, рибонько,*

дорогий кришталю(Н. тв.); *А все-таки катюзі, як кажуть, буде по заслугі* (Л. Глібов); *Бо ви й самі не знаєте, що царики коять* (Т. Шевченко). У більшості наукових текстів власне емоційно-експресивна лексика відсутня, окрім термінологізованих елементів (*слова-паразити, лівий шлуночок, тичинка, маточка* тощо). У текстах ділового мовлення з ознаками емоційної нейтральності, холодної офіційності ця категорія лексики, як правило, не вживається; лише в окремих випадках трапляються слова на позначення якісної оцінки, що використовуються з метою досягнення переконливості висловлювання, на зразок: *найщиріші* (вітання), *щонайкращі* (побажання), *найбільше* (досягнення), *найталановитіша* (молодь); тастилістично означені одиниці, як-от: *воєдино, глава, звершення, обранець, страж*. У публіцистиці розряд вказаної лексики відіграє особливу роль (переконання читача, вплив на емоції, творча індивідуальність автора, вираження його ставлення до зображуваного), тому спектр наявних емоцій, шкала оцінності досить широкі – урочистість, пафос, поетичність, захоплення, іронія, зневага в різній мірі та силі вираження, наприклад: *натхнений* (борець), *благословенний* (час), *блискучий* (поєдинок), *негідний* (вчинок), *легендарний* (актор), *пріоритетний* (напрямок), *розкішний* (сад) тощо. Див. також: *демінутиви, лексика усного мовлення, функціонально-стилістична класифікація лексики, стилістично забарвлена лексика*.

Емфаза – посилення емоційної виразності мовлення зміною інтонації і застосуванням різних риторичних фігур (риторичних вигуків, звертань і запитань, анафор, епіфор тощо).

Еналага (взаємозаміна)– фігура, суть якої полягає у використанні однієї форми чи конструкції замість належної іншої: вживання середнього роду замість жіночого чи чоловічого (*Таке воно нещасне – ця дівчина; А що, Миколко, вивчив урок? Воно стало, осміхається* (А. Тесленко); жіночого роду на позначення чоловічого (*А соцький, він свиняниката, нехай минає мою хату* (М. Кропивницький); інфінітива замість наказового способу (*Сидіти* (вжито в значенні «сиди») *тихо!*); наказового способу замість дійсного (*Он чоловіка десь повітря носить, а ти бідуєш*) з *свекрушицьком проклятим* (Л. Українка); форми теперішнього (минулого) часу замість майбутнього (*Я завтра їду* – в значенні «поїду» («буду їхати»)). Див. також: *категорія часу, категорія числа, комуація, особові формидієслів, середній рід, спосіб дієслова*.

Енантіосемія – поляризація значень, розвиток у слові значення протилежного прямому (*слава* – широка популярність як свідчення всезагального схвалення, визнання чийхось заслуг, таланту, честі тощо і *слава* як поговір, пересуди, розмови; чи *герой* у значенні «невдаха», *прослухати* – «не чути сказаного» тощо).

Епанафора (композиційний стик) – стилістична фігура, яка полягає у повторенні на початку нової синтаксичної конструкції слова (слів,

фрази), яким завершується попередня конструкція для підсилення значення повторюваного елемента. Наприклад: *Червона калино, чого в лузі гнешся? Чого в лузі гнешся? Чи світла не любиш, до сонця не пнешся? До сонця не пнешся? Чи жаль тобі цвіту на радощі світу? На радощі світу? Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту? Чи грому з блакиту?*(І. Франко); *Дорога в провалля. В провалля дорога. Середина пекла. Розбіглись кінці, між них протискайся;Голосить сніговиця співучий хрипне дріт, а світ нехай святиться, нехай святиться світ; Прости мені, що ти, така свята, на тім вогні, як свічечка, згоріла. Ой як та біла білота боліла, о як боліла біла білота!* (З тв. В. Стус). Епанафора особливо часто зустрічається в народній творчості: *Благослови, мати, весну закликати! Весну закликати, зиму проводити! Ой весно, весно, що ж Ти нам принесла, Принесла нам в хату Радості багато!; Як вона летіла, у воду впала, У воду впала – крильця змочила. Крильця змочила та й потонає. Бідна рятунку просить благає. Просить благає та й погибає. Ніхто на поміч не прибуває.* Див. також: *стилістичніфігури*.

Епістоляризми – особливі слова і словосполучення, синтаксичні конструкції, які репрезентують неповторну мовленнєву індивідуальність епістолярію (жанру листування).

Епістолярій– фонд листування, послань, звернень письменників, громадських діячів, що мають історико-художню і культурно-пізнавальну цінність. Див. також: *епістолярнийтекст*.

Епістолярнийстиль – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин; здійснює апелятивну функцію мови, що полягає у звертанні до адресата з бажанням увести його в коло певних подій, з метою поінформувати про щось, викликати почуття, співзвучні з емоційною настроєвістю автора. Уживаний переважно в листуванні, яке, відповідно до теми й мети послання, існуючих традицій, взаємин кореспондентів, особистості автора, його настрою в момент написання, поділяють на родинно-побутове, інтимно-товариське, приватно-ділове тощо. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів; стиль мовлення*.

Епістолярний текст – продукт писемного мовлення, головна структурна одиниця епістолярного спілкування комунікантів (посередництвом листів) у межах епістолярного стилю певної епохи. Епістолярнийтекст характеризує багато чинників: узус (прийняте носіями мови вживання слів, словоформ, синтаксичних конструкцій); жанр листа, соціокультурний рівень співрозмовників, умови перебігу мовленнєвого акту; форма спілкування, що визначається мотивами комунікації; співвіднесеність комунікантів у часі й просторі. Див. також: *епістолярій*.

Епітет – троп, художнє означення (здебільшого прикметникового типу й метафоричного характеру), що підкреслює визначальну якість чи

ознаку явища, предмета, особи, поняття, дії і вживається для увиразнення характеристики, образного змалювання чи вираження емоційного ставлення до кого-небудь або чого-небудь. Епітет розширює уявлення про об'єкт, враховуючи при цьому його індивідуальні особливості, а також своєрідне сприйняття автором. Розрізняють *художні* (поетичні) *епітети* й *логічні* (граматичні) *означення*. Останні мають розділове значення і вказують не на індивідуальні, а на загальні властивості предметів, точність ознаки (*дерев'яна підлога, срібна обручка*), однак у контексті твору й логічні означення набувають зображувального значення. Поетичне означення на відміну від логічного виділяє, посилює найхарактернішу ознаку того чи іншого об'єкта, виокремлюючи його в нашому уявленні серед інших, йому подібних. Тому розрізняють *характерологічні* або *пояснювальні* епітети, *посилювальні* та *прикрашальні* (не мотивовані в реалістичному світі). Вони виконують описову, орнаментальну або художньо-зображальну, оцінно-характеристичну функції (тобто образно-естетичну та експресивно-стилістичну), які полягають у тому, що епітети надають змогу показати предмет зображення з несподіваного боку, індивідуалізують якусь ознаку, викликають певне ставлення до зображуваного. Відповідно епітети складають такі лексико-семантичні групи, як *кольористичні* та *внутрішньопочуттєві* (одоративні та емотивні). За ознакою вживаності можуть бути поділені на *постійні* (народнопоетичні або фольклорні) епітети, які традиційно супроводжують означення предмета, часто стоять при тих самих словах, закріплюючись за ними в межах певного художнього стилю, жанру (наприклад: *доля полинова, сонце золоте, гайзелененький, моресинє, степ широкий, орел сизокрилий, уста медові, карії очі, чорнії брови; ясні зорі, тихі води; Заплач з козаками дрібними сльозами І мене з неволі в степу виглядай; Ой брате, мій брате, сизокрилий орле, покидаю тобі всі розкоші мої* (З н. тв.) та *індивідуально-авторські* (контекстуальні, неологічні, okazionalні) епітетні сполуки, що виділяють не постійну, канонізовану, узвичаєну в межах літературного або індивідуального стилю ознаку предмета, – а таку, яка видається характерною за певних контекстуальних обставин уживання (наприклад: *вечір чорнобровий* (В. Колодій), *вишні чорноокі* (Л. Костенко), *венозна ніч* (І. Драч), *густі смарагдові слова* (Л. Костенко), *світло-жолудеві очі* (М. Стельмах), *вінчально-білі берези* (С. Йовенко), *дуб-небодержець* (П. Мовчан), *осінь журнолика* (В. Забаштанський), *розмахи думок, дзвінких, широколетих* (М. Рильський). За способом значеннєвого переосмислення (емоційно-смісловим значенням), окрім звичайних епітетів, виділяють *метафоричні* (*під чарами стрілчастих брів* (М. Зеров), *метонімічні* (*дні променисто легковажні, горбаті дні, мозільні дні* (І. Драч); *чайний жаль* (М. Стельмах), *гіперболічні* (*сторозтерзаний Київ, і двістірозп'ятий я* (П. Тичина), *тавтологічні* (*живе життя* (М. Зеров), а також *епітети-літоти* (*лишає свої інфузорії-*

туфельки, скидає своїлаковані туфельки (І. Драч) й *епітети-оксиморони* (*мовчання красномовне* (М. Зеров); *радісно-невтішна любов* (Н. Кащук). За структурно-граматичним вираженням найбільш продуктивними виступають прикметникові, дієприкметникові та прислівникові епітети, а також складні утворення (епітети-композиції), епітети-прикладки; порівняно рідше епітетами виступають іменники у формі орудного відмінка та предикативні конструкції. Наприклад: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш, – Збуди його, заграй ти з ним, Спитай синє море...* (Т. Шевченко); *У сонячній тремтінні далечинь всміхалася химерними палацами... садами в цвіту... Дзвеніла блакитнодзвонно* (А. Головка); *Не дивися так привітно, Яблуневоцвітно[...]* *Не милуй мене шовково, Ясно-соколово[...]* *А я тут, в саду, на лавці, Де квіти-ласкавці... Що скажу їм? – Все помітно: Яблуневоцвітно* (П. Тичина); *І хмари, мережками сонця сповиті, Прямують у казку блакитних очей... Шукаю тебе... Оглядаюсь щомиті, – У серці розвесненім – зоряний щем; Серце, коханнямвагітне, Обіймає планету самотню...* (З тв. О. Мудрак); *На устах усмішка маком розцвітає* (Авторське); *...Але ти, як весняний грім, Стала совістю, і душею, І щасливим нещастям моїм* (В. Симоненко); *В тебе груди – грона винограду, В тебе стан – тоненькаяворина, в тебе губи – перестиглі вишні* (Д. Павличко). Див. також: *оксиморон, троп*.

Епіфора – стилістична фігура, протилежна анафорі, що полягає у повторенні одних і тих самих елементів (звукосполучень, слів, виразів) наприкінці суміжних рядків (поетичних строф) і використовується для підсилення виразності, змістовності або звукового забарвлення фрази, мелодійності її звучання. Наприклад: *Шевченка вулиця зелена. Нагадує його слова, Що зійдуться землі племена – Сім'я велика і нова* (М. Рильський); *Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю! Щодня себе перемагаю, від суєти застерігаю, і знов до стрічки добігаю, і знов себе перемагаю, і не встигати не встигаю, і ні хвилиночки ж не гаю!* (Л. Костенко); *І дзвінко до мене сміялось Біляве і русе Майбутнє твоє, Білорусіє! Безсмертя твоє, Білорусіє!* (Т. Коломієць). Звуковим різновидом епіфоривиступає рима. Див. також: *звукоповтори, рефрен, стилістичні фігури*. Протилежне – *анафора*.

Естетичне почуття – психічна здатність людини сприймати предмети і явища об'єктивного світу з погляду їх краси. Величезну роль у збудженні естетичного почуття відіграє мистецтво і література. Естетичне почуття, породжене літературними витворами мистецтва (творами), пробуджує думки, сприяє засвоєнню передових філософських, політичних і моральних поглядів та ідей, які є змістом цих творів.

Естетичний смак – здатність людини творити предмети за законами краси, а також уміння миттєвої оцінки дійсності, суспільного життя й

творів мистецтва крізь призму естетичних категорій і власного досвіду, що спрямовується естетичним ідеалом людини та її потребами.

Естетичність – краса, художність чого-небудь. Естетичність мовлення виявляється в мовленнєвій стилістиці, що має у своїй основі усталені норми літературної мови (фонетично-орфоепічні, лексико-фразеологічні, граматичні). Порушення норм, як правило, несумісне з мовленнєвою культурою, з її етикою та естетикою.

Етикетні мовленнєві формули – формули спілкування, які використовують мовці для встановлення ввічливого контакту зі співбесідником, підтримання спілкування в певній тональності. Відповідно до етикетної ситуації набір мовних виразів є різноманітним, наприклад: *будь ласка, будьте люб'язні, Ваша ласка,дозвольте Вас потурбувати; до зустрічі, на все добре, нехай Вамщастить* тощо. Див. також: *мовленнєвий етикет*.

Етнографізми – різновид лексичних діалектизмів; назви предметів, понять, характерних для побуту, господарювання, життєвого устрою представників певної етнічної групи чи культурно-етнічного регіону (*Фонтан, кальян і сльози на зорі. Носила я і плахту і віночки, – Ну, як мені, чи гарно у парчі?* (Л. Костенко). Використовуються з метою точного відтворення національних особливостей життя, побуту, звичаїв, культури українців, що проживають на певній території, етнографічної своєрідності тієї місцевості, про яку розповідається, і виступають як виразний компонент створення локального колориту зображуваного. Див. також: *діалектизми*.

Етнолінгвістика – галузь мовознавства, що вивчає відбиту в мові й мовленнєвій діяльності (етнотекстах) етнічну свідомість, менталітет, національний характер, матеріальну і духовну культуру народу. Її складниками дослідники вважають етнопсихолінгвістику й лінгвокультурологію.

Жанр – визначена мовленнєвою ситуацією типова форма тексту та організації мовного матеріалу в межах конкретного функціонального стилю; характеризується відносно стійкою спільністю змістовно-композиційних, лінгвостилістичних та в ряді випадків – техніко-реалізаційних особливостей. А також вид творів в окремій галузі, який характеризується певними тематичними, сюжетними (композиційними) та стилістичними ознаками.

Жаргон – лексикон розмовного мовлення людей, пов'язаних певною спільністю інтересів (переважно професійною, однаковим захопленням, родом занять тощо). Характеризується специфічною лексикою і фразеологією, яка надає розмовному мовленню атмосфери невимушеності, іронічності, фамільярності. Розрізняють жаргон дитячий, студентський, молодіжний, професійний (артистичний, комп'ютерний, спортивний) і т. ін. Див. також: *арго, жаргонізми*.

Жаргонізм – специфічні, емоційно забарвлені слова та вирази, які функціонують у мовленні окремих соціальних груп, об'єднаних спільністю інтересів, вподобань, віком, ситуацією, діяльністю. Вони мають експресивно нейтральні, нормативні відповідники в загальнонародній мові належать до вузькоспеціальної лексики, для якої характерне забарвлення нелітературності (наприклад: *шпора* (шпаргалка), *засипатися*, *провалитися* (не скласти іспиту), *плавати* (показувати неглибокі знання), *на шару* (задарма), *фара* (двійка), *попса* (популярна музика), *бабки* (гроші), *суперово*, *кльово* (дуже добре), *прикид* (одяг, манера вдягатися), *центровий* (авторитетний), *бублик* (кермо), *тачка* (таксі), *комп* (комп'ютер). У літературно-художньому мовленні жаргонізм використовується зі стилістичною метою, переважно для створення відповідного описуваному емоційного й соціального колориту, а також з метою мовленнєвої характеристики осіб, про які йдеться. Див. також: *арготизми*, *вузькоспеціальна лексика*, *жаргон*, *сленг*.

Живе мовлення – те, що звучить у повсякденному спілкуванні.

Забарвлення (відтінок значення) – додаткові стилістичні співзначення (відтінки) мовних одиниць, що накладаються на їх основне предметно-логічне значення, виконують емоційно-експресивну чи оцінну функцію, надаючи висловлюванню характеру урочистості, піднесеності, книжності, просторічності, згрубілості тощо. Наприклад, слова *швендіати*, *тинятися* мають основне значення «ходити, рухатися», а додатковесупутне значення, щододається до основного – «без будь-якої мети, без причини». Див. також: *конотація*, *стилістичне значення*.

Загальноновживана лексика – не спеціальні слова (тобто не професійні, термінологічні, діалектні тощо), а ті лексичні одиниці, які властиві для мовлення всіх носіїв конкретної мови без будь-яких обмежень. Вони не мають спеціального стилістичного забарвлення, не містять оцінки, тобто відображають не чуттєве, а логічне сприймання їх мовцями, уживаються у всіх функціональних стилях мови, отже не мають функціонального-стильового закріплення, тому їх іще називають *міжстильовими*. Ця лексика стилістично нейтральна чи майже нейтральна, зрозуміла і звична для кожного носія мови, однаковою мірою використовується в усному і писемному мовленні. Загальноновживані одиниці позначають реалії, пов'язані з суспільним життям, виробничою діяльністю, щоденними потребами усіх громадян, побутом тощо. Це назви осіб за родинними ознаками, найпоширенішими професіями, типовими рисами характеру, різними прикметами та якостями; назви частин тіла людини і тварини; назви сфер людської діяльності, галузей знань; назви найуживаніших знарядь праці, будівель, господарських предметів побуту; назви найвідоміших абстрактних понять, типових явищ суспільного життя, природи; назви народів, мов, понять культури і мистецтва, а також найуживаніші службові слова і вигуки (наприклад:

батько, невістка, учитель, ректор, хлібороб, працелюб, боягуз, мужній, критичний; рука, серце, хвіст; філологія, медицина; лопата, відро, хата, двері, гроші, гривня; кохання, ненависть, думка, боротьба, життя; небо, вітер, квітка, навчати, цвісти, вранці, завжди, двадцять; музика, кіно, українці; французька мова, антична міфологія; в, по, і, але, чи, би, о, ох). Цьому розряду протиставляється стилістично забарвлена лексика. Див. також: міжстильова лексика, функціонально-стилістична класифікація лексики. Протилежне – вузькоспеціальна лексика.

Замітка в газету – це жанр публіцистичного мовлення інформативного типу, невеликий за обсягом, в якому виділяють такі структурно-композиційні компоненти: заголовок, вступний абзац (зачин), виклад думок та висновок.

Замітка-інформація – невеликий за обсягом допис до газети, що лаконічно повідомляє про певні події, цікаві факти, виконану роботу; може містити заклики, пропозиції.

Замовчування – стилістична фігура, яка ґрунтується на навмисно перерваному, несподівано обірваному реченні, що передає напружене, надмірно схвильоване, поривчасте мовлення внаслідок психологічного зламу, раптовості сприйнятого; або ж автор свідомо не закінчує думки з метою надати читачеві можливість домислити враження. Наприклад: *–Я не Ганна, не наймичка, я... – та й онімла* (Т. Шевченко); *Вже сумно вечір колір свій міняв з багряного на сизо-фіалковий. Я синій сніг од хати відкидав і зупинився... Синій, оркестровий долинув плач до мене. Плакав він, аж захлинався на сухім морозі* (П. Тичина). Див. також: стилістичні фігури.

Заперечне речення – речення, в якому заперечується дія, стан чи ознака, виражені присудком; в якому є вказівка на те, що зв'язок між членами речення реально не існує. Наприклад: *Ми не лукавили з тобою!* (Т. Шевченко); *Ні, синю птицю не зловити* (Є. Маланюк). Речення з подвійним запереченням (перед допоміжним дієсловом-зв'язкою і перед інфінітивом у складеному дієслівному присудку) є стверджувальними: *У такі хвилини не можеш не подумати про всіх людей, які живуть на планеті* (О. Гончар). Див. також: речення. Протилежне – стверджувальне речення.

Запозичення – глибоко засвоєні з іншої мови слова, близькі за структурою до звукового складу власне української мови, які належать до міжстильових засобів (*ангел, базар, дріт, єдиний, кавун, колір, левада, лиман, папір, хліб*); запозичення сприяє збагаченню словникового складу мови-реципієнта. Див. також: іншомовна лексика.

Засоби вираження міри і якості ознаки – найчастіше виявляються формами ступенювання в прикметниках і прислівниках, стилістичний вибір яких можливий завдяки синонімічним формам. Як стилістично нейтральна виступає проста (синтетична) форма ступенів порівняння

(критичніший, вірогідніше), хоча є природнішою для художнього, усно-розмовного мовлення; складена (аналітична) форма (більш критичний, менш вірогідно) має виразно книжне забарвлення і використовується переважно в науковому й офіційно-діловому стилях, а також публіцистиці. Деякі слова в простій формі вищого ступеня втрачають своє порівняльне значення й уживаються як звичайні прикметники у складі стійких словосполучень, як-от: *вища школа, старший викладач, молодший сержант*. Для книжних стилів характерними є також різноструктурні складні прикметники, на зразок: *народнописенний, вищезазначені, нижньонаддніпряньський, багатопверховий*. Різний ступінь, міра якості, інтенсивність ознаки виявляються в різноманітних відтінках морфемно-дериваційних засобів (афіксація, словоскладання); можуть визначатися допоміжними і службовими словами, з якими сполучаються прикметники (прислівники) тощо. Колорит експресивності привносять у висловлювання форми найвищого ступеня, утворені за допомогою префікса *най-*, наприклад: *Земле рідна, Доле наша З мук і горісних доріг, Наймиліша і найважча, Найдорожча й найбагатша* (В. Дергач); а також ті, що виражають надмірно високий вияв якості складною префіксацією *якнай-, щонай-*: *А щонаймиліше серцю – материне слово* (Авторське). Вияв вищої міри вичерпності ознаки передається: завдяки префіксу *пре-* з яскраво вираженим відтінком розмовності, до того ж ефект посилення спостерігається при словоскладанні: *Хоч розсипані по горах, по лісах, ярах і скелях, по полянах пречудових і оселі, і хатки...* (І. Франко); *Хоч пізня-препізня година, Ніяк я не можу заснути* (Т. Коломієць); формами словоскладання прикметникових та якісно-прислівникових моделей, почасти ускладнених суфіксами *-енн-, -езн-, -анн-, -ісіньк-*: *Голубі-голубі Неймовірні плекаю надії* (Т. Коломієць); *Наввипередки люд простий любили Так високо-високо від землі* (Б. Олійник); *Прибийся порою світанною До серця прямисінько-прямо...* (Т. Коломієць); сполученням прислівників *густо-, темно-, ясно-* та ін.: *Є мигдаль ясно-зелений, єсть і сивая маслина* (А. Кримський); *Тут Пушкін був і трьох троянд вогні Залишив вам, закохані і ніжні, Багряний, жовтий, чисто білосніжний* (Л. Забашта); порівняльними зворотами: *Чорнії брови, карії очі, Темні, якнічка, ясні, як день!* (К. Думитрашко); конструкціями зіставлення і посилення: *Сіно пахне дужче, ніж трава, згадка більш тривожною була* (П. Воронько); *І та мовчанка була красномовнішою від найсхвильованіших слів* (Ю. Збанацький); *Я не знаю нічого на світі, що дорожче за юності дні* (М. Нагнибіда); *Твоїх дощів осіння мла рідніш чужинського блакиту* (А. Малишко); *Страшніше смерті, як нема де вмерти* (Б. Олійник); *Надто тяжкотуга огортала серце* (М. Вовчок). Іншомовні префіксоїди зі значенням надмірного вияву ознаки – *архі-, гіпер-, ультра-*, а також питомо український *над-* забарвлені експресією іншого стильового вияву і характерні здебільшого для книжної

сфери уживання, тобто мови науки, публіцистики, сучасних творів художнього слова, на зразок *архікомедійний*, *ультраמודний*, *гіперінфляційний*, *надлюдський* тощо. Якісні ознаки у вищому ступені їх вияву (часом контрастні) можуть виражатися також формами інших частин мови, що виступають у ролі експресем: *І буде нас із кожним часом меншати*, *І глибшатиме на плечах вага* (Б. Олійник); *І серце його посилено б'ється, і очі синішають...* (М. Рудь); *Слово усмішка я вважаю «нашішим» за фейлетон* (О. Вишня).

Засоби експресивної графіки – графічні знаки (шрифти, види набору, пунктуаційні знаки, засоби сегментації тексту, розміщення рядків), потенційно значущі з погляду свого функціонального навантаження, а саме: здатні слугувати для смислового та експресивного виділення окремих компонентів тексту, нести додаткову емоційно-оцінну інформацію та виражати імпліцитний зміст тексту. Іноді використання графічної моделі тексту може бути пов'язане із виконанням стилістичних завдань (оформлення прози як вірша або навпаки). Графічні знаки диференціюють на *пунктуаційні* (різноманітні пунктограми, їхні повтори та усунення) і *друкарські* (різні способи виділення тексту – слова, словосполучення, частин речення, цілого речення), зокрема виділення шрифтом, щільністю (жирний, підкреслення, курсив), розрядка, дефісація, графон, змінена строфа, фігурне розташування рядків тексту, форми фігурних віршів (ізовірші – зірки, хрести, трикутники, піраміди, серця, вази, башти, пальми тощо), використання іншомовної графіки, поєднання різних графічних і знакових систем (іноземні вкраплення, цифри), словозлиття, велика буква, що слугують своєрідним прийомом привернення уваги читача. Див. також: *графон*, *дефісація*, *прийом експресивно-стилістичної графіки*.

Застарілі слова – розряд пасивної лексики; слова (вирази) та їх окремі значення, що на певному етапі розвитку мови вийшли із загального вжитку (*комуна*, *колгосп*, *чайка*); *ланіти* (щоки), *перст* (палець), *ректи* (говорити) і належать до групи лексики із виразною стилістичною функцією; основна сфера їх застосування – художнє мовлення, зокрема твори на історичну тематику. Див. також: *архаїзми*, *історизми*, *пасивна лексика*. Протилежне – *неологізми*.

Звертання – слово чи словосполучення, що позначає особу (в окремих випадках явище природи, предмет, абстрактне поняття), до якої звертаються. Наприклад: *Поважна пані Ольго! Я так за Вами тужу, бо лиш з Вами можу щиро, одверто поговорити, порадитися...* (Є. Ярошинська до О. Кобилянської). Основне призначення звертання – привернути увагу слухачів і виразити ставлення до об'єкта звертання. У звертаннях, що складаються з імені та по батькові або із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка (*Ірино Андріївно; пане Богдане; дядьку Іване*); у звертаннях, що складаються із загальної назви й прізвища, форму кличного відмінка має загальна назва, а прізвище має

форму називного відмінка (*пане Свидницький; добродійко Степова*); у звертаннях, що складаються з двох загальних назв, кличну форму обов'язково має перше слово, а друге може мати форму або називного, або кличного відмінка (*добродію голову (голова); пане ректоре (ректор)*). *Клична форма* (вокатив) являє собою одну зі специфічних рис усно-розмовної та книжної літературної мови, може бути емоційно нейтральною та емоційно забарвленою, що залежить від того, до кого звертаються, в яких стосунках перебувають співрозмовники (*Іване!; Шановний добродію!; Любий татусю!; Ганнусю!; Серденько!*). Кличний відмінок іменників – назв істот, але не осіб (тобто назв тварин, птахів, риб тощо), – найбільш характерний для розмовного мовлення. Кличний відмінок іменників – назв неістот – уживають переважно в публіцистичному стилі, а також у творах художньої літератури (зокрема поезії, фольклорі), які набувають патетичного звучання, містять публіцистичні елементи. У цьому разі кличний відмінок слугує для того, щоб загострити увагу на об'єкті звертання, виокремити його і викликати до нього певне ставлення (*Україно! Ти для мене диво* (В. Симоненко). Див. також: *апострофа, кличний відмінок*.

Зворотний порядок слів – відхилення від прямого порядку слів у реченні. Застосовується з певною логічною метою, зокрема смислове виділення, підкреслення значення якогось члена речення: *Журбою не накличу собі долі, Коли так не маю* (Т. Шевченко); або зі стилістично-експресивною настановою – посилення виразності мовлення, емоційного впливу: *Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолю верби гне високі, Горами хвилю підійма* (Т. Шевченко). Дотримання стилістично нейтрального розташування слів (модель: підмет – присудок; узгоджене означення у препозиції щодо означуваного слова, а не узгоджене у постпозиції; додаток після керуючого слова; обставина способу дії – перед дієсловом, обставина місця, часу, мети – після дієслова) найчастіше властиве науковому й офіційно-діловому мовленню. В художньому та публіцистичному – зворотний порядок слів виконує функцію *інверсії*. Найбільше смислове навантаження мають члени речення, інверсійно переміщені на початок або кінець речення (пор.: *Народ бажає правди і справедливості – Правди і справедливості бажає народ*, – остання фраза набуває експресивної тональності). Див. також: *інверсія, порядок слів*. Протилежне – *прямий порядок слів*.

Звуконаслідувальні слова (ономатопея) – передані фонетичними засобами мови різноманітні звуки і шуми довкілля (природи, рослинного, тваринного світу, механічних явищ тощо). Розрізняють *власне звуковідтворення*, що полягає у передачі звуковими комплексами (а не повнозначними словами) криків тварин і птахів, звуків машин, механізмів, течії води тощо (*ку-ку, ме-е-е, др-р-р*), і *звуконаслідування* – утворення нових слів шляхом наслідування звуків реальної дійсності; це повнозначні

(лексикалізовані, граматицізовані мовні елементи) слова, у складі яких повторюються фонемі, що нагадують відповідні звуки навколишнього світу (*мекають, шушукать, плюскотіння*). Включені в текст, вони виступають як стилістичний засіб звукописання: надання зображуваному художньо наснаженої картинної живописності, створення виразного акустичного тла, звукових (слухових), зорових образів, намагаючись в найбільшій мірі відобразити природне звучання явища, посилити враження від нього. Наприклад: *Тут хвись! Шабельки засвистіли, Цок-цок! – і іскри полетіли* (І. Котляревський); *Під дверима ж буйний вітер бубонить* (І. Манжура); *В небі місяць сяє мрійно, тихі верби шу-шу-шу* (Д. Білоус); *І щось кигиче в мертвій цій пустелі. Киги-киги – мов чайка з-над Дніпра. Киги-киги – за ким ти тужиш, пташко? Киги-киги – й тобі своя біда? Терпи, хоч як і тяжко, як і тяжко тут наша кров солоні і руда* (В. Стус). Див. також: *звукоповтори, створення звукового фону*.

Звукопис – система словесно-звукового інструментування тексту, оснований на повторенні однакових або схожих звуків і спрямована на створення певних звукових образів. Елементи поетичного звукопису використовується як засіб підсилення звукової та інтонаційної виразності, музичальності вірша, а на цій основі значеннєвої важливості й емоційної впливовості окремих слів (словесних комплексів). Див. також: *звукоповтори, звуко символізм, фонетичні фігури, фоніка*.

Звукоповтори – елементи художнього звукопису (*алітерація, анафора, асонанс, дисонанс, епіфора, звуконаслідувальні слова, рима, тонема*), що стають одним із засобів організації художнього стилю (поетичного різновиду зокрема), слугують піднесенню його звучності й гармонії, задають певний тон мовленню, стилістично увиразнюють його. Специфічне поєднання звуків (особливо у поетичному тексті) має на меті витворити певну мелодію, кольорові уявлення, психічні настрої. Звуки впливають на нас не самотійно, ізольовано, а в складі слів, складній системі ідей, смислів, інтонацій, які у своїй цілісності й справляють на нас численні й різноманітні враження. Фонема, відірвана від змісту висловлювання, не може вважатися носієм того чи іншого значення, оскільки звучання тексту і його зміст гармонійно поєднані. Див. також: *евфонія, звукопис, звуко символізм, фонетичні фігури, фоніка*.

Звуко символізм (звуковий символізм, фонетичний символізм) – символіка звука; закономірний, не довільний, фонетично мотивований зв'язок між звучанням і значенням слова. Однак не всі звуки в однаковій мірі використовуються з художнім завданням. Як стилістично-евфонічний засіб оформлення тексту, у ролі стилістем, найчастіше виступає група алітерованих звукових елементів – сонорні [*м, н*] і плавний [*л*], – серед яких останній виділяється силою виразності та яскравою образністю. Ці звуки-образи підтримують меланхолійно-елегічну тональність тексту (посилують відчуття смутку, зажури, тривоги, переживань), створюють

його колисково-мелодійне звучання: *І заплакала ліля. І цвіт королевий Схилив свою головоньку Червоно-рожеву На білес пониклеє Личенько Лілей*(Т. Шевченко); *Ой нулюлі далюлечки, Шовковіда вервечки*[...] *Колисочка дановенька, Спи, дитиночка маленька* (Н.тв.). У словах із звукоповтором сонорного [р] яскраво простежуються чіткі ноти емоційної схвильованості, напруженості, посилюються відчуття грізності, протесту, наприклад: *Борітеся! Терпіть! По всій землі Рівняйте стежку правді!* (І. Франко); йотування також дістає своє осмислення і по-особливому увиразнює думку, виступаючи у ролі експресивного засобу мовлення: *Стоїть гора високая, Попід горою гай, Зелений гай, густесенький, Неначе справді рай* (Л. Глібов). Різні стилістичні ефекти виникають при звучанні алітерованих свистячих [с, з, дз], часто поєднаних із сонорними [л, р, н, м, в] та шиплячими [ж, ч, ш]: *І співає зорям безустанку таємні пісні, – срібно-дзвонну тую колисанку слухатимеш в сні* (М. Сопілка); *А газдиня колисала в яворівій сина. Ноженятами сотало – лебеділа мати. Легіт вабними устами цілував'му п'яти. А смерека йому клала у колиску шишку. А ялиця ладно пряла з павутиння тиш-шу* (Б. Олійник). Спостереження над фонематичною насиченістю тексту асонанціями дозволяє зауважувати, що у більшості випадків [а] надає мові характеру сили й величності, напруженості й широти розмаху зображення; [о] – гордості, пишності, урочистості; [у] – страху, жаху, грізності, тривоги; [і] – чогось швидкого, інтенсивного, дієвого. Наведемо приклади: *Горами, горами, над ярами й борами на весь край горенько, горенько розляглось, як моренько, через край* (М. Вороний); *Ідуть дощі. Холодніосінні тумани клубочуться угорі й спускають на землю мокрі коси* (М. Коцюбинський); *Годі спати, всііз хати: пишне свято навкруги, в мрійно-синіх далечінях хвилі-співи, переспіви, хвиліі луги* (В. Чумак). Найменш виразними в плані художньо-образного відображення дійсності засобами фоностилістики, їх емоційної впливовості на читача чи слухачавиступають голосні [е,и]. Див. також: *звукоповтори, звукопис, фоностилістика*.

Здогадна пряма мова–вирази, не висловлені якоюсь особою, однак приписувані їй на основі особливостей вдачі, поглядів, поведінки. Відтінок здогаду при висловленні певної думки створюється введенням у текст частки *мовляв* (застарілий варіант – *мов*). Наприклад: *Так воно, мовляв, нічого страшного там і не було* (Розмовне мовл.). Див. також: *пряма мова*.

Зміна значення (семантична зміна, семантичний розвиток) – семантичні явища в стилістиці, що виявляються у звуженні, розширенні або зміщенні значення слів і виразів з метою досягнення образної експресії, в результаті чого виникають нові стилістичні засоби – фігури слова, тропи. Див. також: *багатозначність*.

Зміст – сутність предметів і явищ, їх якісна визначеність та характерні особливості; всі відомості й думки, які стосуються конкретної теми. Змістом літературного твору називають ідейно осмислену тему, або

єдність ідеї і теми (авторське відображення певного фрагмента дійсності, що існує об'єктивно чи вигаданий мовцем); у найзагальнішому плані під змістом слід розуміти значення твору, котре випливає з його форми. Основні компоненти змісту літературного твору: *ідея, конфлікт, проблематика, смисл, тема*. Див. також: *форма*.

Змістовність мови – комунікативна якість мови, що визначається інформативним наповненням висловлюваного, відповідністю його темі повідомлення.

Змістовність мовлення – глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого.

Значення слова – закладений у слові зміст, відображення предмета, явища чи відношення у свідомості носіїв мови, що утворює в структурі слова його внутрішній бік, щодо якого звучання виступає як матеріальна (зовнішня) оболонка. Загальне значення слова складається із *лексичного*, тобто матеріального змісту, що його вклав у слово досвід усього колективу, і значення *граматичного*, що є показником різних відношень, в які слово вступає з іншими словами у реченні. Див. також: *пряме значення, семантика*.

Зорієнтованість тексту – категорія, яка виявляється в тому, що однакова інформація неоднаково представляється для сприймання різними адресатам; та сама подія по-різному висвітлюється рідним, близьким, і ще по-іншому мало знайомим людям, відповідно дібраних слів й зворотів, побудованих образів, натяків. Кожен текст – це спілкування, навіть якщо він монологічний, тому текст твориться не взагалі, а з розрахунку на певного читача \ слухача, тільки такий адресат більш-менш точно (адекватно) сприйме те, що хотів повідомити автор.

Ідея – головна думка тексту, що розкриває його мету, призначення, смисл, та основна інформація, яку автор хоче донести до читача або слухача; провідна думка твору (ядро задуму), висвітленню якої підпорядковано найменші художні деталі, всі картини і образи. Наприклад, в уривку: *О слово рідне! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! Вгорі спинися, осяй мій край і розлетися дощами судними над ним* (О. Олесь), – основна думка – це потреба утвердження рідного слова на рідній землі. Сукупність ідей того чи іншого твору називають *ідейним змістом*. Але всі вони підпорядковуються основній ідеї твору, яка цементує його. Думки, як правило, мають своє точне вираження в словах, вони сприймаються на рівні внутрішнього мовлення. Думки повинні бути чіткими, зрозумілими насамперед для автора, а отже, й для читача та слухача. Паралельно з терміном «основна ідея» вживають термін «концепт». Див. також: *концепт*.

Ідіолект – сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія мови, що пояснюється віком, фахом, місцем проживання, соціальним станом, загальним рівнем культури певної

людини тощо; тобто неповторне, оригінальне мовне використання системи засобів та форм словесного вираження, зумовлене індивідуальним баченням світу, яке, у свою чергу, формується під впливом ряду факторів – епоха, соціально-історичний контекст тощо. Див. також: *стиль індивідуальний*.

Ідіома – різновид фразеологізмів; властивий певній мові стійкий неподільний вираз, що незалежно від значення слів, які входять до його складу, передає єдине поняття й здебільшого дослівно іншими мовами не перекладається (наприклад: *байдики бити, впадати в око, на руку ковiнька, недовго ряст топтати, підносити гарбуза, скакати в гречку*). Див. також: *фразеологізми*.

Імітація – наслідування; стилістичний прийом, яким створюється повна ілюзія чиєїсь манери мовлення або письма, способу викладу матеріалу. Наслідування може бути як несвідомим, мимовільним, так і свідомим, цілеспрямованим; відбиває лише загальну схожість із зразком, тоді як творче запозичення є включенням у свій твір окремих елементів узірця. Див. також: *літературна цитата, ремінісценція, стилізація*.

Імператив – стилістичний засіб (наказовий спосіб, спонукальні вигуки тощо), що виражає волевиявлення, реакції мовця. Див. також: *волюнтатив, спонукальне речення, спосіб дієслова*.

Імпліцитний – неявний, прихований, словесно не виражений, підтекстовий; такий, що може бути виражений тільки через зв'язки з іншими об'єктами чи процесами. Домінуюча ознака художніх текстів, орієнтованих на образно-асоціативну сферу їх сприймання. Див. також: *підтекст*. Протилежне – *експліцитний*.

Імпліцитність – невербальний спосіб представлення інформації. Завжди поєднується з експліцитністю в умовах комунікації і в актуалізованих текстах, створюючи смислову багатошаровість тексту на підставі асиметрії форми та змісту. Протилежне – *експліцитність*.

Інверсія – мовленнєво-стилістичний засіб, який полягає в незвичному розташуванні слів у реченні (зміна, порушення усталеного порядку) з метою емоційно-смислового увиразнення тих чи інших членів речення або для надання вислову особливого стилістичного забарвлення. Окрім засобу логічного виділення певних слів у реченні, розставлення смислових акцентів, інверсія використовується з метою надання висловлюванню експресивності (функція увиразнення думки), стилістичної виразності, додаткового семантико-стилістичного наповнення – урочистості викладу, розмовно-розповідного характеру оповіді, а також для ритмізації слів у реченні. Інверсований член речення інтонаційно виділяється і сприймається мовцями як особливо важливий. Див. також: *зворотний порядок слів, порядок слів*. Протилежне – *прямий порядок слів*.

Індивідуалізація – надання змалюваним у художньому творі образам своєрідних, неповторних рис. Загальним в образі персонажа є

передусім все загальнопоширене, притаманне групі подібних у якомусь аспекті (національному, соціальному, психічному, моральному тощо) осіб. Індивідуальне, натомість, йде від уроджених людських особливостей, набутих неповторних якостей, переплетіння вродженого, набутого та ситуативного. До основних засобів індивідуалізації персонажа зараховують: портрет, його вчинки, мову персонажа, пряму і непряму характеристики цього персонажа, його ставлення до когось чи чогось та ін. Протилежне – *типізація*.

Індивідуальність творча – неповторна своєрідність творчої діяльності кожного видатного митця, зумовлена його талантом, життєвим досвідом, темпераментом, світоглядом тощо. Творча індивідуальність письменника, публіциста, культурного діяча знаходить вияв у його творах.

Інклюзив (включення) – стилістичний прийом, при якому мовець виступає і від імені того, до кого говорить (включає його в поняття «ми»; наприклад, так звана «авторська» форма множини). Див. також: *стилістичний прийом*.

Інтенсивність мовлення – сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від ситуації спілкування і пов'язана з особливостями мовного дихання. Див. також: *інтонація*.

Інтерв'ю – вид твору публіцистичного жанру, що містить відповіді на запитання кореспондента, які власне й створюють зміст інтерв'ю.

Інтер'єктивізація – стилістичний засіб, в основі якого перехід повнозначних слів у вигуки, що надає тексту емоційно-експресивного забарвлення (*Ой матінко!; Олеле!; Боже ж ти мій!; От тобі й маєш!*).

Інтердепенденція – використання в тексті двох чи багатьох стилістично маркованих одиниць, але одного стилістичного плану, що надає тексту однотипної конотації (наприклад, піднесено-урочистої: *Возвеличте предків наших, пречудову Україну, що віками представлялась як єдине ціле* (Авторське) чи пестливо-ласкавої: *Ой то було дівчатонько, то було віченько, В неї очка, як терночка, рум'яне личенько* (Н. тв.). Див. також: *стилістичний прийом*.

Інтернаціоналізми – слова, які виражають поняття міжнародного значення й існують у багатьох споріднених та неспоріднених мовах світу, водночас зберігаючи спільність семантики і фонетико-морфологічну будову (*аналіз, бібліотека, географія, еволюція, інститут, мітинг, музика, радіо, телевізор, телефон, фонд, футбол, шоумен* та ін.). Вони переважають у сфері понять культури, науки, політики, мистецтва; як правило, не мають відповідників у мові поширення. Інтернаціоналізми, як і власне іншомовні слова, не мають стилістичного навантаження, окрім колориту офіційності, книжності, сухості, і належать до емоційно нейтральних, міжстильових засобів; в офіційно-діловому, науковому, публіцистичному стилях виступають у ролі термінів. Див. також: *іншомовна лексика*.

Інтерпретація – тлумачення, розкриття змісту і форми; текст, який містить пояснення, трактування чого-небудь.

Інтерференція – мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в мовленнєвій практиці двомовної людини. Виявляється як іншомовний акцент у мовленні людини-білінгва; охоплює всі мовні рівні, але найпомітніша на фонетичному. Інтерференція – негативне явище в навчанні нерідної мови (інших мов). Див. також: *білінгвізм*.

Інтонаційні норми – це зміна основного тону, інтенсивності, тембру та довготи висловлених речень. Тісно пов'язані із пунктуаційними нормами.

Інтонація – сукупність просодичних (звукових) елементів мови, а саме: *інтенсивність, мелодика, темп мовлення, пауза, ритм, тембр голосу, тон, наголос (фразовий, логічний та емпатичний та ін.)*. Як ритміко-мелодійний лад мовлення (послідовна зміна висоти тону, сили й часу звучання голосу) інтонація організовує мову фонетично, є засобом вираження смислового і модального характеру висловлення, його емоційно-експресивного забарвлення, комунікативного значення та ситуативної зумовленості, індивідуальності виражальних прийомів мовця. Інтонація – важлива ознака усного мовлення. У стилістиці інтонація, мелодія мови – це живий показник не тільки висоти звучання, а й відтінків думки, волі, почуттів, форма виявлення стилістичного ефекту. Кожний тип стилістичного ефекту має свою інтонацію. Розрізняють інтонацію оклику, звертання, запитання, пояснення, переліку, закінченості / незакінченості, повідомлення, оповідності, спонування, закличності, вставності, зіставлення тощо. Див. також: *експресивна інтонація, ритм, ритмомелодика, фоностилістика*.

Інтонування – інтонаційне оформлення вислову, спосіб передачі чуттєво-смислового змісту тексту з певною інтонацією; найважливіша структура людської комунікації.

Інтраверт – тип людської індивідуальності, орієнтований на власний внутрішній світ, аналіз своїх переживань, закритість, неконтактність. Протилежне – *екстраверт*.

Інформативність мовлення – якісна характеристика мовлення, що свідчить про його змістовність.

Інформативність тексту – невід'ємний складник будь-якого тексту, ступінь його смислової та змістовної новизни для читача, що закладена в темі й у авторській концепції, системі авторських оцінок предмета думки.

Іншомовна лексика (запозичені слова) – слова, що засвоєні українською мовою з інших мов і вживаються в усіх її стилях та формах (наприклад: *ампула, бюджет, власть, грядущий, диван, екіпаж, імпонувати, інформація, компенсація, ландшафт, лексика, маркетинг, мітинг, портвейн, резюме, самовар, соратник, стандарт, суб'єкт, тролейбус, тютюн, фантазія, чиновник, штамп*). З-поміж іншомовних

слів з точки зору наявності чи відсутності додаткових експресивно-емоційних значень виділяються: *варваризми, власне іншомовні слова, екзотизми, запозичення, інтернаціоналізми*. Слова іншомовного походження сприяють збагаченню словникового складу мови-реципієнта; зазвичай, підпорядковуються законам фонетики, граматики і словотвору цієї мови, лише в небагатьох випадках залишаються «чужими» (варваризми). Зі стилістичного погляду давно засвоєні українською мовою слова(запозичення) нічим не відрізняються від питомих українських. Запозичені словадебільшого виконують номінативну функцію, не мають стилістичного навантаження, хоча й мають стилістичне забарвлення – відтінок книжності. Як терміни, термінологічні сполуки – особливо поширені в науковому, офіційно-діловому стилях, дещо менше – в публіцистичному. Проте надмірне захоплення іншомовними словами, не вмотивоване ні номінативними, ні стилістичними міркуваннями, свідчить про незнання мовцем української мови, або байдуже чи недбале ставлення до неї. Крім того, в публіцистиці та мові художньої літератури іншомовні слова виступають в образно-стилістичній ролі, стають компонентами тропівта стилістичних фігур. Так, уживаючись у переносному значенні, слугують засобом створення комічного чи іронічного ефекту; або ж використовуються для відтворення певного колориту зображуваного середовища (переважно екзотизмий варваризми) тощо. Див. також: *старослов'янізми*. Протилежне – *власне українська лексика*.

Іронія – прихована, удавана, завуальована насмішка. Наприклад: *Швидкий, як черепаха* (Н. тв.); *Якби ви з нами подружили, Багато б дечому навчилися! У нас же й світа, як на те – Одна Сибір неісходима, А тюрм! а люду!.. Що й лічить! Од молдованина до фіна На всіх язиках все мовчить, Бо благоденствує!* (Т. Шевченко). Див. також: *антонімічна іронія, гумор, сарказм, сатира*.

Історизми (матеріальні архаїзми) – застарілі слова, що позначають специфічні реалії минулих епох, які нині вийшли з ужитку, поняття, які стали неактуальними і не мають відповідників (синонімів) у сучасній лексиці. Це назви колишніх адміністративних посад, установ, організацій, старовинної зброї, одягу, одиниць вимірювання тощо (*аршин, бунчук, гетьманСагайдачний, жупан, злотий, імператор, камердинер, лучник, печеніги, сажень, червінці, чумак* та ін.). Історизми використовуються в художніх текстах зі стилістичною функцією – для відтворення національно-історичної своєрідності епохи, мовних особливостей минулих часів, образно-колоритного опису персонажів та їх характерів; для надання викладові урочистості, піднесеності при зображенні небуденних, знаменних подій у житті народу; а також з метою досягнення ефекту правдивого відображення подій доби, її уреальнення. Наприклад: *Ціла орда з ханом Отроком прийшла під Київ. [...] Хоч як завзято натискали половці, хоч як підбадьорював їх Отрок, сам ідучи попереду й пускаючи*

стрілу за стрілою до руських панцирів, хоч бурею літав він з своїм бунчуком від одного крила до другого – але стояла Русь, мов стіни святої Софії. Половецькі стріли застрягали в руських кільчастих телягах, списи ламалися об щити непрístupним муром (Л. Мосендз); *Попереду на вгодованих конях летіли, мов херувими, хоругви народової кавалерії з крилами за плечима і з списками в руках, за ними гусари, панцирні, в залізних кольчугах і місьюрках на головах* (П. Панч); *Козаки йшли у зухвалих магерках і видрових кабардинках; Чигирин б'є з гармат та самопалів[...] виграє в кобзи та суремки* (З тв. П. Загребельний). У науково-історичних працях матеріальні архаїзми виступають як єдиний засіб прямого називання відповідних реалій старовини, подій історичної дійсності (без стилістичного навантаження) з метою точного відтворення подій минулих епох, особливостей життя історичних осіб тощо. Наприклад: *Якщо в Галичині рештки української знаті справді втратили колишню владу, то у Великому князівстві Литовськомуруські князі і бояри зберігали свої владні права; Ще від часів Київської Русі численною була верства лицарів-бояр, що тримали землі-вислуги – маєтки, надані великим князем за військову службу* (Довідник з історії). У мові відбувається реактуалізація мовних одиниць, процес входження застарілих слів в активний словник за вимогою часу (наприклад таких, як *віче, гривня, козацтво, козацька сотня, сотник* тощо) Див. також: *архаїзми, застарілі слова*. Протилежне – *неологізми*.

Какофонія – немилозвучне сполучення звуків, що вражає слух; виникає внаслідок набридливого повторення одних і тих самих звуків на межі слів, їх скупчення у реченні, що не пов'язано зі стилістичним завданням (на зразок, *гострійіржаві леза*). Див. також: *дисонанс*. Протилежне – *евфонія, консонанс*.

Каламбур (гра слів) – дотепний вислів, в основі якого лежить використання різних значень одного слова (омонімів), повторів слів та їхніх комбінацій, модифікацій із подібним звучанням (паронімів) й багатозначністю (полісемією). При цьому слово вживається у такому лексичному оточенні, яке примушує сприймати його у двох планах, із двома значеннями, що зумовлює несподіваний експресивний ефект, надаючи особливої яскравості, емоційності висловлюванню. Основною метою стилістичного прийому гри слів є відтворення комічності ситуацій, вираження гумористично-прихильного чи іронічно-осудливого ставлення до об'єкта зображення. Наприклад: *У селі Стара Ліщина Баба є Капітоліна, звать її тут просто Кана. Самогон у баби кана* (М. Карпов); *Від таких крамольних партій, що хочуть великих хартій, я добра не жду* (В. Самійленко); *Абонент в один момент кинув свій абонемент* (Авторське); *Ти йому про Тараса, а він тобі – півторапта; Піп не допоможе, як життя негоже; Був собі цебер – перецебрився, мав діти цебренята – перецебренята* (З н. тв.); *Місто, премісто, прамісто моє!*

(Л. Костенко); *Нема грошей – розміняй карбованця* (Н. тв.); *Олігарх, може, хотів би купити з(З)емлю* (Із газети). Див. також: *багатозначність, омоніми, пароніми, параномазія*.

Калька (приховане запозичення) – слово (зрідка сполучення слів), утворене точно за зразком іншомовного шляхом буквального перекладу його морфемних частин та подальшого складання перекладеного в одне ціле (*взамін, землеробство, міжнародний, міроприємство, показання, самокритика, учбовий, управляти, устремління* тощо). Кальки бувають: лексичні, семантичні, синтаксичні, фразеологічні. Див. також: *русизми, суржик*.

Калькування – спосіб утворення нових слів і окремих виразів шляхом копіювання лексико-семантичних моделей іншої мови й заповнення їх морфемами своєї мови. Калькування є своєрідним запозиченням: запозичується поняття, значення слова (виразу) і спосіб його утворення. Це одночасно і буквальный переклад, але перекладається у процесі калькування не слово в цілому, а кожна його морфологічна частина із збереженням структури й порядку розміщення складових частин. Калькування є одним із засобів збагачення словникового складу мови, однак надмірне використання кальок при перекладі може призводити до втрати самобутності, до викривлення рідної мови.

Канцеляризми – слова і мовні звороти (стійкі словосполучення, певні граматичні конструкції), що є специфічними одиницями офіційно-ділового стилю літературної мови, зокрема його адміністративно-канцелярського підстилю. Ознаки канцеляризмів: типові іменники на *-ння* (*втручання, засідання, зволікання, недовиконання, сприяння*), надмірне нагромадження віддієслівних іменників (*Виконання завдання з метою підвищення рівня задоволення потреб населення в наданні послуг з пошиття зручного взуття*); вислови із дієприслівниковими зворотами (*взявши на себе зобов'язання, створивши необхідні умови*); розщеплені присудки (*виконати роботу* (зробити), *внести пропозицію* (запропонувати), *не здійснюється контроль* (не контролюється), *поставити до відома* (повідомити), *поставитися із розумінням* (порозумітися), *привести в готовність* (підготувати); скорочені означення (*держбюджет, держзамовлення, міндобрива, соугарантії*); складні прийменники, сполучники – похідні від повнозначних слів, що втрачають своє лексичне значення (*внаслідок того що, в силу складних обставин, зважаючи на те що, у питанні використання сировини, у плані того*); слова і вирази, специфічні терміни, характерні для канцелярського стилю ділового мовлення, взяті з мови протокольних звітів, офіційно-ділового листування (*довідка за місцем вимоги, інвентаризація, резолюція, службова записка, акт набирає чинності, заслухати, мати підстави, посилити увагу, розглянути* тощо). Канцеляризми, перенесені у сферу з іншими

стилістичними ознаками, на кшталт в уснорозмовну, позбавлені яскравості, образності, індивідуальності, надають їй сухості й шаблонності. Втекстах художніх творів, внаслідок ефекту пародіювання, створюють виразно сатиричний чи комічний колорит, а також використовуються для мовної характеристики дійових осіб, наприклад: *Так знай же, що я тебе давно уже – тее-то як його – полюбив, як тільки ви перейшли жити в наше село. Моїх діл околичності, возникаючій із неудобних обстоятельство, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая – тее-то як його – благость в очах твоїх, доформального определіня о моєй участі, открой мні, хотя втерміні, партикулярно, резолюцію: могу лі – тее-то як його – без отсрочок, волокити, проторов і убитковполучитиво вічноє і потомственное владініє тебе – движимое і недвижимое імініє для душі моєй – з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своєй волі – тее-то як його – розпоряджатъ? Скажи, говори, отвічай, отвітсвуй...* (І. Котляревський). Див. також: *кліше, офіційно-ділова лексика, офіційно-ділова фразеологія, штамп мовний.*

Карикатура – показ якоїсь людини чи суспільного явища у спотвореному вигляді; свідоме порушення звичних співвідношень у зображуваному, перебільшення чи применшення певних рис з метою їх вип'ячення й осміювання. Нерідко карикатура поєднується з такими явищами, як *гротеск* і *пародія*.

Картина світу – результат побудови суб'єктом образу світу за допомогою певних засобів; те, що йде від людини, плід її сприйняття, уявлення, її внутрішній світ, світовідчуття, переживання, розумова діяльність. Див. також: *мовна картина світу.*

Катахреза – троп, в якому слова і звороти вжиті у неприродному, близькому, але не точному, часто перебільшеному чи суперечливому значенні (як-от, *велика розмова* (замість *довга*), або у невідповідності з його етимологічним значенням; різновид гіперболічної метафори, а в ширшому розумінні – мовна помилка, що стала нормою вживання (наприклад: *червоне чорнило, рожева білизна*).

Категорія роду – морфологічна категорія, форми якої у граматичній стилістиці можуть використовуватись як показник належності тексту до певного стилю, як стилістичний засіб; одна з визначальних для іменника і основних – для інших частин мови, активно діюча в усіх стилях української мови. Традиційно, в діловому, науковому мовленні, інформаційних жанрах публіцистики на позначення назв посад, професій, звань перевага надається *формам чоловічого роду*; жіночі відповідники – домінують у розмовному стилі і сприймаються менш офіційно, поважно й шанобливо на відміну від попередніх (пор.: *викладач (агроном, директор, інженер, лікар, коректор) Ніна Петрівна – викладачка (агрономша, директорша, інженерка, лікарка, коректорка)*). Іменники спільного роду

характеризує яскрава експресивність, семантико-стилістичні якості можуть бути спрямовані у бік позитивно-співчутливих емоцій, але більшість – у бік негативних (пор.: *бідолаха, молодчага, роботяга, сердега і базікало, волоцюга, лепетайло, ненажера, прибудда, хануга*); уживаються переважно в розмовному мовленні, зокрема у фамільярному просторіччі. Найабстрактнішим є *середній рід*, найчастіше вживаний у науковому стилі, де не допускаються варіантні форми. Ширшими є можливості цієї категорії у художньо-белетристичному та розмовному стилях, за її допомогою можна відтворити дитяче сприйняття світу, пестливий (ласкавий) тон, співчутливе, прихильне чи навпаки зневажливе ставлення до когось (чогось). Див. також: *середній рід*.

Категорія часу – удієслівній стилістиці граматична категорія, що темпоральною семантикою і граматичними формами виражає часові відношення моменту мовлення з реальним часом, подіями, діячами; використовується як стилістичний засіб вираження відносного часу. Часові форми дієслова, вжиті в переносному значенні, характерні для розмовного, художнього та публіцистичного різновидів мовлення; вони створюють експресивність, передають різні значеннєві відтінки. Див. також: *давноминулий час, еналага, майбутній час, минулий час, теперішній час*.

Категорія числа – як стилістично визначена регламентує перевагу вофіційно-діловому стилі іменників, що вживаються лише в однині (*інфляція, запровадження, скасування*) чи лише у множині (*кадри, ресурси, фінанси*); натомість науковий стиль використовує специфічну множину речовинних іменників на позначення видів, сортів, гатунків речовин (наприклад, *масла, солі, мінеральні води* (терміни харчової промисловості); *болі й шуми у серці* (медицини); *високоякісні сталі* (важкої промисловості). Пор.: у художньому стилі така множина є засобом експресії, відтворення великої кількості (*чай, кави; шумлять пшениці, жита* і т. ін.). У науковому мовленні вживається, так звана «авторська» форма множини, що слугує не тільки для висловлення власних думок, а й для наукового узагальнення (наприклад: *ми зафіксували (дослідили, зробили висновки)* тощо. Здебільшого у таких випадках використовуються дієслова теперішнього часу множини, безособові конструкції і непрямі відмінки займенників, на зразок: *У роботі розглядаються норми літературної мови*. Займенник *ми* (а також дієслівна форма множини) позначає єдність поглядів, спільність думок та інтересів, виражених експресивно у політичній, громадянській поезії слова й публіцистиці. Наприклад: – **Ми** – символ доби, – *Хто не з нами, той проти всіх; Ми* – сини Європи! **Ми** – могутні, **Ми** – всесильні, **Ми** – пітекантропи (З тв. В. Симоненка). «Пошанна» множина позначається 2-ою особою множини займенників та дієслів: *Чому ви мені не вірите? Чому ви мені не вірили?* і под. Вислови, на кшталт: *Ви казав..., Ви була...*, – не відповідають літературній нормі і є ознакою просторічності. Один із варіантів – розмовний – множинні форми

займенників та дієслів у сполученні з одніною іменника, так звана «звичаєва» формамножина; як традиційно усталена в усній народній мові, виражає величання, пошанування старших, батьків, родичів і є своєрідним виявом українського національного етикету: *А знаєш, що бабусяговорили...* (І. Франко); *Вони*[батько] *за нас дуже вболівають*; *Мої тато (мама) турбуються* (Розмовне мовл.). Цей прийом уживання категорії числа в художньому мовленні часто виступає з метою вираження іронії та навіть глузування, чи тону особливої самопошани, чванливості: *Як господиняпобачать, то будуть лаяти* (П. Мирний); *Значить, пан У себе з причепом гуляють, Оцей годований кабан! Оце ледащо* (Т. Шевченко). *Форми двоїни* слугують для відображення мовного колориту давнини (діалектні стилі), для створення дитячої лексики: *Так як дві слові заговорити, а вони вже вуйків сад перебігли* (М. Чермшина); *Візьми наруці, поцілуй Марусю!* (Л. Українка). Отже, як стилістично осмислена, категорія числа простежується на матеріалі художньо-белетристичного, рідше публіцистичного стилів. З погляду експресивно-фігуральних можливостей *множина* забарвлює гіперболізмом, створює художній ефект підсилення, тому для неї характерне вживання оказіональних форм абстрактних іменників з певною видозміною в семантиці й емоційному забарвленні слова. Наприклад: *Чи махнути на все та в Леті Утопити свої жалі?* (Б. Олійник); *Забери з собою всі лиха, всі зла* (Т. Шевченко); *Є любов до сестри, і до матері, і до дружини, Є багато любовей; І скільки тих щасть дарує нам життя? чи І скільки тих життів прожито мною, проболено й проплакано до дна...* (Авторське). Експресивна множинність – характерний прийом зображення надмірно великої кількості, величини, масовості, неосяжності: *А далі на північ – хліба й хліба, що радують око своїм повноколоссям* (О. Гончар); *В ній чебреці, гречки, і пшениці, й овес, Напоєні теплом...*; *Скликайте всіх, федеруйте, розносьте гасла по світах* (З тв. А. Малишка). Стилістичний прийом використання власних назв в оказіональній, множинній формі надає тексту урочисто-піднесеного звучання або ж слугує експресії узагальнення осіб, часом з різнополярною шкалою стилістичної оцінки. Наприклад: *Прийдіть, мої брати й мої діди, Опришки, запорожці, галайди, Залізники, і Гонти, й Морозенки. Вкраїнського народу окоренки, Порубані й побиті на тріски, Прийдіть і ви, мої Кармелюки...*; *Народжує Антейв земля* (Л. Забашта); *Гей, нові Колумби й Магелани, Напнемо вітрила наших мрій* (В. Симоненко); *Неслися Колумби – Івани, Микити, Щоб знову Вкраїнську столицю відкрити* (Л. Забашта); *Наш люд має в собі багато сили, щоб родити Шевченків, Федьковичів і Франків* (В. Стефанік); *Не зродила самостійна Україна ні нових Кобзарів, ні Каменярів... та чи й вродить тепер?!* (Із журналу). Іншим стилістичним завданням слугує метафоричне вживання множинних власних назв, ускладнених прийомом переходу у рядові – на знак вираження негативних конотацій з емоційно-

оцінним забарвленням осуду, презирства, зневаги, сарказму, – якими сповнюється їхня семантика: *Барикади поезій – проти бездумності. Барикади совісті – проти берій* (Л. Костенко); *Є святині, яких не діткнути ні монбланами жовтої преси, ані хитрим ефі-роблудом політичних ерзац-дантесів* (Л. Забашта) *Форми однини* підпорядковуються художнім завданням метафоричного (переносно-фігурального) вираження збірності, масовості чи узагальнення із значним експресивним відтінком. На зразок: *Починалось бабине літо [...], але на тополях, на осоках лист зеленів, ніби влітку* (І. Нечуй-Левицький); *...Де кров ляха, татарина Морем червоніла; Зібралися: старий, малий, Убогий, багатий. Поєднались – дожидають великого свята* (З тв. Т. Шевченко); *Учитель! Сій зерно любові у душах дітей своїх* (Авторське). Стилiстично осмисленого звучання набуває однина у формі іменникової збірності, продукуючи емоційну тональність із відтінками позитивної (жаль, прихильність) чи негативної (зневага, сарказм, іронія) експресії. Наприклад: *Біля двору зібралась засмагла, худюща, обдерта дітлашня* (Авторське); *Задумала мишва вчинить велике діло* (Л. Глібов). *Форми «пафосної» однини* (замість «пошанної» множини) – як звернення до видатних сучасників, історичних персоналій, набувають особливого інтимно-зворушливого, експресивного вияву безпосередньої позиції автора, його ліричного героя і слугують для висловлення особливої шанобливості, піднесеності. Наприклад: *Будеш, батьку* [Іван Котляревський], *панувати, Поки живуть люди, Поки сонце в небі сяє, Тебе не забудуть* (Т. Шевченко); *Де Ти, Лесю? Де Ти, жінко, вища своєї слави? [...]* *Спогади і листи – в них Ти, як сонце в хмарах. [...] Ім'я свого народу взяла Ти своїм найменням і поставила коло себе як стяг! І племін Твій у твоїм народі сонце Твоє кипить у духовнім естві України [...] Ти – вічний дзвоне нашого неба!* (І. Драч). Див. також: *еналага, синекдоха*.

Кличний відмінок (вокатив) – як стилістично нейтральні форми, що утворюються найчастіше від іменників чоловічого й жіночого роду (назв осіб), властиві всім стилям, серед яких найменше – науковому. У сфері художнього мовлення клична форма за своїм стилістичним призначенням має кілька різновидів: стилістично нейтральна (найтиповіша функція окличного називання особи): – *Я ненадовго, чуєте, мамо, не зачиняйте воріт* (О. Орач); для вираження офіційного звернення: – *Раді служити, пане полковнику* (О. Корнійчук), часом заміщується формою Н. відм., посилюючи цим стилістичний колорит офіційності, діловитості, сухості, книжності: – *Я не винуватий, Костянтин Іванович! – басив Жук, – я нічого не чув* (П. Мирний); клична форма з відповідною суфіксацією різнопланового емоційно-стилістичного забарвлення (пестливості, ласкавості, лагідності чи зневажливості, згрубілості), на зразок: *Короною коси русі... і блиск у очах золотий... Галю, Галинко, Ганнусю, побий мене грім, це ти?!* (Г. Книш); *Дівчино-серденько, скажи нам усю щирину правдоньку...* (М. Вовчок); для вияву оцінного ставлення до особи, що

прямо пов'язується з відповідно маркованою семантикою слова, часто ускладнюючись афіксально: *Ти уминаєш, йолопе, ромштекс І запиваєш пивом...* (Л. Забашта); *Відчиняй, злодюго!* – *гукає, розсердивившись, голова* (П. Мирний); клична форма, часто вживана персоніфіковано, себто риторично: *Ой місяцю ясний, який ти прекрасний, Який мій талан нещасний!* (Н. тв.); *Сторінками ідеши, Ярославнонько, У нас вдача твоя і кров, Наша вірносте, наша славонько...* (Л. Забашта); *Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!* (Т. Шевченко); *Слово, моя ти єдина зброє, Ми не повинні загинуть обоє!* (Л. Українка). Саме завдяки звертальній функції клична форма наповнює зміст висловлювання відтінками різного стилістичного гатунку – глибокого ліризму, інтимних почуттів або урочистості, пафосу тощо. Див. також: *апострофа, звертання*.

Кліше – мовний стереотип; готовий зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і подібних контекстах; на відміну від мовних штампів зі стертою експресивністю і послабленим лексичним значенням, кліше зберігає свою семантику, а часто й виразність (наприклад: *високі договірні сторони, давати високу оцінку, з метою підвищення якості підготовки, втілити в життя, докласти зусиль, за несприятливих погодних умов*). Мовні кліше через легкість до відтворення полегшують процес спілкування, сприяють автоматизації мовлення, економлять зусилля і час мовців. Див. також: *канцеляризми, офіційно-ділова лексика, офіційно-ділова фразеологія, штамп мовний*.

Ключові слова – слова, що несуть основний зміст тексту; як правило, на них падає логічний наголос.

Книжна лексика (лексика писемного мовлення) – стилістично забарвлені слова, що пов'язані своїм походженням та використанням із книжними стилями і функціонують здебільшого в писемній формі (насамперед діловій, науковій, публіцистичній та художній). До книжної лексики належить багато слів, які означають абстрактні поняття (*бентежність, відвертість, мисль, мужність, рівноправність, сподівання*); лексеми з виробничо-професійної сфери суспільного життя, характерні для мови наукових досліджень (*аналітичний, деструктивний, диференціювати, ізотоп, нижчепідписаний, розподіл, спектр, судочинство, товарообіг*); а також поетичні слова, вживані в художній літературі (*багатостраждальний, благочинний, відлуння, вікопомний, зоріти, корифей, легіт, незборимий, непримиренний, плекати, приваба, прозор, розмай, сонцесяйний, сповіщати*). Лексика писемного мовлення – безпосереднє відображення її функціонально-стильової приналежності, тобто поділ лексики, виходячи з особливостей стилю, відмінностей між ними. Книжна лексика умовно поділяється на такі групи: *конфесійна, наукова, офіційно-ділова, публіцистична, поетизми* (поетична лексика), – і протиставляється лексиці усного мовлення, розмовно-просторічній. Див. також: *стилістично забарвлена лексика, функціонально-стилістична*

класифікація лексики. Протилежне – лексика усного мовлення, просторічна лексика, розмовна лексика.

Книжне мовлення – мовлення, у якому переважають книжна лексика, писемні усталені звороти, ускладнений синтаксис з підрядними граматичними зв'язками. Властиве книжним стилям і вирізняється більшою точністю, чіткістю, повнотою висловлювання. Книжними вважаються науковий, офіційно-діловий, частково публіцистичний стилі. Книжне мовлення може виступати у двох формах – усній (виступ на теле-, радіоефірах, лекція, диспут тощо) і писемній (автобіографія, стаття в газеті, повідомлення та ін.). Художні твори належать до книжного мовлення, оскільки первинна форма їх писемна.

Книжні фразеологізми – один із функціонально-стильових різновидів фразеологізмів; це суто книжні звороти, що вживаються в писемній, а не в усній, розповідній мові; характерні для наукового, офіційно-ділового, публіцистичного стилів (але використовуються і в художньому мовленні), тому їм властиві різноманітні експресивно-стилістичні наповнення. До складу книжних фразеологізмів насамперед входять слова абстрактного, узагальненого значення, ділової сухості, позбавлені емоційної барвистості, виразності, наприклад: *згідно з адміністративною реформою, особовий склад, виконавчі структури, службова записка, шліфування кадрів; криміногенна ситуація, маніпулювання громадською думкою, пакет реформ, правляча верхівка; радіоактивна сила, інтегральне числення, диференціальні рівняння; теорія ймовірностей, стан довкілля*; а також словосполучення, позначені певною мірою експресії, забарвленням урочистості, патетичності й навіть поетичності: *високі досягнення, з відкритою душею, нагальна потреба, наріжний камінь, покластикрай, почесний обов'язок; апостол правди і науки, досвітні огні, прокрустове ложе, смертний час (година), терновий вінок тощо*. У межах книжних фразеологізмів виділяються: *конфесійні фразеологізми, наукові, офіційно-ділові, публіцистичні, художні*. Див. також: *міжстильові фразеологізми, стилістично забарвлені фразеологізми, функціонально-стильова диференціація фразеологізмів*. Протилежне – *розмовні фразеологізми*.

Когнітивна лінгвістика – розділ сучасного мовознавства, що вивчає металінгвістичні процеси, які відбуваються під час сприймання, осмислення і пізнання дійсності свідомістю за допомогою мови. Когнітивна лінгвістика досліджує свідомість на матеріалі мови, когнітивну функцію мови, мовні одиниці як носії мовної картини світу, концепти.

Колорит висловлювання (тональність, реєстр) – загальне забарвлення, яке надає своїй мові людина з метою викликати у співбесідника відповідний настрій, задати певний емоційний тон спілкування; накладається на функціонально-мовні стилі і проявляється в них більшою чи меншою мірою. Основні колоритні різновиди мови

протиставляються *почуттєво* (емоційно) *нейтральному* мовленню. Це найзвичайніший колоритний різновид; за стильовими ознаками таким є переважно мовлення, яке побутує в щоденних умовах і невимушених життєвих ситуаціях, обмежено супроводжується жестами і мімікою. *Колорит інформативності* – характеризується як сухий; текст з інформаційним колоритом насичений назвами подій, явищ, фактів, кількісних даних; різномістова інформація, навіть трагічного характеру, виключає, позбавляє вираження будь-яких емоцій та оцінок. Найчастіше виявляється у наукових текстах та засобах масової інформації. *Колорит офіційності* (діловитості) – властивий текстам законодавчого, дипломатичного й адміністративно-управлінського підстилів ділового мовлення; таке мовлення стримане, ділове, не допускає широких і докладних пояснень, емоційних оцінок, чуттєвих виявів, притаманне переважно писемній формі державно-законодавчої та управлінсько-виконавчої сфери суспільних стосунків. Офіційністю може відзначатись й усне ділове мовлення (розмови в державних установах, виступи на зборах, нарадах, засіданнях, виступи-монологах та діалоги на судових процесах тощо), а також тексти епістолярних жанрів. Стилістичний колорит офіційності знаходить відображення також у розмовно-побутовому мовленні (стримані, поважні, з підкресленою чемністю розмови), у творах художньої літератури (змалювання офіційних реалій життя: висловлювання в установах, під час проведення державних, громадських заходів тощо). Типовими особливостями офіційного колориту мовлення виступають: холодна чемність, офіційно вживані формулювання, елементи шанобливої ввічливості, що формують етичні норми спілкування (широке використання займенників *ви, ми*; слова *шановний, вельмишановний, високоповажний, маю честь повідомити (запросити); пан, пані, добродію, товаришу* тощо); звертання учасників розмови один до одного на ім'я і по батькові, називання прізвища співрозмовника; відсутність слів із значенням суб'єктивної оцінки (пестливості, згрубілості, виразної зневажливості); переважне вживання розгорнутих розповідних речень; розважливість розповіді, логічна змістовність, доказовість, переконливість співрозмовників. *Колорит урочистості* – різновид мови, мета якого передати велич осіб, їхніх героїчних, патріотичних вчинків, а також знаменних подій, важливих фактів державного, громадського життя країни (наприклад, інформація у засобах масової інформації про присвоєння державної нагороди, почесного звання, про прийняття Конституції України, схвалення державного бюджету тощо); виявляється дуже часто в публіцистиці, художньо-літературних, конфесійних текстах з ціллю пробудження високих почуттів і піднесеного настрою у слухача / читача. *Колорит інтимності-ласкавості* – властивий текстам, зміст яких забарвлений почуттями симпатії, сердечності, інтимної близькості. Такі відтінки зустрічаються в різних стилях: розмовному, художньому,

епістолярному. Інтимно-ласкаве забарвлення висловлюваного досягається: широким уживанням емоційної лексики, особливо слів із специфічним словотвором – іменників, прикметників із суфіксами зменшеності, здрибності, пестливості, голубливості, а також дієслівних, прислівникових форм почуттєво-емотивного характеру; форм середнього роду, що є стилістично значущими (*серденькомое, бідолашне*); особливою синтаксичною організацією тексту – прості конструкції, зазвичай побутового змісту, розмовно-оповідного стилю, часто вживані звертання тощо. Мовлення втілюється в доброзичливих, прихильних інтонаціях. *Колорит фамільярності* здебільшого виявляється в розмовно-побутовому, неофіційному мовленні, а також у певних жанрах художнього стилю. Висловлювання вказаного різновиду характеризується безцеремонністю, вираженням тієї чи іншої міри розв'язності, панібратських відносин, стосунків; прибільшенням власного Я, применшенням гідність інших. Особливості фамільярного мовлення створюються використанням слів дещо зниженого чи навмисне підвищеного звучання; вживанням речень різної будови із типовою змістовою ціллю: удаване возвеличення співрозмовника, а насправді – його приниження; помітно вільним інтонуванням фрази, супровідними жестами, мімікою. Це мовлення, зазвичай, між особами нерівними за соціальною приналежністю чи іншими ознаками (наприклад, професійними, посадовими), тому воно буває принизливим для одного із співрозмовників. *Колорит гумору* – виявляється у текстах, зміст яких має жартівливий характер, відтворює життєві події і ситуації з комічного боку. Жартівливий колорит висловлювання найкраще пов'язаний із розмовним стилем, часто простежується у художньому мовленні, рідше – в публіцистичному. Цей різновид характерний і для приватного листування (епістолярний стиль). Досягнення гумористичного колориту пов'язується із багатьма мовними засобами та прийомами їх використання, серед яких переважають контрастно-комічні порівняння, зіставлення та протиставлення певних фактів, ознак; перебільшення реальних властивостей, якостей людей, предметів, тварин тощо; вживання слів у значенні, що суперечить конкретній ситуації; невідповідність висновку тому змістові, з якого висновок природно мав би випливати, тощо; пародійне використання різностильових елементів, відмінних стилістичних колоритів (стилістичний колорит розмовності та урочистості, офіційності тощо). Жартівливе мовлення супроводжується нотками доброзичливої іронії; інколи доброзичливий сміх високохудожньо й майстерно пов'язується в комічних обрисах із глузливым, навіть часом трагедійним. *Колорит сатири* – покликаний виявляти негативне ставлення до того, про кого (про що) йдеться, різко засудити, викрити певну особу (осіб), її вчинки, або ж конкретні події, явища в житті. Супровідними компонентами сатиричного змалювання дійсності є вираження презирства,

зневаги, осуду, іронічного ставлення, незгоди, непримирення з тим, що чиниться в суспільстві. Такого забарвлення можуть набувати тексти різних стилів, зокрема жанрові різновиди художнього, публіцистичного (прилюдні виступи на політичні теми), наукового (полемічні наукові дискусії) мовлення, спрямовані на викриття, гостре висміювання і таврування суспільних явищ, фактів; а також розмовно-побутові вислови гостро-іронічного характеру. В сатиричному мовленні широко вживані слова і словосполучення, якими виражається зневага до потворних учинків, негативних явищ. Для цього використовуються глузливі епітети, порівняння. Своєрідною є будова речень, їх різноманітна модальність, яка розрахована на відповідну інтонацію. *Колоритусарказму* набуває особливо в'їдливе, посилено викривальне сатиричне мовлення. Виділяють також *колоритіронії, вульгарності* (зниженості), *розмовності, фольклорності, пісенності*. Див. також: *стиль, тон, тональність*.

Комічне – смішне, комедійне; комічними називаємо ті явища суспільного життя, що викликають сміх. Комічне як естетична категорія завжди змістовне, в його основі лежить суперечність між новим і старим, тим, що народжується, і тим, що відходить у минуле тощо. Див. також: *гумор, сатира*.

Компетентність – інтегрована здатність особистості, набута в процесі навчання; необхідний комплекс знань, навичок та досвіду, що дозволяють ефективно здійснювати діяльність або певну функцію. Виявляється в певному контексті, коли є ситуація, де вона використовується.

Компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь і навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини.

Компетенція мовна – обізнаність; інтуїтивне знання про мову, яке має той, хто володіє, спілкується рідною мовою, і яке допомагає йому коректно висловлювати думку та відрізнити правильні речення від неправильних. Кожний акт інтерпретації тексту, кожний акт читання – це важка взаємодія між компетенцією читача (його обізнаністю зі світом) та компетенцією автора, компетенцією, яку постулює цей текст; взаємодія, спрямована на те, щоб обережно текст прочитати, уникнувши надінтерпретації, надрозуміння тексту (тобто ставлення запитань і знаходження відповідей, яких не домагається текст, безсумнівний інтерпретаційний надмір) чи недоінтерпретації (недостатнє розуміння і витлумачування) тексту внаслідок низької компетентності читача та недостатньої його мовної компетенції.

Комплексний аналіз тексту – аналіз формальних мовних засобів у їх взаємозв'язках, з урахуванням типу мовлення, стилю, жанру; формує цілісне, системне відчуття змісту й форми аналізованого тексту. Передбачає поєднання аналізу змісту, структури, ідейно-тематичного

спрямування, мовних одиниць різних рівнів та їх впливу на стильове оформлення тексту. Див. також: *аналіз тексту*.

Композиційно-стилістичні засоби – різновиди монологічного викладу (інформація, опис, характеристика, спогад, коментар, конкретизація, ілюстрація, діалогізація та ін.), що відрізняються за призначенням, манерою викладу, аргументацією, стилістичними засобами і пов'язані з характером матеріалу й метою висловлювання.

Композиція – закономірне, мотивоване розташування та взаємний зв'язок складових частин певного твору; структура, побудова твору певного жанру, доцільне поєднання всіх його компонентів (чинників внутрішньої форми) у художньо-естетичну цілісність, зумовлену логікою змісту, в якому співвідношення частин (зачин, зав'язка, вступ, основна частина, розв'язка, кульмінація, висновки, кінцівка) обумовлене темою і задумом. Композиція складається з двох основних груп елементів: *текстуальних* та *надтекстуальних*. До останніх відносяться: заголовок, епіграф, пролог, епілог, передмова, післямова, дедикація (присвята) тощо. Група текстуальних елементів поділяється на дві підгрупи: *сюжетні* елементи, що складають подієвий каркас епічного чи драматичного твору, та *позасюжетні*, які уповільнюють розвиток дії, – це ліричні або авторські відступи, літературно-філософські, публіцистичні роздуми, історичні сцени, екскурси в минуле, статичні описи (розгорнутий пейзаж, інтер'єр, екстер'єр, портрет, авторські характеристики), різноманітні передісторії та міжісторії, спогади героїв, вставні епізоди (новели, сни, листи тощо), повтори однорідних епізодів із поступовим підсиленням. Див. також: *архітектоніка*.

Комунікативна лінгвістика – розділ мовознавства, що досліджує процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, загальні закони комунікації, її специфіку залежно від умов (мовної ситуації). Основні поняття: комунікація, спілкування, мовний код, вербальні й невербальні засоби спілкування, комунікативний акт, мовлення, ситуація спілкування тощо. Основні завдання комунікативної лінгвістики: вивчення застосування мови в різних комунікативних ситуаціях; дослідження міжособистісних стосунків під час спілкування, міжкультурної комунікації, виявлення нових (дискурсних) форм комунікації (Інтернет); формування практичних навичок безконфліктного спілкування (етики спілкування), мовленнєвої поведінки.

Комунікативна ситуація – ситуація мовлення, ситуативний контекст мовленнєвої взаємодії, що виникає в реальному житті або моделюється на навчальних заняттях із певною дидактичною метою. Виділяють такі компоненти комунікативної ситуації: учасники (адресат, адресант, аудиторія), предмет мовлення, обставини мовлення (місце, час, інші умови), способи здійснення спілкування (усне, писемне мовлення,

умовні знаки тощо), код (мова, діалект, стиль), мовленнєвий жанр, подія, оцінка ефективності мовлення, мета.

Комунікативне табу – комунікативні традиції уникати певних мовних виразів або порушувати певні теми спілкування у певних комунікативних ситуаціях. Розрізняють комунікативні табу мовні (словесні), тематичні і контактні. Див. також: *мовне табу*.

Комунікативний намір – конкретно визначена мета висловлювання мовця, що є регулятором мовної поведінки партнерів. На визначення комунікативного наміру впливають мотивація, потреба, умови ситуації та ін.

Комунікативний шум – різноманітні помилки, надто велика метафоричність, неточність вираження думки, паузи, алогізми, непослідовність, незнання особливостей спілкування, розбіжність обсягу словника в комунікантів, різні психічні особливості (емоційність, характер, темперамент, спосіб мислення), розбіжність стратегій мовленнєвої тактики, поведінки, зовнішні перешкоди.

Комунікативні вміння й навички – такі, що формуються під час роботи над зв'язним усним і писемним мовленням. До них відносять: уміння правильно визначати тему висловлювання та чітко дотримуватися її меж; будувати висловлювання логічно й послідовно, тобто встановлювати логічно-наслідкові зв'язки між фактами та явищами, відповідно до мети, основної думки, адресата мовлення; використовувати найбільш вагомні факти й докази для розкриття теми та основної думки; робити необхідні узагальнення й висновки; вибирати тип і стиль мовлення залежно від мети і ситуації спілкування; використовувати різноманітні мовні засоби відповідно до типу, стилю, жанру висловлювання; удосконалювати висловлювання (коректувати усне й редагувати писемне мовлення).

Комунікативні норми – норми, дотримання яких віддзеркалює індивідуальну культуру особистості, комунікативний досвід індивіда, його характер, менталітет і стають для нього звичними, щоденними. Спираються на комунікативні якості мови.

Комунікативні якості мови – реальні властивості мови, характеристики її змістового наповнення й формального вираження, що складаються на основі певних типів відношень («мова – мовлення», «мова – мислення», «мова – дійсність» тощо). Розрізняють такі якості нормативної мови: *правильність, точність, логічність* (послідовність), *чистота, образність, виразність, багатство, різноманітність, доречність, доступність, достатність, лаконічність* (стислість), *змістовність, ясність, емоційність, естетичність, дієвість*. Див. також: *культура мовлення*.

Комунікація (спілкування) – процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями, волевиявленнями тощо) у будь-якій формі між двома або більше особами; інтенсивне взаємодіяння, спосіб вияву

групової форми буття людей. Одне зі стилістичних понять, що визначає основний зміст і доречність стилістичних засобів. Див. також: *комунікація масова*.

Комунікація масова – спосіб спілкування людей за допомогою засобів масової інформації; різноманітне за тематикою мовне спілкування, що охоплює широкі маси людей і використовує для цього пресу, радіо, телебачення, кіно тощо. Масова комунікація є дієвим засобом формування громадської думки, світогляду людей, впливу на їх поведінку, розвиток культури, освіти і т.ін. Див. також: *комунікація*.

Кому́тація – стилістичний прийом і породжена ним стилістична фігура інвертування займенників або іменників, при якому відбувається заміна одних слів або форм іншими (наприклад, уживання займенника «я» замість «ти» чи навпаки тощо: *А я(замість ти) собі граюсь, та й годі*; як звернення до неслухняної, хитрої дитини – *Ой я ж такий слухняний, я ж такий розумний*; *Ти, Петре* (звернення до себе), *працюй, а вони нехай байдикують, відпочивають*. Цей прийом часто використовується в уснорозмовному мовленні, у художніх текстах – для передачі живого спілкування, чим створюється додаткова експресія вислову; в публіцистиці, рекламі, агітаційному матеріалі – несе закличну інтонацію: *Ти обирай найкраще, це твій вибір* – про певну продукцію; «ти» як «я»). Див. також: *еналага, стилістичний прийом*.

Конкретна лексика – слова, що позначають поняття матеріального світу, взяті окремо, і тому піддаються підрахунку (наприклад: *зошит, стіл, рослина, місто, університет* тощо).

Конотація – додаткове значення знака (слова, словосполучення чи виразу), його супровідні семантичні та стилістичні відтінки, що накладаються на основне значення мовної одиниці (предметно-поняттєвий аспект слова) в процесі комунікації, служать для вираження різних експресивних, емоційно-оцінних забарвлень і можуть надавати висловлюванню певного тону, колориту (урочистості, фамільярності тощо). Саме явище конотації («прирощення смислу») лежить в основі тропів. Див. також: *забарвлення, стилістичне значення*.

Консонанс – гармонійне поєднання звуків, співзвуччя. Протилежне – *дисонанс, какофонія*.

Констеляція – стилістичний прийом використання маркованих одиниць, що належать до різних стилістичних планів (наприклад, книжно-урочистого, пафосного і специфічно-побутового, розмовного, знижено-просторічного), у результаті чого виникає конотація якісно нового, третього стилістичного плану. Зіставленням одиниць різних стилістичних забарвлень, як правило, створюються гумористичні тексти, і, як наслідок, виникає ефект комізму, на зразок: *Якщо відкниглава твоя страждала, Та щоб од мудрості не вилізливласи, – Іди на хутір і свиней паси* (І. Кочерга). Див. також: *стилістичний прийом*.

Контамінація – 1) переплетення, поєднання в розповіді двох і більше несумісних подій, почасти з раптовим переходом на іншу тему, наприклад: *Доборолась Україна До самого краю: Росте дитя у Києві, А мови ж не знає* (Н. тв.); 2) стилістичний прийом утворення певного вислову чи неологізму внаслідок зрощення, схрещення двох чи більше протилежних за змістом слів і синтаксичних конструкцій, а також об'єднання, накладання одна на одну вже існуючих фразеологічних одиниць з метою виникнення певногостилістичного ефекту(гумору, іронії) чи його посилення: *Тургенєвська дівчина бальзаківського віку; З Дмитром потрібно пуд солі з'їсти, щоб напитися із однієї криниці*. Найпоширенішими є такі принципи контамінації фразеологізмів, як: додавання другої частини, поширення новими компонентами, антонімічна/синонімічна заміна компонентів. Наприклад: *Щастя не в грошах, істина відома. Та й яке щастя без грошей?; Краще вилами по воді писати, ніж писати так, як курка лапою; Справжній друг пізнається в нещасті. Але як бути із заздрістю? Справжній друг пізнається по радості*. Див. також: *трансформація, фразеологізми*.

Контекст – сукупність умов висловлювання; змістовно закінчений відтинок усного та писемного мовлення, достатній для встановлення смислуслова, виразу чи речення, що входять до його складу. Виділяють контекст *горизонтальний*–умови й особливості вживання певного елемента в мовленні, мовне оточення, яке необхідне (чи достатнє) для реалізації потенцій значення слова або таке, що здатне породжувати певні зміни в значенні; *івертикальний*– це історико-філософський контекст певного літературного твору і його частин, що дає змогу простежити, як той чи інший письменник спонукає читачів до сприйняття художньої інформації, об'єктивно закладеної у літературний твір. Поряд із горизонтальним і вертикальним контекстами в структурі тексту виділяють ще *фонові знання*, або фонову інформацію, тобто той соціально-культурний фон, який характеризує зміст мовлення. Див. також: *поетичний контекст, стилістичний контекст*.

Контраст – особливо підкреслена протилежність характерних особливостей людей, предметів чи явищ, яка часто використовується з метою увиразнення зображуваного в художній літературі, публіцистичному, ораторсько-агітаційному мовленні. Застосовується як композиційно-стилістичний принцип розгортання думки, що полягає у різкому, динамічному протиставленні двох змістовно-логічних (а також структурно-стилістичних) планів викладу. Контраст на рівні словосполучення і речення створює *антитезу* і відрізняється своєю більшою природністю від унікальності, винятковості, оригінальності зіставлення в *оксимороні, парадоксі*.

Конфесійна лексика –лексико-семантичні групи слів, що мають церковно-релігійну сферу поширення і слугують для найменування

основоположних релігійних понять, різних конфесійних реалій, служителів християнської релігії, свят, постів, таїнств, елементів релігійної обрядовості, а також поняття-назви неправославних релігій. Наприклад: *ангел, вітвар, Євангеліє, ікона, Ісус, каплиця, катехізіс, молитва, монастир, небеса, плащаниця, престол, пророк, псалми, рай, сатана, храм, християнство, церква; архієрей, диякон, духовенство, пастор, патріархат, піп, священник, чернець; анафема, Великдень, літургія, причастя, Різдво, хрещення; Аллах, костюл, мечеть, халіф*. Це переважно старослов'янізми та книжні слова, що надають висловлюванню урочистості, піднесеності, як-от *агнець, благодать, блаженний, взивати, гординя, гріх, праведний, правиця, сотворити, спасіння, уповати*. До стилістем такої категорії можна віднести одиниці словотвірного типу, які мають давньокнижну конотацію, на зразок: *воздати, одкровення, пренепорочний, преподобний*, а також складні слова: *благовістити, благочинний, Богородиця, Богочоловік, вельми милостивий, животворящий, лжепророк, священнодіяння, триєдиний, чоловіколюбний, чудотворець* і т. ін. Див. також: *книжна лексика, старослов'янізми*.

Конфесійні фразеологізми – тип усталених словосполучень церковно-релігійного значення, сакрального забарвлення: *глас вопіючого, за упокій душі, судний день, Тайна вечера, терновий вінок*, а також поширені звертання й типові формули-вітання: *Мати Божя, Свята Богородиця, Небесний Отець, Божий Син, Святий Дух, Христос Спаситель, раб Божий; Христос Воскрес! Воістину Воскрес! Слава Ісусу! З Богом! Мир дому сьому і всім живуцим у ньому!* та ін. Специфічну конфесійну конотацію набувають вирази внаслідок перенесення значення слова чи його символізації, наприклад *лексема чаша* означає *долю: випити чашу до дна; гірка чаша; нехай тебе обминає чаша сія*; *лексеми хліб і вино – їжу (хліб – тіло Христа, вино – кров); дорога – життя* тощо. Див. також: *книжні фразеологізми*.

Конфесійний стиль – функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу релігійних стосунків, релігійні потреби суспільства і поширений у культових установах; це стиль перекладної культової (апокрифи, Біблія, житія) й оригінальної (молитви, послання, проповіді, тлумачення Святого Письма) літератури. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів; стиль мовлення*.

Конфлікт – компонент змісту літературного твору; зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби. Художні конфлікти класифікують: за тематикою (політичні, виробничі, побутові, естетичні, моральні тощо), типовістю (типові, нетипові), питомою вагою у структурі твору (головні, другорядні), за сферою побутування (зовнішні, внутрішні), за гранями духовного світу (конфлікт

між розумом і почуттям, обов'язком і честю) та ін. Конфлікт притаманний творам усіх літературних родів. Відмінність у поданні конфлікту: в епічному творі розповідається про конфлікт, у ліричному він відтворюється через переживання, а в драматичному – представлений реципієнту.

Концепт – 1) формулювання, розумовий образ, загальна думка, поняття; 2) у лінгвістичному осмисленні – оперативна змістовна одиниця ментальної системи, відображена в людській психіці й позначена словом, отже це водночас і слово-знак, його значення, ідея, смисл, зовнішня і внутрішня форми, поняття. Слово-концепт – мовна одиниця, що виступає не просто як слово-номінація, це зміст і смисл, вмістилище узагальненого культурного сенсу; словом позначається не просто реалія, а образ, символ в етнокультурному просторі. Ядром концепту є поняття, позначене певною номінативною одиницею. Найсуттєвішими для українців є такі слова-поняття як *земля (край), мати (батько-мати), хата, хліб, калина, козак, доля, Україна* та ін.; вони нерідко утворюють лексико-семантичне поле з широким спектром можливих поетичних значень (так, концепт *мати* пов'язується з жінкою як породіллею, матір'ю своїх дітей; для українця – це і господиня, берегиня роду, і Богородиця, і родюча земля, місце, де він проживає, Україна в цілому). Концепт є основною одиницею когнітивної лінгвістики. Див. також: *ідея, концептуальна картина світу, поняття*.

Концептуальна картина світу – відображення у свідомості людини уявлень про світ; система понять про сукупність реалій довкілля й система смислів, що втілюються в цих реаліях через слово-знак і слово-концепт. Розрізняють концептуальну картину світу і мовну картину світу. Перша є продуктом мисленнєвої діяльності людини, а друга представлена мовними засобами (системою мовних знаків). Обидва поняття відображають мовномисленнєву картину світу. Див. також: *концепт, мовна картина світу*.

Краса – етична категорія, що поряд із категорією прекрасного є мірою досконалості й довершеності предметів та явищ, засобом оцінки змісту й форми літературного чи мистецького твору. Краса – це сукупність якостей, які дають насолоду органам слуху й зору. Категорія краси, на відміну від категорії прекрасного, переважно застосовується для оцінки не всіх етичних якостей предмета чи явища, а тільки окремих його частин.

Красномовство (ораторське мистецтво, риторика) – володіння мистецтвом слова, виражальними засобами мови, стилістичними багатствами, невербальними засобами спілкування; мистецтво переконання, ефективного мовлення відповідно до умов спілкування. Майстерність виголошення усного слова ґрунтується на засвоєнні основних положень риторики та особливих якостях мовця. Див. також: *риторика*.

Крилаті вислови – стійкі, афористичні, образні звороти, що мають книжне, певне літературне чи історичне походження. Отримали широке розповсюдження завдяки своїй влучності, виразності, лаконізму, наприклад: *І все ж вона крутиться* (Галілей); *Всякому городу нрав і права* (Г. Сковорода); *Вогонь в одязі слова* (І. Франко); *пропаща сила* (П. Мирний); *коні не винні* (М. Коцюбинський); *лебеді материнства* (В. Симоненко); *досвітні вогні* (Л. Українка); *сізіфова праця* (Гомер); *варфоломійська ніч* (трагедія в історії релігійних воєн у Франції). Див. також: *фразеологічна система мови*.

Культура мови – наука, що вивчає питання функціонування мови в суспільстві з погляду її нормативності й регламентує правила користування літературною мовою: правила вимови, наголошення, слововживання, словотворення, формотворення, побудови словосполучень і речень. Це система ознак і вимог досконалої літературної мови, мовна культура особистості, колективу, певної групи населення. Культура мови сприяє реальному втіленню в мовній практиці літературних норм, здійсненню цілеспрямованої мовної політики. Див. також: *культура мовлення, мовна майстерність, мовна норма*.

Культура мовлення – дотримання літературних норм вимови, наголошення, слововживання, побудови словосполучень, речень, текстів, уміння використовувати зображальні засоби мовного коду в різних умовах спілкування. Нормативність, літературність усного і писемного мовлення полягає в його грамотності, правильності, точності, ясності, чистоті, логічній стрункості (послідовності), доречності. Критерій точності мовлення полягає у доборі мовних засобів, адекватних змісту висловлювання, його відповідності думкам того, хто говорить чи пише; критерій ясності мовлення – у його дохідливості й доступності для тих, кому воно адресується; критерій чистоти мовлення – у його незасміченості позалітературними елементами (професіоналізмами, жаргонізмами, вульгаризмами тощо), доречності використання певних виразових засобів у конкретній ситуації мовного спілкування; критерій логічності мовлення (послідовності) – у дотриманні смислових зв'язків між словами й реченнями в тексті, забезпечує його доступність, дієвість, доречність; логічність мовлення залежить від логічності мислення і позитивно впливає на розуміння змісту висловлювання. Мовленню високої культури властиві також ознаки багатства та різноманітності словника й граматичних конструкцій, виразності; дотримання норм орфографії та пунктуації в писемному оформленні мови. Див. також: *комунікативні якості мови, культура мови, мовна майстерність, мовна норма*.

Лаконічний стиль – стиль, що послуговується короткими, зв'язними реченнями.

Лаконічність мовлення (стислість) – властивість мовлення, що відображає здатність мовця висловлюватись коротко, стисло, чітко й

одночасно гранично зрозуміло. Лаконічність означає економність у використанні художніх засобів, яка, проте, не йде на шкоду яскравості й життєвій правдивості змальованих картин і висловлених думок у творі.

Лапідарний стиль – короткий виразний стиль; втілення у кількох словах глибокої думки.

Лейтмотив – 1) основне положення, чільна тема, настрої, що проходить через увесь твір і підкреслює його головну ідею; у вузькому значенні – образ, фраза, що є ключовими для розкриття авторського задуму; 2) у лінгвостилістиці тлумачиться як фігура поетичного синтаксису, наскрізна думка тексту, висловлена тотожним / схожим за складом лексичним комплексом (словосполученням, реченням, групою речень) чи окремою лексемою, що повторюється на площині всього тексту або його частини; такий стилістичний прийом сприяє увиразненню образів та їх рельєфності. Наприклад: *В тривожному, в лихому світі, Де все біжить до дальніх мет, Не з срібла-золота, не з міді Зростив своє **перо** поет. Він виростив його з надії – **Перо** крилате з **вогнепер**. І так **пером** тим володіє – Ніхто не вмів так **дотепер**. Він виплекав **перо** із віри – воно вогненне і смутне: На струни атомної ліри Воно розчахує мене; Все **ніколи**. **Ніколи** їсти. **Ніколи** спати. **Ніколи** мислити, **ніколи** встати. **Ніколи** бігти. Прибігти **ніколи**. Колись тикали. Тепер завикали. Все одно **ніколи!** **Ніколи** жити. Все обмаль часу. Далі на руках через час тебе перенесу – Зустрінемося понад простором, Сховаюсь понад часом, Важко звикати, а люди не звикли – Все одно **ніколи!** Вчився я жити. Навчився вмирати. Та з часом собі не даю я ради. А мама каже: Тобі і вмерти **не буде коли!** Не інакше – **вrekli!** (З тв. І. Драча).*

Лексика – 1) сукупність слів, словниковий склад тієї чи іншої мови; 2) у стилістиці кваліфікується як сукупність слів певної сфери й частотності вживання, як стилістичний матеріал. Див. також: *функціонально-стилістична класифікація лексики*.

Лексикаусногомовлення – стилістично забарвлені слова, які мають здебільшого усно-розмовну сферу поширення (наприклад: *багатенько, бодай, волоцюга, держак, комп, ледацю, маршрутка, мимра, мотлох, носюра, пика, дитинчатко, козуленька, лишень, любісінький, сердешний* і т. ін.). До її складу належить: *емоційно-експресивна лексика* (емотивна), а також *просторічна й розмовна*. Див. також: *стилістично забарвлена лексика, функціонально-стилістична класифікація лексики*. Протилежне – *книжналексика*.

Лексика художніх творів – це переважно елементи розмовно-побутового й публіцистичного стилів та власне поезії (наприклад: *гомін, далеч, легіт, маєво, марево, передгроззя, безмовний, запашний, неозорий, неказаний, рахманний, стоголосий, тернистий, химерний, зітхати, сягати, щеміти, зненацька, навсібіч, спрожогу*);

характеризується образністю, метафоричністю, переносним уживанням слів. Див. також: *поетизми, фольклоризми*.

Лексикон – словниковий запас; сукупність слів, які використовує конкретна людина у своєму мовленні. Див. також: *активний словник, багатство словника, основний словниковий фонд, пасивний словник*.

Лексико-семантичні групи – групи повнозначних слів, кожна з яких своєрідна лексично, семантично і за виконуваними стилістичними функціями, тобто стилістично-функціональним потенціалом.

Лексична норма – мовна норма слововживання, що регулює вибір слова відповідно до змісту і мети висловлювання. Наприклад: *Треба мати шосте (чуття – почуття – відчуття), щоб таке передбачити; Довгоочікуване (чуття – почуття – відчуття) дотику пальців хворого; Актор витончено зіграв на (чутті – почутті – відчутті) глядачів*. Відхиленням від норм у слововживанні, у виборі слова вважається: неточність вибору лексичної одиниці (помилки у ситуативному доборі синонімів, у вживанні паронімів, омонімів тощо), використання діалектних і розмовних елементів у літературному мовленні, уживання слів різної стильової належності, повторення спільнокоренових слів, неправильне вживання усталених словосполучень слів. Виділяють такі причини порушення лексичних норм: недосконале володіння літературною мовою, бідний лексичний запас, невміння користуватися словниками, нерозвиненість мовного чуття. Див. також: *мовна норма*.

Лексична стилістика – розділ стилістики мови, що вивчає стилістичне розшарування лексики, функції, зумовлені семантикою слів, виражально-зображальні можливості різних груп лексики та доцільність їх використання в певних функціональних типах мови. Див. також: *стилістика мови, функціонально-стилістична класифікація лексики*.

Лист – це текст, написаний задля повідомлення адресата про певні події; форма передачі на письмі особистих, інтимних вражень і думок, а також різноманітної інформації від людини до людини. Вони поділяються на службові та приватні. Розпочинають написання листа із звернення до адресата, далі йде виклад інформації; закінчується лист підписом і датою написання.

Лінгвістика (мовознавство) – наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу. Об'єктом лінгвістики є мова в усьому обсязі її властивостей і функцій (будова, функціонування й історичний розвиток).

Лінгвістика тексту – галузь мовознавства, що вивчає тексти, їх структуру, типологію, повну характеристику кожного виду, процеси породження, сприйняття і розуміння. Об'єктом цієї галузі мовознавчих досліджень є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії. Лінгвістика тексту розвивалася в кількох напрямках: структурно-граматичному (увага зосереджується на структурі тексту, граматичних

засобах її вираження –текстознавство), комунікативно-прагматичному (комунікативних моделях тексту, дискурсі), когнітивному (пізнавальному підґрунті породження тексту). Лінгвістика тексту спирається на текстовий аналіз. Текст аналізують як складну комунікативну структуру, беручи до уваги особистість автора з його психологічними, ментальними, соціальними, культурно-етнічними властивостями, адресата з його рівнем сприймання і ситуацію (простір і час). Враховуються також єдність творчих можливостей автора і читача, звертається увага на *фонові знання*, якими послуговується автор у творенні тексту, а читач – у його сприйнятті. Див. також: *лінгвістичний аналіз тексту, стилістика тексту*.

Лінгвістичний аналіз тексту – прикладна наука; аналіз будь-якого тексту як продукту мовно-розумової діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів і прийомів з метою виявлення його структурно-сислової єдності, комунікативної спрямованості та інтерпретації впорядкування мовних засобів для вираження його цілісного змісту. Об'єктом лінгвоаналізу може бути будь-який тип тексту за жанрово-стильовою співвіднесеністю (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній та ін., а також усний виступ, діалог тощо). Предметом лінгвістичного аналізу тексту є зв'язний текст і моделі побудови зв'язного мовлення, інтегрування тексту лінгвоодинаціями різного рівня (фонетичного, лексичного, граматичного та ін.), а також надання характеристики змістовим категоріям, текстотворчим засобам, визначення їх впливу на стиль тексту. Див. також: *аналіз тексту, лінгвістика тексту, лінгвістичний аналіз художнього тексту*.

Лінгвістичний аналіз художнього тексту –галузь мовознавства, об'єктом вивчення якої є художній текст як естетичне ціле, як замкнена система складної внутрішньої організації, всі елементи якої перебувають у тісній взаємодії й підпорядковані авторському задумові в передачі певної естетично-пізнавальної інформації; предметом виступає мовний матеріал тексту, тобто система різнорівневих мовних одиниць, їх характеристика з погляду смислових та естетичних функцій, визначення ролі у вираженні ідейного і, пов'язаного з ним, емоційного змісту художнього твору. Методика і техніка проведення лінгвістичного аналізу тексту дозволяє правильно зрозуміти зміст твору, визначити його жанрово-хронологічну приналежність, виявити індивідуально-художні особливості мовленнєвої практики кожного письменника зокрема. Відмінність між лінгвістичним аналізом художнього і нехудожнього тексту полягає в тому, що для з'ясування смислу першого необхідно виявити підтекст, систему авторських прийомів вираження смислу, з'ясувати естетику образності. Для текстів нехудожніх достатньо знати граматику мови, керуватися поняттями стилістичної граматики та лексичної стилістики. Див. також: *лінгвістичний аналіз тексту*.

Лінгвостилістика (лінгвістична стилістика) – розділ науки про мову, вчення про функціонування й використання мови, тобто її функціонально-стильові різновиди, стилістичні засоби і прийоми їх використання. Див. також: *літературознавча стилістика, стилістика*.

Ліричний відступ – пройнята ліризмом частина твору, яка не має безпосереднього зв'язку з послідовним розвитком думки. В ліричному відступі автор безпосередньо від себе висловлює почуття і настрої у зв'язку з долею героя чи подією, виявляє власне ставлення до них. Ліричні відступи роблять розповідь у творі більш інтимною, безпосередньою, допомагають краще виявити авторський задум та створити певний настрій.

Література – сукупність друкованих творів певної галузі знань, з певного питання. Відповідно до змісту говорять про філософську, економічну, політичну, педагогічну, музичну та ін. літературу. Твори, в яких подаються знання з певної галузі науки, становлять у сукупності наукову чи науково-популярну літературу. Інший вид літератури – художня література. Література має потужне пізнавальне і виховне значення.

Літературна мова – унормована, відшліфована форма загальнонародної мови на всіх своїх рівнях (фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному, орфоепічному, орфографічному та ін.), що обслуговує основні сфери діяльності, освітньо-культурні потреби суспільства, художню літературу, публіцистику. Літературну мову, на відміну від розмовної, котра не має чіткої системи правил, називають нормативною мовою або мовою-стандарт, нею забезпечується якісно вищий рівень комунікації. Унормованість літературної мови полягає в тому, що словниковий склад у ній відібраний з лексичного багатства загальнонародної мови, значення і вживання слів, вимова і правопис регламентовані, формотворення і словотворення здійснюється за загальноприйнятими зразками тощо. Див. також: *мовна норма*. Протилежне – *розмовна мова*.

Літературна цитата – введення чужого тексту певного автора до тексту власного твору; це пряме, а іноді опосередковане художнє використання літературного першоджерела, творче запозичення окремих елементів і тем. Пристосовані до тексту літературні цитати–загальновідомі слова, афористичні вислови одного автора (текстового джерела), використані іншим,– викликають конкретні асоціації, поглиблюють зміст висловлюваного, ідейні настанови та посилюють образно-експресивний ефект мовлення. Наприклад: *Обіпершись вітрові на спину, кричить Тарасова гора: – Нема на світі України, немає другого Дніпра!* (В. Симоненко); *Такі вони [слова] точні, мов подих, мов дих, Хто топче їх – стане на міну: «Не можна любити народів других, Коли ти не любиш Вкраїну!..»* (І. Драч); *...Й тріумфом вічного натхнення Звучало*

чи на всі світи: «**Я помню чудное мгновенье, Передо мной явилась ты**» (І. Муратов). Див. також: *афоризм, імітація, цитата*.

Літературознавча стилістика – вивчає всі елементи стилю художнього твору, стилю письменника, стилю певного літературного напрямку, течії, водночас чільне місце займає розгляд особливостей композиційної побудови твору, мотивів творчості тощо. Див. також: *лінгвостилістика*.

Літота – різновид мейозису; троп, що ґрунтується на образному применшенні якої-небудь ознаки, величини, сили, значення предмета чи явища, що часто полягає у використанні форми заперечення; а також ствердження через рівнозначне йому заперечення (на зразок, *не може не захоплювати; годинник такий мініатюрний, що й на руці його не видно*). До літоти часто вдаються як до засобу вираження позитивно-оцінного ставлення до зображуваного (вияв співчуття, прихильності, ніжності, любові, жалю), а також як засобу гумору і сатири, наприклад: *тихша води, нижча трави* (про скромну, непримітну людину); *хлопчик-мізинчик; не знає ні бе, ні ме, ні кукуріку; добра, як з курки молока, як з верби петрушки* (З н. тв.); *О принесть як не надію, То крихту рідної землі...* (О. Олесь); *Але май лишмачину надії, на губах скибку світла тримай...* (П. Мовчан); *У цій же річці чаплі по коліно. Хіба ж такі в житті я бачив русла?* (Л. Костенко). Нерідко літотне й гіперболічне забарвлення у фольклорних жанрах виступає в поєднанні: *Їсть за вола, а робить за комара; Під носом косовиця, а на розум ще й не орано* (З н. тв.). Див. також: *мейозис, троп*. Протилежне – *гіпербола*.

Логіка – наука про закони, форми та прийоми мислення, які забезпечують досягнення об'єктивної істини в процесі міркування і пізнання.

Майбутній час – граматична категорія, що виявляється як стилістично маркована у дієслівних формах із значенням *позачасовості*, зокрема в прислів'ях і приказках, наприклад: *Згаєш день – не наздоженеш і за місяць; Посієш вчасно – вродить рясно*; в значенні *теперішнього*: *Стоїть, стоїть і сяде*, – часто набуваючи семантичного відтінку відсутності або неможливості виконання дії в теперішньому часі: *Ніхто цього не зробить так, як ти*; у значенні *минулого* для надання мовленню відтінків раптового початку чи довготривалості дії, повторюваності в минулому: *Степан стояв. Та як побіжить*. Дієслова майбутнього часу недоконаного виду мають просту – стилістично нейтральну форму, або таку, що тяжіє до більш розмовного характеру; та складену, що має книжне забарвлення, а отже й використовується переважно в офіційно-діловому та науковому стилях (пор.: *виконуватиму – буду виконувати, змінюватимуться – почнуть змінюватися; Досягнення виробників у галузі харчової промисловості будуть постійно збільшуватися* (збільшуватимуться), –де інколи для уникнення навіть натяку на

двозначність треба вжити інфінитив (як-от: *необхіднозбільшувати*). Форма 1-ої чи 2-ої особи множини майбутнього часу передає категоричність бажання, вимогу, заклик, на зразок: *Вийдемо разом. Поїдете* зі мною. Див. також: *категорія часу, минулий час, теперішній час*.

Макаронізми – жартівливо перекручені, переінакшені слова та вислови рідної мови на іноземний лад з метою створення комічного гротескного ефекту, збагачення персонажа колоритними штрихами (наприклад: франц. – *пан теля пасе*; лат. – *Енеус ностер магнус панус І славний троянорум князь, Шмигляв по морю, як циганус, Ад те, о рекс! Прислав нунк нас. Рогамус, доміне Латине, Нехай наш капут не загине, Пермітте жити в землі своєї, Хоть за пекучії, хоть гравіс, Ми дяковати будем стіс Бенефіцентії твоєї. О рекс! Будь нашим меценатом, І ласкам туам покажи, Енеусу зробися братом, О оптіме! не одкажи; Енеус принцепс єсть моторний, Формозус, гарний і проворний, Побачиши сам інноміне! Вели акціпере подарки З ласкавим видом і без сварки, Що прислані через мене...* (І. Котляревський). Див. також: *варваризми, гротеск, комічне, суржик*.

Макаронічний стиль – жартівливий стиль, в якому змішуються слова і вислови різних мов, до того ж часто у спотвореному вигляді.

Максима – афоризм, у якому в короткій формі виражене певне моральне правило, етичний принцип. Наприклад: *Караюсь, мучусь, але не каюсь* (Т. Шевченко); *Не зневажай душі своєї цвіту* (Л. Українка); *Найвища краса – краса вірності* (О. Гончар); *Бери вершину – і матимеш середину* (Г. Сковорода). Див. також: *афоризм*.

Маркований (позначений) – вживається у виразі «стилістично маркований», тобто такий елемент, що має стилістичне значення або забарвлення.

Марнослів'я (багатослів'я, вербалізм) – лексична надлишковість; невміння формулювати свої думки лаконічно, без зайвих слів та непотрібних відступів тощо. Марнослів'я знижує інформативність та впливовість мовлення.

Мейозис – троп, що полягає в навмисному зменшенні міри чи властивості чого-небудь, інтенсивності вияву ознаки або перебігу дії, значення чогось та ін. і використовується переважно з тим, щоб підкреслити його нікчемність. Наприклад: *Олігарх говорив, що він має сякий-такий капіталець, заробив якусь копійчину*, – в основі цього тропа лежить використання демінутивних утворень не для зменшення, послаблення ефекту, а для підсилення, інтенсифікації ознаки явища. Переважно це сталі вирази, характерні для усного мовлення, на зразок: *ні гроша (ні копійки), на макове зерня, кулачки сверблять, а також нікуди негодиться, нікому не треба*. Див. також: *літота, троп*.

Меліоризація – процес набування словом позитивного значення. Див. також: *парадигма стилістична*. Протилежне – *пейоризація*.

Мелодика мовлення – звукова крива фразової інтонації; один із основних елементів інтонації, що полягає у послідовних змінах висоти голосу(тону) усного мовлення; інтонаційне оформлення сказаного надає йому певного інтонаційного забарвлення, тональності. Мелодика виконує синтаксичну функцію: засобами мелодики оформляються й розрізняються розповідні, питальні, спонукальні речення; від мелодики залежить і емоційне забарвлення речення: виявляються радість, гнів, зневага, презирство тощо. Див. також: *інтонація, ритмомелодика*.

Мемуари– твори про події особистого й суспільного життя, сповідальні твори, записки, оповіді про визначних людей.

Метависловлювання – ціленаправлений вплив, який хоче справити автор тексту на читача чи слухача: спонукати його до якихось дій, змусити задуматися над проблемою, переконати в чомусь, передати певні знання, звернути увагу на явища, налаштувати на певний лад, викликати співпереживання, зміцнити впевненість у чомусь, дістати інформацію про щось тощо. Меті підпорядковуються *думки, настрої, образи*, закладені в тексті.

Метатеза (переміщення, переставлення)– видозміни у межах слова, його форм, що впливає на звуковий ряд, а то й на зміст; різновид комбінування, що полягає в переставленні приголосних звуків у середині слова, інколи міняються місцями і цілі слова. Ці процеси можуть супроводжуватись стилістичним значенням: передача емоційного напруження, пов'язаного зі швидким перебігом подій, зміною ситуації; посилення мовної індивідуалізації персонажів та як засіб комізму. Таке явище властиве також просторіччю, пов'язується з діалектним чи соціальним середовищем (мовне штукатурство, тарабарщина) тощо. Наприклад: *жєврїти – жєрвіти, ведмїдь – медвідь, аєроплан – ороплян, алюміній– люміній, електрик – лектрик, велосипед – лисопета*; чи *Борців як три не поденькуєш, На моторошнізасєрдчить; І зараз тягломакишкєш, І в буркотїзакєндюшїть. Коли ж щось напхомз'язикаєш І в терєб добре зживотаєш, То на весєлізанутрїть; Об лихомвдаромзазємлюєш, І весь забуд свїй зголодуєш, І бїг до горязачортїть*(І. Котляревський).

Метафора – троп; художній засіб, який полягає в переносному вживанні слів за образною схожістю (подібністю, аналогією) чи контрастністю на основі кольору, форми, способу дії, призначення тощо (наприклад: *ножі осоки, аркуші східців, синя одежа моря*). Метафора подібна до порівняння, але вона одночленна: називається лише предмет, те, що зіставляється, а його порівняння приховане, має відчуватися, вгадуватися з тексту. *Художня метафора* відзначається глибиною, змістовою багатоплановістю, образно-емоційною експресією; *газетні метафори* – стійкі поняттєві метафори, що дають читачеві несподіваний імпульс образно-емоційного враження з метою пожвавити сприйняття

фактологічної інформації; «стерті», безобразні метафори використовуються в побутовому мовленні (наприклад: *прийшла зима, час іде, насунулась хмара, зійшло сонце, лупить дощ, вушко голки*); виділяють також загальномовні, усталені метафори, які з часом не втратили своєї образності, емоційності і є надбанням народнопоетичного мовлення (*квіте рожевий, серденько, голубонько, орле*). За структурною побудовою метафора буває проста, одинична – вжито один вираз у переносному значенні (*чаєнята брів*), а також складна – розгорнута конструкція, представлена використанням кількох метафорично перетворених висловів (цілий ряд метафор), що надає мові особливої виразності та експресивності (*Ранок веселими руками промінців виточує з-під землі пшеничний колобок сонця і ставить його на зелену, з туманцем, скатертину озимини* (М. Стельмах). Метафора вищою мірою володіє свіжістю асоціацій, приємністю, оригінальністю, новизною; зрозуміти таку метафору можна лише в контексті твору, де всі асоціації зливаються в єдине, наприклад: *Сміються, плачуть солов'ї І б'ють піснями в груди: «Цілуй, цілуй, цілуй її, – Знов молодість не буде! Ти не дивись, що буде там, Чи забуття, чи зрада: Весна іде назустріч вам, Весна в сей час вам рада»* (О. Олесь). Див. також: *персоніфікація, симфора, троп.*

Метафоризація – найбільш поширене тропеїчне використання мовних одиниць, творення словесного образу за допомогою метафори.

Метод – спосіб дослідження, прийом або сукупність прийомів для досягнення якої-небудь мети; застосування того чи іншого методу детермінується метою пізнавальної або практичної діяльності, предметом вивчення чи дії та умовами, в яких здійснюється діяльність. Стилїстика оперує певними методами дослідження: *метод зіставлення, семантико-стилістичного аналізу, стилїстичного експерименту, структурно-статистичний.*

Метод зіставлення (ідентифікації) – полягає у застосуванні до вже готового тексту з метою розуміння вмотивованості вибору, смислової доцільності слова, чи його художньо-естетичної ефективності; вказується засіб, що задовольняє комунікативно-інтелектуальні, естетично-емоційні критерії авторського вибору. Наприклад: *По двору тихо походить старий веселий Рогволод: дружина, отроки, народ кругом його во [у, в] златі [золоті] сяють* (Т. Шевченко), – застарілі форми слів підтримують суцільний колорит архаїки, давнини тексту; *Вранці Марко до наймички Ручки простягає І мамою невсипущу Ганну називає* [величає] (Т. Шевченко) – стилїстично нейтральна лексема зберігає узвичаєний, невимушений тон оповіді; *Лихо моє чубатеє* [чубате], *ніхто мене не сватає* (Н. тв.) – повна нестягнена форма сприяє збереженню ритмомелодики народного вислову. Див. також: *метод.*

Метод семантико-стилістичного аналізу – розкриває смислову і стилїстичну своєрідність мовленнєвих засобів та закономірності їх

використання; сприяє розумінню досліджуваної системи виражальних засобів з точки зору їх значення, особливостей уживання одного і того ж явища мови у різних стилевих різновидах з неоднаковими функціями (номінативними, стилістичними тощо). Наприклад, стилеве забарвлення книжного, поетичного, рідше розмовно-просторічного характеру властиве афіксальним утворенням, на зразок: *виконання, визнання, пізнання, формування – жадання, зітхання, кохання, милування – шарпання, забування*, а також пор.: *шовінізм – наплювізм, мистецтвознавство – хвалькознавство, ідеологія – брехологія, тупологія* тощо; визначальна роль афіксів у вираженні різних почуттєвих відтінків слова простежується на прикладах: *дідунь, дідусь – дідуган, дідисько*, – де афікси забарвлюють конотацією оцінно-позитивного (відтінок прихильності, ласкавості, пестливості) чи негативного (збільшеності, згрубілості) характеру; *мирний – сумирний, мудрий – премудрий, давній – прадавній, з'єднати – воз'єднати*, – значення цих слів за допомогою виділених морфем набуває додаткового стилістичного забарвлення піднесеності, урочистості; *вітер – павітер, синь – просинь, зелень – пазелень, молодь – памолодь*, – у цьому разі афікси надають словам виразно поетичного звучання; *антикорупційний, гіперчутливий, інтерконтинентальний* – слова із високим ступенем забарвлення книжності, сухості, офіційності, що відповідно впливає на функціональну активність та стилеву закріпленість типових мовних одиниць. Див. також: *метод*.

Метод стилістичного експерименту – полягає у творенні тексту з певною стилістичною метою (настановою) шляхом добору, змін слова або словосполучення, ряду підстановок. Наприклад синонімічних: дібрати до сучасних слів – *боротьба, військо, ворота, говорити, долоня, золото, іде, лице, лоб* тощо – архаїчні відповідники та побудувати зв'язне висловлювання на історичну тематику, використовуючи їх зі стилістичним завданням. Цей прийом передбачає порівняння мовних засобів за їх емоційним забарвленням, експресивністю, стилістичною вмотивованістю. Див. також: *метод*.

Метод структурно-статистичний – полягає у визначенні кількісних характеристик мовних явищ; на підставі встановленої частотності вживання окремих елементів мови виникають певні стилістичні висновки. Так, на основі кількісних підрахунків встановлено, що в науковому стилі переважає іменниковий характер висловлювання; у нижче наведеному тексті мовною домінантою постають архаїчні компоненти (старослов'янізми), створюючи колорит урочистості, патетики, монументальності: *Возз'єднайтесь, браття мої, Прекрасная доле! І у Бога в передпокоях Сотворіте коло. Возлюбітесь, содружіться Й пренизенько вклоніться* (Авторське). Див. також: *метод*.

Методика стилістики – сукупність взаємопов'язаних способів і прийомів найдоцільнішого вивчення й засвоєння стилістичних функцій кожної зі структурних одиниць літературної мови.

Методологія стилістики – найзагальніше вчення про методи, способи пізнання й використання усталених у стилістичній системі мови стилістем (функцій мовних одиниць), науково-філософське їх осмислення, потрактування, пояснення.

Метонімія – троп, що полягає у перенесенні назви одного поняття на інше не за ознакою подібності, як у метафорі, а на ґрунті асоціації суміжності, тобто на основі близьких, реально існуючих зв'язків, відношень, в яких перебувають між собою певні поняття. Такими можуть бути – приналежність до одного кола явищ, до понять одного порядку, часові, просторові, причинно-наслідкові та інші відношення. Розрізняють *метонімію місця*, в якій заміщення відбувається за принципом – географічна назва місцевості (села, міста, річки, краю, країни) замість населення, людей, що на ній перебувають, наприклад: *Умань зустрічає гостей; зала аплодує; метонімію матеріалу* – назва матеріалу замість виробу (речей, предметів) з нього, наприклад: *ходить уся в шовках; срібло у вухах; кришталь на столі; столове срібло; метонімію належності* – вказівка на ім'я творця (імені чи прізвища письменника) замість назв його творів, наприклад: *читати Довженка; перекладати Шекспіра; метонімію вмістимого* – взаємозаміна між назвою посуду і її вмістом чи навпаки, наприклад: *хоч відро пий, поставила на стіл сун; метонімію засобу* – замість назви дії, її наслідків вказівка на знаряддя праці, наприклад: *усе пішло під ніж*; та под.: *відділ у відпустці* (співробітники відділу), *подай англійську* (підручник з англійської мови), *немає серця* (жорстокий) тощо. Метонімія є стильовою рисою живої розмовної мови; як скомпресована, згорнена номінативна структура зручна для використання в усному мовленні, відповідно продуктивна, стилістично експресивна і не виходить за межі стильових норм, на зразок виразів: *його знає весь будинок; село повчало; район знайшов кошти; інститут підтягнувся; міністерство згоднєтощо*. Метонімія у художньому мовленні дозволяє сфокусувати увагу на найважливішому слові, дає змогу виділити найбільш характерну рису, ознаку об'єкта зображення та глибоко і яскраво, почасти в несподіваній формі, її показати. Наприклад: *А як тепер співатиме Полтава? Чи сльози не душитимуть її?* (Л. Костенко); *Дніпро на нас розсердився, плаче Україна; І Коллара читаєте З усієї сили, І Шафарика, і Ганка, І в слов'янофіли Так і претесь... І всі мови Слов'янського люду – Всі знаєте. А своїє Дастьбі...* (З тв. Т. Шевченка); *Ой знати, знати, що за господиня, Щедрий вечір, що за господиня. В неї челядка вся взолоті ходить...* (Н. тв.). Див. також: *антономазія, перифраз, синекдоха, троп*.

Минулий час – граматична категорія у дієслівній стилістиці; дієслівні форми минулого часу доконаного виду мають два основні

значення: а) дія, що відбулася в певний момент минулого; б) наслідкове значення, яке можна сприймати як дію в теперішньому часі, як-от: *Ти запізнився*. Минулий час здатний також вживатися в значенні майбутнього, або *теперішнього*, підкреслюючи впевненість у здійсненні дії чи наміру, наприклад: *Обминай їх, доню: раз тільки ступиш – і пропала* [пор.: *пропаде*] *воля!* (Л. Костенко) чи *Ну, я пішов*. Оскільки вживання *давноминулого часу* має розмовний характер, то його не використовують у книжних стилях. Мають розмовний характер і дієслівно-вигуківі форми, які позначають минулу дію, що набуває значення раптовості, несподіваності, одноразовості (на зразок, *блись, бух, хан, хлюп*). У сферу значення минулого переходить значення форми майбутнього часу, вживаної зі словом *як*, увиразнюючи таким чином ознаку раптовості дії: *А як вийду за ворота, од вітру валюся* (Л. Костенко). Див. також: *давноминулий час, категорія часу, майбутній час*.

Міжкультурна комунікація – різновид комунікації, що здійснюється в межах однієї мови комунікантами – представниками різних культур. Одним із найголовніших завдань міжкультурної комунікації є формування міжкультурної компетентності комунікантів на засадах взаємоповаги і толерантності до чужої культури й мови.

Міжстильова лексика (стилістично нейтральна) – слова, що не мають стилістичного забарвлення і стильового призначення, можуть без будь-яких обмежень уживатися у всіх стилях. Ознака нейтральності пов'язана із загальноновживаністю, тому ядро вказаної лексики становлять назви осіб за родинною співвіднесеністю, явищ природи, рослинного, тваринного світу, предметів побуту, ознак, дій, просторових і часових понять, одиниць виміру тощо (наприклад: *син, сестра, нога, вухо, мороз, олень, сосна, стілець, синій, злий, яскравий, бігати, шукати, сьогодні, година, швидко, п'ять, я, той, заради, але, під*). У стилістичній парадигмі вони є нейтральною основою, до якої додаються стилістично забарвлені синоніми, утворюючи синонімічний ряд, наприклад: *живіт* (частина тіла) – нейтральне слово, *черев* – розмовне, *пузо* – фамільярне, *лоно* – книжне, поетичне. Лексичі з характерною їй нейтральністю, невираженістю експресивно-оцінного забарвлення властива простота і зрозумілість, природність і чіткість; нейтральна лексика є основою як усного, так і писемного мовлення, без неї немислиме спілкування людей. Нейтральним словам протиставляється стилістично забарвлена лексика, вживання якої становить одну з найважливіших ознак того або іншого функціонального стилю. Див. також: *загальноновживана лексика, функціонально-стилістична класифікація лексики*. Протилежне – *стилістично забарвлена лексика*.

Міжстильові фразеологізми – фразеологічні одиниці, які не закріплені за конкретною стилістичною сферою вживання і мають нульову

(нейтральну) стилістичну характеристику (наприклад: *братуучасть, гра слів, дотриматислова, мати значення, мати на меті, мати на увазі, у будь-якому разі, час від часу, слово в слово*); загалом їх менше, ніж закріплених за певними стилями. Див. також: *функціонально-стильова диференціація фразеологізмів*. Протилежне – *стилістично забарвлені фразеологізми*.

Міркування (роздум) – функціонально-смісловий тип мовлення; композиційно-стилістичний засіб, в основі якого лежить вивчення причинових зв'язків, суті явища, доведення чогось. Основна мета – ствердження або обґрунтування якоїсь тези за допомогою аргументів. Структура роздуму: теза, докази (аргументація) і висновок. Див. також: *опис, розповідь*.

Мова – система засобів словесного вираження думок (а також засобів їх формування та оформлення), яка об'єктивно існує і склалася історично; мова є системою знаків, що характеризуються певним звуковим, граматичним і семантичним ладом; є найважливішим засобом спілкування людей. Існування мови проявляється у її функціонуванні в мовленні; у процесі функціонування мова перебуває у стані постійного розвитку, що безпосередньо пов'язується із розвитком суспільства. Див. також: *мовлення*.

Мова імпрізована – та, що звучить на певну тему без попередньої підготовки, породжена конкретною ситуацією або є живою компіляцією відомих мовцю виражальних засобів. Така мова вимагає від мовця великих знань, смаку і таланту імпрізації.

Мова художньої літератури (мова белетристики, мова художнього твору, художня мова) – мовна система, яка функціонує в художній літературі як засіб створення художніх образів; основний матеріал художника слова. Мова в художньому тексті служить для побудови художніх образів в уяві читача, виникнення власне художнього твору (естетичної реальності) в його свідомості, тому першорядною її функцією є *образотворча* (художньо-комунікативна, ейдологічна (естетична), а не комунікативна чи інформативна. Метою художньої мови є максимальна *актуалізація* висловлювання, під якою розуміють використання зображально-виражальних засобів художнього мовлення таким чином, що вони здаються незвичними, одивненими; актуалізація постає в «обґрунтованих відступах» (Л. Щерба) від мовних нормативів, зумовлює смислове переінакшення мовних елементів у художньому тексті. Особливості функціонально-стильової цілісності «мова художньої літератури»: єдність комунікативної та естетичної функцій; багатостильовість (принципово можливими є будь-які мовні елементи з різних стилів і з розмовного мовлення, а також із невіршованої мови); широке використання зображально-виражальних засобів, експресивно-стилістичного забарвлення слова; виразових засобів

звукової організації мовлення; зі стилістичною метою діалектизмів, жаргонізмів, професіоналізмів, просторічних слів— задля створення місцевого колориту, мовної характеристики персонажа; використання в художньому контексті двоплановості слова, яке є номінативно-комунікативною одиницею й водночас засобом створення художньої яскравості, створення образу; виявлення творчої індивідуальності автора. Див. також: *виражально-зображальні засоби, поезія*.

Мовленнєва діяльність – вид діяльності, що характеризується предметною мотивацією, цілеспрямованістю і здійснюється за допомогою мовних знаків під час спілкування. Реалізується в таких основних видах, як слухання (аудіювання), говоріння, читання і письмо.

Мовленнєва ситуація – сукупність позалінгвістичних чинників, що зумовлює потребу у висловлюванні.

Мовленнєве спілкування – це вмотивований живий процес взаємодії між учасниками комунікації, спрямований на реалізацію конкретної цільової настанови.

Мовленнєвий акт – базова одиниця мовленнєвого спілкування, висловлювання, ситуаційно зумовлене, граматично й семантично організоване. Забезпечується локацією (говорінням, фонетично, лексично, граматично й стилістично оформленим), ілокуцією (наміром, метою спілкування), перокуцією (результативністю мовленнєвого акту з урахуванням впливу мовця на свідомість і поведінку співрозмовника (адресата)).

Мовленнєвий етикет – національно-специфічні стереотипні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів спілкування, прийнятих суспільством для встановлення контакту співрозмовників, дотримання або ж припинення спілкування. Мовленнєвий етикет залежить від конкретної ситуації (знайомство, вітання, прощання, вибачення, прохання, пропозиція, запрошення, порада, схвалення, згода, відмова, співчуття), що вимагає використання характерних для неї мовних засобів, які утворюють синонімічні ряди, на зразок *добрий день, здрастуйте, здоровенькібули, привіт; будь ласка, прошу* і т. ін. Найголовніші вимоги мовленнєвого етикету – ввічливість, чемність, уважність, стриманість співрозмовників. Див. також: *етикетні мовленнєві формули*.

Мовленнєвий закон – один із основних законів мистецтва слова (красномовства, риторики), що передбачає вираження думки в дієвій словесній формі; концентрує в собі досвід різних лінгвістичних дисциплін (стилістики, культуримовлення, прагматики, лінгвістики тексту) щодо створення повноцінної комунікації і завдяки цьому стає основою оволодіння людиною процесом грамотного говоріння (уникнення помилок, комунікативних провалів), підняття до рівня мистецтва живого слова.

Мовленнєві вміння – здатність виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування. Розрізняють мовленнєві вміння *некомунікативні* – формуються в процесі засвоєння літературної мови та *комунікативні* – формуються під час роботи над зв'язним мовленням, це вміння створювати власні висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації на основі опанування мовленнєвих понять. Див. також: *уміння*.

Мовленнєві недоліки – недоліки, що виявляються в порушенні правил, норм вимови, лексико-граматичної будови мовлення, порушенні комунікативної цілісності, вимог стилістики та культури мовлення.

Мовленнєві помилки – відхилення від правил, норм і традицій у продукуванні мовлення й використанні мовних засобів у побудові висловлювання (тексту). Це порушення комунікативної доцільності вимог стилістики і культури мовлення; мовленнєві помилки вважають різновидом мовних девіацій (відхилень) поряд з аномаліями, огріхами, неточностями, недоглядами, недоліками. На практиці їх співвідносять із лексичними, граматичними, стилістичними помилками. Див. також: *помилка*.

Мовлення – діяльність людини, зорієнтована на використання мови задля спілкування, оформлення думки, пізнання навколишнього світу вираження емоцій; процес добору і використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу. Мовлення є формою існування живої мови, у мовленні мова функціонує, перебуваючи в постійному розвитку. мова щодо мовлення – явище загальне, належить усім, хто нею володіє і користується; мовлення – часткове, окреме, індивідуальне. Це одна з багатьох форм загального, що виникає в процесі спілкування окремих осіб у різних життєвих обставинах. Див. також: *мова*.

Мовна картина світу – сукупність уявлень і знань про світ, що склалася історично у повсякденній свідомості народу і відбилася в мові; сукупність слів, що трактують актуальні для певного народу поняття. Це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, спосіб сприйняття реальності крізь призму мовних і культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами. Вона постає як зафіксована в мові і специфічна для конкретного мовного колективу схема сприймання дійсності. На формування мовної картини світу впливають такі чинники, як мова, традиції, природа, виховання, освіта. Див. також: *картина світу, концептуальна картина світу, стиль індивідуальний*.

Мовна майстерність – теоретичні знання про мову, вміння і навички практичного володіння словом, що охоплюють такі сторони, як техніка мовлення, культура мовлення, стиль мовлення, виражально-

зображальні засоби тощо; володіння здатністю, використовуючи мовні норми, вибирати з можливих варіантів найбільш вдалий для викладення у мовленні чи на письмі своїх думок. Див. також: *культура мови, культурамовлення, мовна норма, стилістика практична*.

Мовна норма – сукупність загальновизнаних мовних засобів, що є правильними та зразковими на певному історичному етапі. Це закріплені у практиці зразкового використання мовні варіанти в галузі вимови, слововживання, граматичних та інших підсистем, суспільно схвалені як найбільш придатні для спілкування в конкретній ситуації, що відповідають вимогам сучасного мовного стану і є ознакою розбудови стилістичної системи літературної мови. Виділяють норми: *акцентуаційні* (наголошуваність слів), *орфоепічні* (правильна вимова звуків, звукосполучень), *графічні* (запис звуків на письмі), *лексичні* (правила відбору словесних засобів, які сприяють встановленню певного мовного стилю), *фразеологічні* (доречне вживання стійких словосполучень), *словотвірні* (регламентація творення нових слів за допомогою морфем, іншими способами), *морфологічні* (вибір правильних словоформ), *синтаксичні* (правила побудови словосполучень та речень), *стилістичні* (використання мовних засобів, властивих певному стилю), *орфографічні* (орієнтація на написання слів за правилами українського правопису та нормативними словниками) та *пунктуаційні* (постановка розділових знаків). Опанування мовних норм сприяє підвищенню культури мовлення. Див. також: *культура мови, культурамовлення, мовна майстерність*.

Мовна особистість – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань, репродукує мовну діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку; мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, відродження культури, традицій народу, продукує вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою. Виступає як інтегруючий чинник понять мовної картини світу, ідіостилію. Див. також: *стиль індивідуальний*.

Мовна ситуація – ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови (літературної мови, діалектів, жаргонів тощо) в певній державі або регіоні з огляду на їх функціонування й ареал поширення.

Мовна характеристика – добір особливих для кожного персонажа мовних елементів, якими виділяється і запам'ятовується персонаж (мовна портретистика).

Мовне табу – слова і вирази, вживання яких заборонене або обмежене певними позамовними чинниками (культурними, морально-етичними, соціально-політичними, релігійними, містично-забобонними),

що викликає необхідність заміни і тим самим створює умови для виникнення нових стилістичних засобів, зокрема *евфемізмів, метафор, перифраз*. Наприклад: *брехня – неправда, вигадка, плітка, дезінформація, інсинуація; чорт – дідько, лихий, куций, люципер, нечиста сила; той, що греблі рве; смерть – кончина, летальний кінець*. Див. також: *комунікативнетабу*.

Мовне чуття – важлива якість мовної культури; вироблена мовною практикою, цілеспрямованою роботою над мовою здатність орієнтуватися у мовних явищах, а також неусвідомлене вміння безпомилково наслідувати норми мовлення, інтуїтивно обираючи найбільш правильні (в орфоепічному, лексичному та граматико-стилістичному відношенні) вирази і відкидаючи неправильні. Чуття мови допомагає сприймати й будувати висловлювання, воно пов'язане із внутрішнім програмуванням мовленнєвої діяльності й виявляється у пошуках найбільш точного в певній ситуації оформлення думки та в оцінці відповідності форми висловлювання його змісту. Див. також: *дар слова*.

Мовний такт – фонетична одиниця, ланка мовного потоку, частина фрази, обмежена короткими паузами й об'єднана одним словесним наголосом. Мовний такт може становити одне слово чи групу слів. При членуванні фрази на відрізки можуть співпасти мовний такт, видихальна група (фізіологічне поняття) і синтагма (семантико-синтаксична одиниця). Див. також: *такт*.

Мовні засоби – одиниці мовної системи (звуки, писемні знаки, морфеми, слова, словосполучення, речення, складні синтаксичні конструкції), за допомогою яких створюються висловлювання, тексти.

Мовно-стилістичне оформлення (виклад, словесне вираження) – передача змісту твору словами.

Модальний – той, що виражає відношення мовця до змісту висловлення і його ймовірності, можливості, необхідності тощо.

Модальність – функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності та ставлення мовця до змісту повідомлюваного (різні види його суб'єктивної кваліфікації). Модальна оцінка виражається за допомогою понять «необхідно», «можливо», «неможливо», «доведено», «обов'язково», «випадково» тощо.

Молитва – твір на біблійні, житійні теми. Виникла на основі первісних магічних заклинань і замовлянь, прохань, звернень до вищих сил, стала атрибутом культів і обрядів. Побудована на вірі в магічну силу слова.

Монолог – функціонально-комунікативний різновид мовлення; розгорнуте висловлювання особи, звернене до однієї людини або широкої аудиторії з метою впливу на неї, але не розраховане на словесну реакцію інших, не передбачає безпосереднього відгуку; на відміну від діалогу монолог має певну композиційну організованість і змістову завершеність.

Монологічна мова характеризується використанням складніших синтаксичних конструкцій, що пов'язано з прагненням широко охопити тематичний зміст висловлення; може мати усну й письмову форми. У художніх творах монолог репрезентує спрямоване на читача мовлення автора або стилізоване під усне, внутрішнє мовлення персонажа. У недраматичних творах монолог служить для характеристики персонажів та виявлення авторського ставлення до них. Див. також: *діалог, полілог*.

Морфологічна норма – мовна норма у галузі словозміни; регулює правила творення нормативних форм окремих частин мови (відмін або дієвідмін, ступенів порівняння прикметників тощо), вибір та використання варіантів морфологічної форми окремого слова (видових пар дієслів, дієприкметників, синонімічних відмінкових форм іменників, стягнених і нестягнених форм прикметників, числівників і т. ін.), її поєднання з іншими словами. Наприклад: морфологічною нормою є форми Р. відм. одн. іменників чол. р. II відм. – *вітру* (як явища природи) і *Вітра* (персоніфікований образ); паралельні форми Д. відм. одн. іменників II відм., однак у назвах істот (осіб) – надається перевага закінченню *-ові* (*-еві, -єві*), а неістот *-у* (*-ю*): *Іванові (-у), директорові(-у), воліві (-у)* та *вітру (-ові), місяцю (-еві)*; при нанизуванні однакових відмінкових форм допустима варіантність: *деканові Петренку Миколі Володимировичу; Яремкову Іванові Омеляновичу* і т. ін. Див. також: *мовна норма*.

Морфологічна стилістика – галузь граматичної стилістики, що вивчає морфологічну систему кожного з функціональних стилів, тобто комплекс морфологічних елементів, дібраних для створення тексту певного стилю, її зумовленість і закономірності в процесі розвитку загальнонаціональної мови; досліджує стилістичну своєрідність і важливість слів різних частин мови, з властивими їм граматичними категоріями та значеннями (себто морфологічні одиниці, що мають виразне стилістичне забарвлення); а також стилістичне використання варіантних граматичних форм слів, принципи їх добору для точного й ефективного висловлювання думки. Див. також: *граматична стилістика, стилістика мови, стилістика частин мови*.

Морфологічні синоніми – граматичні форми того самого слова, які різняться засобами граматичного вираження, відтінками спільного граматичного значення, а також стилістичним уживанням (*лаборант – лаборантка, ректору – ректорові, вищий – більш високий, ясен – ясний, працюватиму – буду працювати, допомогти – надати допомогу, еси – є*). Взаємозамінюватися можуть не тільки синонімічні граматичні форми, пов'язані спільним граматичним значенням, а й такі, що виражають різні граматичні значення, але в процесі мовлення їх можна замінити іншими, – це *паралельні форми (доцент– пор.:доцентка і доцентша; читати – читання; стійте! – стояти!; стань він – став би він; тобі – для тебе;*

батьку! – батько!; виготовив стола – виготовив стіл; візьми хліба – візьми хліб). Див. також: *синонімія*.

Навичка – здатність індивіда виконувати певну дію раціонально, з належною точністю і швидкістю. Навички виробляються на основі застосування знань про відповідний спосіб дії, шляхом цілеспрямованих вправлянь. Навички є необхідними компонентами *уміння*. Див. також: *стилістичні вміння і навички*.

Наголос (акцент) – виділення в мовленнєвому потоці певної мовної одиниці: у слові – це виділення голосом певного складу, відповідно до правил; у реченні або тексті – це виділення за допомогою гучності, забарвлення, пауз тощо найбільш значущих у смисловому плані мовних одиниць (слів, словосполучень, речень). Наголос взагалі є виразником волі – точності, визначеності, твердості в мовленні; у стилістиці – засіб підкреслення відтінків думки, наміру мовця, створення відповідних ефектів. Розрізняють *словесний* наголос, або складовий, що об'єднує слово у фонетичну одиницю і виділяє в ньому один склад зміною сили або висоти звука. *Логічний* (смысловий) – особливе виділення важливого для змісту слова чи словосполучення підсиленням голосу або підвищенням тону, при цьому досить виразно виділяється все слово, лексичне значення якого потрібно активізувати з комунікативно-стилістичного погляду. Існують закони логічного наголошення: правило про нове поняття, коли наголос падає на слово, що називає предмет, явище, особу, які вперше зустрічаються в тексті; правило протиставлення, – наголошуються слова, що протиставляються, при цьому перше вимовляється з підвищенням тону, друге – із зниженням (*Пан скаче, ахлоп плаче* (Н. тв.); правило порівняння, наголос падає на той предмет, з яким порівнюється те, про що йдеться (*І ти, Гуцульцино, смереко сиволиста, Своім човном пливеш в мої світи... [..] Гуцульцино! Твій вік, як чорний сонях, Цвіте печально в днях твоїх німих...* (М. Вінграновський); правило переліку – виділяються усі слова, що перелічуються. *Факультативний* наголос – відступ від нормативного наголошення звуків, характерний для поетичного мовлення з огляду на збереження ритміки вірша, його мелодики, гармонійного звучання, вмотивовується його більшою легкістю, зручністю, а також причинами винятково історичними, певними фактами минулого практики мовлення (наприклад: *Ой піду я лугом, долиною, Може, я зустрінусь з родом-родиною* (Н. тв.); *Загине все без вороття: Що візьме час, що люде. Погасне в серці багаття, І захоляють груди* (О. Олесь); *Кождий нарід, хоть би дикий, любить свій родимий край, любить отцівські язїки, свою мову і звичай* (А. Могильний). *Емфатичний* (емоційний, афективний) – посилення емоційного навантаження, емоційної виразності слова чи групи слів у реченні, яке досягається за допомогою наголосу (наголошенням голосного або приголосного), повтору, сповільнення мовлення чи іншими способами; емфатичний наголос робить

слово емоційно насиченим, відбиває в ньому безпосереднє почуття того, хто говорить, виражає афективний стан мовця (*–Ма-амо! – жалібно скрикує Гринь* (В. Винниченко); *логіко-ритмічний* – наголос, який служить для членування мовлення на такти і фрази. *Фразовий* – наголос, за допомогою якого виділяється найважливіше слово у складі синтагми, і здебільшого падає на останнє слово синтагми; у реченні може бути один і більше фразових наголосів, їх кількість залежить від кількості синтагм. *Синтагматичний* (тактовий) – наголос кінцевого слова синтагми (якщо в реченні немає спеціально виділених слів), виділення у вимові більш важливого у змістовому відношенні мовного такта (синтагми); а також *патетичний, риторичний*. Див. також: *акцентувати, синтагма, такт*.

Надфразна єдність (складне синтаксичне ціле) – композиційно-синтаксична конструкція, що складається з кількох речень, фраз і навіть абзаців, які мають певну змістову завершеність і структурну єдність, що досягається використанням лексичних, граматичних та інтонаційних засобів. Частини надфразної єдності зв'язуються в синтаксико-стилістичну одиницю повторенням повнозначних слів, що виражають просторові й часові відношення, співвідносним уживанням часових і видових форм дієслів-присудків, широким використанням сполучників, виділенням членів речення в окремі неповні приєднувальні речення тощо. Найважливішим засобом об'єднання речень в одне синтаксичне ціле є інтонація, ритмомелодика.

Напівпряма мова (підрядно-підпорядкована пряма мова) – дослівний переказ чужого висловлювання, але із застосуванням сполучного слова *що* і підрядного речення. Такі конструкції поширені в усному розмовному спілкуванні, можуть включатися в тексти інших стильових різновидів для надання викладові невимушеності, створення колориту розмовності. Наприклад: *Ми промовисто поглянули на організаторів, підказуючи їм, що ми тут уже давно, так давно, аж уже стомилися чекати початку*. Див. також: *пряма мова*.

Нарис – оповідний художньо-публіцистичний твір, в якому йдеться про реальні факти, події, конкретних людей. Є синтезом елементів експресивно-публіцистичного та репортажного різновидів тексту. Нарисовому текстові властиві особлива концентрація й розмаїтість функціонально єдиноспрямованих стилістичних засобів, витонченість і складність стилістичного малюнка. Тут більшою мірою виявляється індивідуальність авторської манери, підвищуються вимоги до органічності стилістичної єдності цілого за стилістичної багатогранності частин. Особливо важливого значення набувають майстерність стилістичного синтезу образного й логічного, розмовного й книжного; майстерність глибокого тактового, правдивого й переконливого для читача розкриття внутрішнього світу невігданого героя; поєднання літературно-образної

стилізації з власне газетним мовленням; нечасті, але стилістично дуже цінні інкрустації справжніх художніх деталей, які відзначаються надзвичайною місткістю змісту, що не вичерпується поняттєвим аспектом значення, великою мірою підтекстного. Для нарису характерна гостра злободенність, привернення уваги громадськості до найбільш важливих питань сучасності, мобілізація її зусиль на усунення негативного в нашому житті. Нариси на актуальні суспільно-політичні теми публікують у газетах і журналах. Іноді нарисом називають також науковий твір, в якому поставлена проблема висвітлюється лише в загальних рисах, без достатнього заглиблення в деталі.

Наріччя – найширше діалектне угруповання певної мови, до складу якого входять однотипні діалекти цієї мови, що мають цілий ряд спільних мовних рис, якими вони виразно відрізняються від інших наріч або діалектних груп цієї самої мови. Див. також: *говір, діалект*.

Народна етимологія – переробка в народній мові запозиченого чи незрозумілого слова за зразком близького своїм звучанням зрозумілого слова; у свідомості мовців слово пов'язується зі схожим фонетично до нього, але іншим за значенням, на зразок: *бульвар – гульвар; вазелін – мазелін*. Народноетимологічна зміна слів використовується як стилістичний засіб в іронічно-гумористичних, сатиричних текстах. Див. також: *паронімічна атракція*.

Народна творчість – колективна уснопоетична творчість, що в досконалій мистецькій формі відображає життя, працю, історію, побут, думки й почуття людей і поширена в середовищі простих людей. Це народні пісні, казки, оповідання, приказки, загадки та ін.

Настрій – відносно тривалий психічний стан душевної орієнтованості, в основі якого лежать емоції (позитивні чи негативні); настрій детермінується почуттями. Настрій, яким пройнятий будь-який текст, починаючи від поезії, де він найсильніше виявлений, і закінчуючи офіційними документами, – не має точного словесного вираження. Він досягається добором та різним поєднанням відповідних слів, порядком, звуковою організацією тексту, а також його композицією і навіть зовнішнім оформленням. В усній мові настрій передається ще й за допомогою інтонації, жестів та міміки. Настрій, закладений у тексті, сприймається підсвідомо й викликає в читача або слухача почуття радості чи смутку, заспокоєння чи тривоги, насолоди чи невдоволення, легковажності чи серйозності, інші різні емоції.

Наукова лексика – книжні та спеціальні слова, властиві мові наукових праць. Слова, характерні для наукового стилю, – це передусім наукові терміни, включно терміни-фразеологізми (*вірусологія, недоконаний вид, неозначена форма, теорема, транскрипція*); абстрактна лексика, що забезпечує логізацію викладу матеріалу (*аналіз, впливати, дійти висновку, доведення, розв'язання, спостереження, умова*); цю ж

функцію виконують численні складені прийменники й сполучники, вставні слова (*відповідно до, в міру того як, внаслідок того що, залежно від, на підставі того що, на шляху до, незважаючи на, тому що, у результаті того що; на нашу думку, отже, по-перше, такимчином*). Див. також: *книжна лексика, терміни*.

Науковий стиль – функціональний різновид літературної мови, що використовується з пізнавально-інформативною метою в сфері науки, техніки, освіти й обслуговує науково-технічну, навчальну діяльність мовців. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів; стиль мовлення*.

Наукові фразеологізми – складені найменування, наукові терміни фразеологічного типу. Розподіляються на *загальнонаукові* – обслуговують усі галузі науки (наукові вислови, узагальнені формули законів, основних наукових положень), конденсують у собі складну думку, характеризуються абстрагованістю, повною відсутністю образності, можуть уживатися поза межами власне наукового стилю, потрапляють в науково-популярні, науково-публіцистичні підстили і навіть мову публіцистики (наприклад: *дійти висновку, дослідити закономірність, зробити аналіз, наукове дослідження, перехід кількісних змін у якісні, суспільне буття визначає свідомість, укласти словник-реєстр*); і *вузькотермінологічні* – спеціальні наукові терміни-фразеологізми певної галузі знань, позбавлені емоційно-експресивного забарвлення; їхні компоненти, як правило, зберігають своє лексичне значення, проте сукупно позначають одне поняття чи називають одне явище і мають сталий склад (*атомна вага, електромагнітне поле, ядерна реакція; додана вартість, продуктивні сили, фонд заробітної плати; аналітична геометрія, переставний закон множення, тотожні рівняння; запалення легень, синдром набутого імунodefіциту, центральна нервова система; дієприкметниковий зворот, називний відмінок, умовний спосіб*); вони можуть бути метафоричними за походженням, проте образність втрачається, значення перестає сприйматися як переносне (*активний спосіб, відкриті дужки, короткі форми прикметників, непряма мова, обірвані речення, перехідні дієслова, або ж грудна жаба (стенокардія), куряча сліпота (хвороба очей), собача кропива звичайна, глухакропива тощо*). Див. також: *книжні фразеологізми*.

Невербальні засоби спілкування – система немовних знаків, що відрізняються від мовних способами та формою їх виявлення. Це насамперед жести, міміка, постава, використання простору під час спілкування, – вони доповнюють вербальні, сприяють ефективному спілкуванню.

Невласне пряма мова – своєрідний тип мови, проміжний між прямою і непрямою мовою; стилістичний прийом взаємопроникнення авторської (непрямої) і прямої мови, що й створює враження підслуханих думок. Характеризується збереженням лексичних та синтаксичних

особливостей прямої мови, але замість займенників 1-ої особи і дієслівних форм 1-ої особи вживається відповідно 3-я особа, передається висловлювання не від імені персонажа, а від імені оповідача (автора). Використовують у художньому та публіцистичному стилях у вигляді групи емоційно забарвлених речень, де автор, ніби ототожнюється зі своїм героєм, безпосередньо виражає його думки й почуття, мовить його словами. Постає двоплановість викладу: відтворюється «внутрішнє мовлення» персонажа, але виступає за нього автор. Наприклад: *Підрубував учитель. Лівою рукою смикав пружний стовбурець, дужо відгинав убік і розмахував сокирою... З кожним таким помахом робився дедалі злішим. На себе. Передовсім на себе. А на! А ось тобі. Ось! Падай викоріненою жертвою. Падай. Бо дурень. Бо його життя так нічого й не навчило. Нічого*(Б. Тимошенко). Див. також: *пряма мова*.

Недоліки в тексті – недогляд, упущення, помилка; відхилення від норм щодо змісту сказаного чи написаного; відхилення від граматичних норм здебільшого називають помилками. Див. також: *помилка*.

Ненормативна лексика – лексика, що невідповідає встановленим нормам; мовні табу або лайливі слова. Це нецензурна, недрукована лексика, містить грубі, лайливі вислови, що виражають спонтанну реакцію на несподівану неприємну ситуацію. Протилежне – *нормативна лексика*.

Неологізми – розряд пасивної лексики; нові слова чи вислови, що з'являються в мові. Виникнення неологізмів спричинене потребою позначення нових понять, предметів, явищ, процесів. Неологізми бувають не тільки лексичні, а й семантичні – активізуються слова, що тривалий час перебували в пасиві лексичного складу. Виділяють *загальномовні* неологізми – називають нові поняття, що постають внаслідок безперервного розвитку економіки, науки, культури, виконують номінативну функцію і в перспективі мають стати надбанням усіх носіїв мови. Такі слова утворюються та вживаються насамперед в офіційно-діловому, науковому та публіцистичному стилях (*зік* (від англ. «дивак, псих» – маніяк сучасних технологій), *дауншифтинг* (нове віяння в філософії повсякдення, життєва філософія «життя заради себе», «відмови від чужих цілей»), *дауншифтери* (втікачі від цивілізації), а також *електронна пошта*(скринька), *євро*, *інтернет-сайти*, *флеш-карта*,*флешмоб*,*органайзер*, *смартфон*, *спа-салон*, *дистриб'ютор*, *модератор*, *тьютор*, *концерн*, *пейджер*, *кучмізм*, *політпіар*, *мобіломанія*). У мові художньої літератури їх використання має яскраво виражене стилістичне завдання – відтворення колориту доби, певного періоду розвитку суспільства. У публіцистичному стилі неологізми виконують наступні функції: називають поняття, на позначення якого нема іншого слова в мові, вводять нову назву в обіг, підкреслюючи новизну поняття, яке позначають, посилюють експресію вислову(*Проковтнемо «Кучмагейт» і подавимось?; На Донбасі триває «ленінопад»*(Із газети); а

також є засобом створення іронічно-саркастичного чи комічного ефекту (*А хто ще повірить в український буржуазний кучманізм Романа Федоріва?* (Із газети). У розмовному мовленні неологізми виникають постійно й, ніде не зафіксовані, швидко зникають (наприклад, *кравчучка*, *кучмовоз* і под.), тільки зрідка переходять до літературної мови. *Індивідуально-авторські* (стилістичні) неологізми, характерні для художніх та публіцистичних текстів, виникають внаслідок новизни мовотворення, на зразок: *злотозор*, *яблуневоцвітно* (П. Тичина), *зоревійна* путь (П. Усенко), небо *синьочолеє* (В. Сосюра); *радіодіти*, *свастиконосний* (Я. Галан). Вони покликані прагненням дати нову назву не новому поняттю, а такому, що вже має словесне позначення в мові, і служать для посилення образності, експресії мовлення, поетизації та естетичного впливу на читача чи слухача. Див. також: *оказіоналізми*, *пасивна лексика*. Протилежне – *застарілі слова*.

Неориторика – нова риторика, що виникла у ХХ ст. на ґрунті нових наукових дисциплін, зокрема теорії комунікації, психолінгвістики тощо. Досліджує комунікативні акти, спілкування оратора з аудиторією, рольові ситуації в сучасних умовах спілкування людей. Пересікається з поетикою, лінгвостилістикою та лінгвістикою тексту в плані теоретичного осмислення та практичного аналізу форм і засобів ефективного впливу текстового повідомлення на адресата. Див. також: *риторика*.

Неповне речення – речення, в якому один із членів речення (чи кілька) відсутній і в той же час фіксується свідомістю, є зрозумілим. Розрізняють *контекстуальні* неповні речення, в яких пропущений член речення усвідомлюється з контексту: *Вливається в Дніпро Сула, життя людей – в історію* (О. Ющенко); *Василь знов нічого. Вона на бабів – і баби нічого. Про своє не перестають* (А. Тесленко); *ситуативні* – значення пропущеного члена з'ясовується з конкретної ситуації спілкування, обставин розмови: – *Ти звідки? – запитав Черниш Козакова. – З Донбасу* (О. Гончар); *«Без перерви» – наказав майстер; й еліптичні* – уявлення про пропущений член встановлюється із власного змісту й будови речення, насамперед із значення та форми синтаксично залежних членів: *Дівчинка так швиденько травою-травою до хати* (А. Тесленко). Див. також: *еліпс*, *речення*. Протилежне – *повне речення*.

Непоширене речення – речення, в складі якого відсутні другорядні члени речення. Див. також: *речення*. Протилежне – *поширене речення*.

Непряма мова – передача чужого висловлення у формі підрядної частини складнопідрядного речення. Використовуючи властивість непрямої мови стисло передавати чиєсь висловлювання, автор викладає в цій формі чужі думки, опускаючи відомі читачеві деталі, нецікаві чи неважливі для нього. Непряма мова використовується й тоді, коли автор не має потреби відтворювати своєрідність мовлення персонажів. Наприклад:

Він сказав, що не бажає більше перебувати під таким психологічним тиском. Див. також: *чуже мовлення*. Протилежне – *пряма мова*.

Нестилетвірні ознаки стилю – всемовні ознаки, які однаково чи майже однаково властиві всім стилям мови (фонема, їх варіанти, найуживаніші морфеми, слова, структури речень) і не формують специфічної самобутності жодного з них. Протилежне – *стилетвірні ознаки стилю*.

Низький стиль – один із трьох стилів літературної мови на протигагу високому й середньому. Передбачав емоційно нейтральний, простий виклад, присвячений буденним справам, повсякденним темам (наприклад сільській праці), ним користувалися у побутових, сімейних стосунках, а також підтримувалися ділові зв'язки й дружні взаємини; слугував для повчань і розповідей, навчання; поширений у народній творчості, в розмовному мовленні. Низькими щодо стилю також вважалися численні приватні листи. Характеризується відсутністю рідковживаної лексики (архаїзмів, неологізмів, професіоналізмів тощо), прикрашувальних засобів (риторичних фігур і тропів), складних синтаксичних конструкцій. Феофан Прокопович визначає його термінами «низький стиль» і «простий стиль», які на той час вживалися як нейтральні. Певного пейоративного, зниженого значення вони набули лише в останній чверті XVIII ст. Цей стиль ґрунтувався переважно на живій народній мові. Низьким стилем писалися численні сатирично-гумористичні вірші, вірші-травестії, вірші-орації, інтермедії. В кінці XVIII ст. низький стиль поступово перейшов у бурлескно-травестійну манеру викладу в українській літературній мові. Див. також: *вчення про три стилі*.

Новаторство – вияв ініціативи, творення нового в науці, мистецтві тощо. Новаторство сприяє зародженню нових тем, ідей, нових форм, засобів.

Нормативна лексика – лексика, що відповідає встановленим нормам слововживання; друкована, цензурна. Протилежне – *ненормативна лексика*.

Об'єкт – явище, предмет, особа, на які спрямована певна діяльність, увага тощо.

Об'єктивність – неупередженість, відповідність висловлюваного об'єктивній істині.

Об'єкт стилістики – фонологічна, лексико-фразеологічна, граматична, стилістична системи мови, тобто система стилістем (одиниць усіх мовних рівнів, від фонема до речення, з властивими їм функціями). Див. також: *предмет стилістики*.

Образ – 1) результат відображення об'єктивного світу в свідомості людини, особлива форма естетичного освоєння світу, при якій збігається його предметно-чуттєвий характер, цілісність, життєвість, конкретність – на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних

понять; 2) персонаж у художньому творі; 3) те саме, що й риторична фігура або троп. Див.також: *образне мислення, образність, образ персонажа, образ словесний*.

Образ автора –індивідуальна словесно-мовленнева структура, яка пронизує весь лад художнього твору, визначає взаємозв'язок і взаємодію всіх його елементів (за В. В. Виноградовим). Структуру категорії образу автораскладають позатекстові чинники (світогляд, витoki його формування, життєві обставини, духовно-інтелектуальний розвиток митця, життєво-мистецьке кредо), індивідуальні психофізіологічні особливості (чуттєво-емоційна сфера, художнє спостереження, уява), психічний тип митця (екстраверт, інтраверт) й особливості мовного вираження (ритмомелодика, індивідуально-авторські розділові знаки, графемні засоби, лексико-фразеологічний арсенал тощо). Див. також: *стиль індивідуальний*.

Образ персонажа–постать людини, зображена письменником; загальна назва будь-якої дійової особи, тобто текстуального (чи вербального) суб'єкта кожного літературного жанру, один із найважливіших компонентів внутрішньої форми художнього твору. Персонаж(дійова особа в публіцистичному або художньому творі) переважно наділений яскравим характером, окреслений взаєминами із довкіллям, зв'язками із національним, соціальним, історичним контекстом. До персонажів також відносять олюднені, оживлені образи речей, явищ природи, особин тваринного світу в казках, байках, притчах, фантастичних творах тощо. У ліриці персонажа називають *ліричним героєм*(ліричний суб'єкт). Див. також: *образ*.

Образ словесний – слово чи словосполучення, яке несе не тільки предметну, а й образну (художню) інформацію. Під словесним образом розуміють використання слова у таких сполученнях, які дають можливість посилити лексичне значення додатковими емоційно-експресивними та оцінними відтінками. Див. також: *образ, образне мислення, образність*.

Образне мислення – конкретне мислення, яке реалізується у вигляді аналізу й поєднання образів. Образне мислення є передумовою літературної творчості; воно розвивається, відточується у людей певних видів професійної діяльності – письменників, акторів, ораторів тощо. Наприклад, основний зміст твору «Балада про соняшник» І. Драча, його справжня мистецька сила сформульована в останніх рядках, надаючи йому характеру притчевості про красу і силу поезії, що втілюють у собі нероздільні символи *сонце* і *соняшник*: *Поезіє, сонце моє оранжеве! Щомиті якийсь хлопчисько Відкриває тебе для себе, Щоб стати навіки соняшником*. Сонячна квітка – соняшник, що випромінює світло сонця, символізує його, і людина, яка відкрила для себе поезію, вже ніколи не втратить відчуття зачудованості нею, красою поетичного вислову, як не втратить вона і вміння «сонячно», тобто світло відчувати красу життя. Так

тема обдарованості й таланту подана цілком по-новому, що одночасно відповідає характерові творчого сприймання світла українським народом. Див. також: *образ, образ словесний*.

Образність – якість виразного мовлення, що характеризується використанням художніх засобів; це властивість слів, словосполучень вживатися у незвичному, метафоричному значенні й передавати не лише абстрактно-логічну, понятійну, а й конкретно-чуттєву, емоційно-оцінну інформацію, що дає можливість майстерно, художньо-образно відтворити дійсність. Образність формується на основі суб'єктивного сприйняття людиною навколишнього світу й себе в ньому, незвичного бачення й відтворення дійсності в мовленнєвій діяльності. Визначається як стильова ознака переважно художнього стилю мовлення, також може бути притаманна розмовному й публіцистичному мовленню. Див. також: *виразність, образ, образ словесний*.

Однозначні слова – слова, що мають одне значення (наприклад: *банкнот, вівторок, два, латунний, леопард, міський, пшениця, січень, стілець, українець* тощо). Протилежне – *багатозначні слова*.

Однозначність (моносемія) – наявність у слова лише одного значення. Протилежне – *багатозначність*.

Однорідність – один із типів ускладнення речення, що надає мовленню виразності, підкреслює дії, ознаки, стани чи предмети. Як стилістична категорія, однорідні члени речення шляхом нагромадження не тільки виконують логіко-семантичні завдання, а й увиразнюють текст, сприяють підвищенню його комунікативності; ампліфікування компонентів дієслівної однорідності створює ефект наростання енергії, сили, підвищення потужності дії когось чи чогось; нагромадження елементів прикметникової однорідності є способом урізноманітнення опису, характеристики когось чи чогось, засобом посилення (змістового й експресивного) цієї характеристики; іменникова однорідність акцентує враження предметної різноманітності та складності. У нехудожніх стилях однорідність має переважно класифікаційний характер. Класифікація відбувається на одній підставі і має відповідати логічним вимогам. Не можна вживати як однорідні різнопланові слова, що позначають тематично не пов'язані поняття чи родові, видові поняття. При їх вибірці в офіційному й нейтральному мовленні перевага надається родовим (більш абстрактні), а в емоційно забарвлених текстах конкретнішим – видовим. Якщо в однорідному ряді є прийменники, то їх треба повторювати перед кожним членом ряду (*в лісі, в школі...*). Художня мова об'єднує в однорідних рядах більш віддалені поняття. Порушення логічних вимог (логічна невмотивованість, навіть стилістична надокучливість) створює комічний ефект, наприклад: *Захряс майдан... захряс горбами, возами, кіньми, коровами, вівцями, волами, телятами, горшками, мисками, курми, вовною, лантухами, хмелем, смушками, матерією, чобітьми, цукерками,*

пряниками, квасом, пивом, руською гіркою, гребінками, косами, шкірами, ременем, чавунами, прядивом, хустками, полотном, дьогтем, дранчаками, сорочками, спідницями, килимами, щетиною, дужками, рогами, шайками, воском, медом, малясом, таранею, оселедцями, ходами, яйцями, запасками, плахтами, пирогами, салом, м'ясом, ковбасою, смаженою рибою, ряднами, скринями, гвіздками, молотками, свинями, крамарями, циганами, баришниками, людьми, дітьми і сліпцями (О. Вишня). Піднесеність мовлення зростає, коли складники об'єднані попарну, на зразок: *Життя – це ріка, в якій попутно й повально течеминувшина й теперішність, добро й зло, правда й кривда* (І. Федорів). Кожен наступний член синонімічного ряду в художньому тексті посилює попередній. У науковому та офіційно-діловому стилях однорідні ряди переважно іменникові та прикметникові; у публіцистичному – більше місце посідають дієслівні, часто вживаються узагальнюючі слова. Вони, як правило, називають найближче родове поняття, види якого й перелічуються однорідними членами. У художньому й публіцистичному мовленні узагальнюючими словами можуть бути і родові поняття, і дуже широкі за змістом слова (*всюди, завжди, ніде, ніколи, ніхто, ніщо, скрізь*); узагальнюючі слова надають висловлюванню експресивного забарвлення, підкреслюють те, що окремо названо однорідними членами, наприклад: *Голос духа чути скрізь: По курних хатах мужицьких, По верстатах ремісницьких, По місцях недолі й сліз* (І. Франко). Див. також: *ампліфікація, градація*.

Односкладні речення – стилістично своєрідні синтаксичні одиниці, особливість яких полягає у стислості та лаконічності; в основному вживаються з неоднаковою активністю в різних стилях і жанрах мови. *Означено-особові речення*, для яких характерне перенесення акценту з виконавця на дію, пов'язані з емоційною мовою, посилюють експресію викладу і тому широко побутують у розмовному мовленні, художніх текстах, іноді публіцистичних, навчальному та популярному різновидах наукового стилю. Наприклад: *Любимо Україну, та не сліпо, щирим серцем, чистою душею* (О. Підсуха); *Задумайтеся про свою долю. Перегорніть сторінки свого життя, загляньте у майбутнє...; Вітаємо усіх уманчан зі Святим містом!; Розглянемо особливі випадки вживання великої літери чи зробимо висновок, зіставимо пропоновані положення... тощо. Неозначено-особові речення*, в яких стилістично важливим є сама дія, а не її джерело (суб'єкт), виступають міжстильовими конструкціями, однак значно поширені в розмовному та художньому стилях, рідше в публіцистичному тощо. Наприклад: *Мене любили, я любив – і це найбільше в світі щастя* (М. Стельмах); *Кращих учнів відзначили грамотами; Тут тренуються в бігові та стрибках; Інверсією називають непрямий порядок слів у реченні. Узагальнено-особові речення*, в яких фраза і дія стосуються будь-якого моменту, містять загальні судження, здебільшого є компонентами

розмовного мовлення та народної творчості, художнього стилю, часто вживаються в афористичних структурах, прислів'ях, приказках для вираження узагальнення в образній формі, зокрема поетичній: *Згаяного часу не доженеш; Що посієш, те й пожнеш* (З н. тв.); *І чужому навчається, й свого не цурайтесь; І мене в сім'ї великій, В сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим, тихим словом* (З тв. Т. Шевченка), а також уживаються в науковій літературі, на зразок: *Беремо пробірку, наливаємо дистильованої води... й под.* Найрізноманітніші за функціями – *інфінітивні речення*, їм властива спонукально-питальна модальність. В офіційно-діловому (державно-управлінська сфера) та публіцистичному стилях вони мають відтінок наказовості, категоричності, невідворотності, неминучості чи побажання, прохання, застереження, заклику, сумніву, непевності тощо. Наприклад: *Не смітити; Слухати уважно!; Зобов'язати студентську раду залучити до громадських робіт усю групу; Бути Умані чистим містом!; Жити й працювати по-сучасному!* і т. ін. У художньому мовленні – використовуються для вираження психологічно напруженої, емоційної ситуації, сумнівів, наприклад: *Проти рожна перти, проти хвиль плисти, сміло аж до смерті хрест важкий нести!* (І. Франко); *Бути чи не бути?* (Шекспір). Найбільш стилістично навантажені *безособові речення*, головний член яких означає дію, фізичний чи психічний стан особи, незалежно від її волі, вони передають зміст знеособлено, наголошують на результаті дії, як-от: *Дощить; Мені не спиться* тощо. Офіційно-діловий та науковий стилі віддають перевагу *конструкціямна номо-*, які виражають наслідки подій і процесів: *Питання порушено; Результати уточнено*. В науковому стилі безособові речення стають головними у складнопідрядних. Художній стиль використовує ці типи речень у пейзажних описах з відтінком стихійності, невідомості причин виникнення, в авторських роздумах, у мові персонажів. Наприклад: *Тим часом розвиднялося, світало* (М. Рильський); *І світає, і смеркає, День Божий минає...* (Т. Шевченко); *Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява...* (О. Довженко). *Номінативні речення* – поліфункціональні конструкції з досить широкою сферою стилістичного вживання. Розрізняють: буттєво (власне) номінативні: *Руїни, попіл, зарища, пустка, розбомблені міста й села, сироти, вдови, утрачені надії й марні сподівання* (Н. Рибак); вказівні номінативні: *Ось місяць, зорі, солов'ї...* (П. Тичина), спонукальні, оцінні: *Гарний козак*; оцінно-окличні: *Село! Село! Веселі хати! Веселі здалека палати, Бодай ви терном поросли!* (Т. Шевченко); номінативно-називні: *Адміністрація Президента; роман П. Загребельного «Роксолана»*; уявно-номінативні речення *Сковорода! Людина і символ! Син України і син планети...* (П. Тичина). В офіційно-діловому та науковому стилях вживаються на початку тексту, який далі розкриває зміст цього поняття. Найактивніше використовуються в художньому, публіцистичному (газетна кореспонденція) та розмовно-побутовому

стилях як зачини або кінцівки експресивних зв'язних текстів, що передають спогади, роздуми, схвильовану розповідь і под. У середині тексту вони можуть слугувати засобом уповільнення розповіді, у кінці – підсилюють виклад, ставлять емоційну крапку.

Оказіоналізми – різновид індивідуально-авторських неологізмів; слова і мовні звороти, що не відповідають загальноприйнятому вживанню і відображають індивідуальну мовотворчість; інколи утворені з порушенням законів словотворення, мовної норми, часто мають взагалі разовий контекст, в якому найповніше розкривається їхній зміст. Наприклад: *Ходять по квітах, по росі. Очима чесними Христовоскресними Поєми тчуть, А сонця, сонця в їх красі не чуть* (П. Тичина); *На крутосхилах срібної дібровості сідлає вічність чорного коня* (Л. Костенко); *Як проявляється ця «нянькоманія»? Студенту розжовують навіть те, що він повинен засвоїти сам* (Із газети). Оказіоналізми, як стилістично виразні засоби, збагачують смислово-відтінкову і фонічну палітру мислення, надаючи мові виразної індивідуальності, неповторного колориту. Див. також: *неологізми*.

Оказіональний – такий, що не відповідає загальноприйнятому вживанню, носить індивідуальний характер, зумовлений специфічним контекстом. Протилежне – *узуальний*.

Оклик (вигук) – окличні слова, вигуки чи короткі фрази, що експресивною інтонацією передають живе мовлення з безпосередньою реакцією; риторична фігура, яка полягає у вираженні почуття болю, зневаги, захоплення, схвалення, здивування, радості тощо в окличній формі (*Ой лишенько! Що діється?!*). Див. також: *окличне речення, риторичні фігури*.

Окличне речення – речення, в якому вираження змісту думки супроводжується вираженням почуттів, емоційного ставлення мовця до дійсності. Наприклад: *Нехай процвітає Україна!; Яка ж краса!* В окличних реченнях можуть виражатися різні модальні значення та їх відтінки (впевненість, недовір'я, сумнів), емоційні прояви (відчай, захоплення, здивування, іронія, несподіваність, радість, страх), а також волевиявлення (благання, заборона, наказ тощо). Окличним може бути будь-яке речення за метою висловлювання: розповідно-окличне: *Як любо йти коханою землею і рідний вітер пити без кінця!* (В. Сосюра); питально-окличне: *Так хто ж сказав тепер, що наша доля хляне й свободи на землі ще не прийшла пора?!* (В. Сосюра); спонукально-окличне: *Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами* (В. Сосюра). Основним засобом оформлення функціонально-стилістичної забарвленості цих речень є оклична інтонація, що характеризується високим тоном, більшою силою, напруженою голосу; оцінне значення, спонукальність виражаються також порядком слів, структурою речення, можуть доповнюватися додатковими засобами вираження емоційності й експресивності –

вигуками та вигуковими частками (*о, ого, ой, о леле, о нене,ух; ну й, що за*), займенниковими прислівниками (*так, таке, як, який*), звертаннями тощо. Окличні речення властиві художньому стилю мови (переважно поезії, драматичним творам, діалогам), публіцистиці; в науковому та офіційно-діловому стилях майже не вживаються. Див. також: *оклик, речення, риторичні фігури*.

Оксиморон (оксюморон) – поєднання протилежних, логічно несумісних за змістом понять, що зумовлює утворення нових, певною мірою суперечливих, парадоксальних уявлень і спричинює експресію. Розрізняють оксиморони *прості*, непоширені (*яскраві сутінки, гірка радість, жахлива краса, солодкий біль, маленькі гіганти, розумний дурень, голосне мовчання, немирне перемир'я, розмова з тишею*) і складні, поширені (*Ні, я хочу крізь сльози сміятись. Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! Геть думи сумні!* (Л. Українка). Продуктивно використовується у мові художньої літератури: *...Як за роботою вільна неволенька Груді ураз дотика* (П. Грабовський); *В день такий на землі розцвітає весна і тремтить од солодкої муки...* (В. Сосюра); *Тарас картає «щирую неправду»* (П. Тичина); *Кукурікали півні на рушниках і од їхнього мовчазного співу дзвеніло у вухах* (В. Симоненко); *О, не взискуй гіркого меду слави; Страшні слова, коли вони мовчать...* (З тв. Л. Костенко); зокрема у заголовках художніх творів: *«Розстріляне безсмертя»* (В. Сосюра), *«Веселий цвинтар»* (В. Стус), *«З журбою радість обнялась»* (О. Олесь), *«Сонячна ніч»* (Н. Думбадзе); наявні у прислів'ях і приказках: *Забажав печеної криги; На льоду гріється*; поширені також у публіцистиці й ораторському мистецтві тощо. Мета цього експресивно-стилістичного засобу – наголосити на незвичності зіставляваного й вказати на небуденність, несподіваність явища. Див. також: *антоніми, епітет*.

Омоніми – слова, однакові за формою (звучанням та / або написанням), але відмінні за значенням і не пов'язані асоціативно. Вони поділяються на *повні* (абсолютні) – звуковий склад яких збігається в усіх граматичних формах (*клуб, коса, лава, стигнути*) і *часткові* – що збігаються в окремих граматичних формах (*вік, кадри, чари*), останні з яких мають різновиди: омофони (*підвал – під вал, Надія – надія*), омографи (*говори – говорі, плакати – плакати*), омоформи (*злий, мати*). У текстах, де трапляються омоніми, треба дбати про чітку побудову висловлювань з метою уникнення двозначності думки (*побувати на дні науки (на дні – від день і дно), промови – про мови, підніс – під ніс, вжиті – в житті, Роман – роман*). У діловому і науковому стилях омонімія не використовується зі стилістичною настановою; в художній мові та публіцистиці усі види омонімів здатні вибудовувати стилістично виразні форми, вживаються з метою кращого висвітлення поняття, надання стилістичної витонченості тексту, наприклад: *О, розмотай шляхи мені,*

богине! Світ за очі від себе забіжу. Рятуй мене, врятуй мене, бо гине моя душа, задивлена в чужу (Л. Костенко); *Кріпацтво, смерть – це все таке буденне; Писатиму я свято – свято в мене...* (Р. Лубківський); *Затям собі, і замолю Твоє обличчя... Глей і глицю, І цю доробгудорогю...* (М. Вінграновський); як засоби словесної гри, матеріал для побудови каламбурів, жартів – задля досягнення різноманітних стилістичних ефектів (дотепності, комізму, пародійного спрямування тексту, його гумористичного, іронічно-сатиричного забарвлення): *Коли, коли, а коли й обтісуй* (Авторське); *Погана та мати, що не хоче дітей мати* (Н. тв.); *Гуляй весілля з «Хлібним даром», – на «Хаммері» катайся даром* (Реклама); *Мало б змогу те чорнило, То б усіх підряд чорнило* (Із газети). Див. також: *каламбур*.

Омонімія – звуковий збіг різних за значенням слів або їх форм.

Опис – функціонально-смисловий тип мовлення; композиційно-стилістичний засіб, що виявляється в словесному зображенні предмета, явища, показі їхніх ознак, відмінностей від подібних, життя у статисти. Виділяють науковий, художній, діловий описи. Структура опису однакова: оцінка, загальний вигляд, призначення. Див. також: *міркування, розповідь*.

Оригінальність – важлива якість, що означає несхожість, неповторність, самобутність. Оригінальність як індивідуальна риса особистості характеризує здатність до творчості, до нового і незвичного, такого, що не зустрічалося раніше.

Орнаментация – сукупність мовних елементів, що прикрашають, декорують стиль.

Орфографічна норма – мовна норма, яка регламентує правопис слів і словоформ. Наприклад: у Кл. відм. іменники м'якої групи закінчуються на *-ю* (*бібліотекарю, токарю*), а іменники твердої та мішаної груп – на *-е* (*школярє, ювілярє*). Див. також: *мовна норма*.

Орфоепічна норма – мовна норма у галузі вимови; регламентує вимову окремого звука, найрізноманітніших поєднань звуків та слова в певному фонетичному контексті, в поєднанні його з іншими словами. Наприклад, нормою української орфоепії є відсутність акання: [*молоко́*], [*поді́вимося*], [*ра́нок*]; виразна вимова усіх голосних у наголошеній позиції: [*зе́рно*], [*зу́би*], [*шко́да*], однак наближенавимова ненаголошених *е, и* один до одного, як у словах [*се"ло́*], [*жи"ве́*], а також ненаголошеного *о* перед складом з *у*: [*го"лубка*], [*ро"зумний*]; дія закону одзвінчення, а не оглушення, тобто дзвінки приголосні у кінці слів не оглушуються: [*гри́б*], [*заво́д*], [*ву́ж*] і т. ін. Див. також: *мовна норма*.

Основний словниковий фонд – лексична база мови, найбільш стійка частина словникового складу, що включає слова, необхідні для спілкування людей у процесі їх громадського життя. Найважливішими ознаками основного словникового фонду є його стійкість, довготривалість,

загальнонародність, загальноновживаність слів, що входять до нього, їх здатність бути основою для творення нових слів. Див. також: *лексикон*.

Особові форми дієслова – як стилістичні категорії пов'язуються з певними художніми завданнями, а саме: *2-а особа* здатна створювати виразну атмосферу інтимності, щирості, довірливості, коли стан однієї особи не відмежовується від стану інших осіб (ніби вони перебували в цій обстановці), може вживатися й форма з *було, бувало* як давноминулий час: *Зупинишся, мов сонях на межі[...] І слухаєш перешуми колосся...* (М. Луків); *3-а особа* виступає засобом вираження позачасовості, безсуб'єктності, невизначеності: *Ще заграмають тебе, засварять, що й ніде подітися* (М. Вовчок). Взаємозамінні особові форми дієслів мають стилістичну специфіку: у науковому і діловому стилях заміна *1-ої ос. одн.* – *3-ою* властива офіційному спілкуванню телефоном, при звертаннях, рапортах, звітах, надаючи відтінків твердості, впевненості, переконливості, сухості, офіційності, як-от: *директор Іваненко слухає; доповідає полковник Калініченко*; заміна *2-ої особи 3-ою* використовується як засіб вираження оцінної характеристики, відтворює незадоволення, докір, осуд поведінкою, вчинком тощо: *Ти ще й досі думаєш про театр, мистецтво, Ну й думай, думай. Він мріє, що прийде до нього мистецтво і озолотить його* (Авторське). Див. також: *еналага*.

Офіційний лист – документ, спрямований на обмін інформацією в офіційній сфері спілкування. За допомогою офіційних листів встановлюються службові контакти між підприємствами, установами, закладами. Є листи, що потребують відповіді, – целисти-прохання, листи-звернення, листи-пропозиції, листи-запити, листи-вимоги; і такі, що не потребують відповіді: листи-попередження, листи-нагадування, листи-підтвердження, листи-розпорядження, листи-повідомлення, супровідні листи, гарантійні листи.

Офіційно-ділова лексика – слова та словосполучення, що є стилістично визначальними для документів, офіційних паперів і вживаються в офіційно-діловому стилі (наприклад: *заява, порядок денний, посвідчення, протокол* тощо). Див. також: *канцеляризми, кліше, книжна лексика, штамп мовний*.

Офіційно-діловий стиль – функціональний різновид літературної мови, що використовується у виробничо-професійній сфері суспільства, обслуговує адміністративно-управлінську, законодавчу та дипломатичну діяльність мовців і задовольняє потреби писемного (рідше усного) спілкування між інституціями й установами чи окремими членами суспільства. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів; стиль мовлення*.

Офіційно-ділові фразеологізми – сталі словосполучення, позбавлені образності, емоційного забарвлення й закріплені за галузями різної людської діяльності (фінансової, економічної, торгівельної); їх

сміслова насиченість, порівняно з науковою, незначна. Частина стійких словосполучень стандартизується, перетворюється у готові формули – штампи, стає узвичаєним канцелярським зворотом (наприклад: *у зв'язку з відсутністю коштів, при наявності відповідних умов, згідно з наказом, поставити до відома, надати допомогу, беручи до уваги, дійти згоди, оголосити подяку, довідка за місцем проживання, за місцем вимоги, належні умови*). Словесні формули названого типу у стилі, де чіткість і стислість – одна з основних вимог, полегшують спілкування, уніфікують мову; їх основне призначення – забезпечувати лаконічність інформації. Див. також: *канцеляризми, кліше, книжні фразеологізми, штамп мовний*.

Памфлет – публіцистичний твір сатиричного характеру, спрямований проти якого-небудь політичного або суспільного явища чи окремої особи. Для памфлета характерне використання найрізноманітніших засобів сатири, метафоричність мови, популярність викладу матеріалу, доступність для широких мас.

Парадигма стилістична – 1) схема (модель) семантико-стилістичних відношень, що відображають наявність чи відсутність стилістичних значень (конотацій) та їх інтенсивність; стилістична парадигма має вигляд: *пейоризація – стилістична нейтральність – меліоризація*; 2) клас мовних одиниць, що протиставляються за семантико-стилістичним відношенням, але за певною ширшою, загальнішою ознакою об'єднуються, складають єдине ціле (наприклад, суфікси здрібності, зменшеності-пестливості та збільшеності-згрубілості опозиціонують за ознаками «позитивна – негативна конотація», однак об'єднуються за спільним стилістичним значенням суб'єктивної оцінності).

Парадокс – різновид афоризму; вислів, що містить думку, яка різко розходиться з усталеними поглядами та принципами, протиставляється загальній істині, нібито суперечить здоровому глуздові. Для парадоксу характерна лаконічність, завершеність, що зближує з афоризмом: *Я знаю тільки те, що я нічого не знаю, але деякі не знають і цього* (Сократ); *Доброта – це мова, яку можуть почути глухі і побачити сліпі* (Марк Твен); *У генія те прекрасне, що він схожий на всіх, а на нього – ніхто* (Оноре де Бальзак); *Доборолась Україна До самого краю. Гірше ляха свої діти Її розпинають. Замість пива праведную Кров із ребер точать* (Т. Шевченко); *Він ненавидів, бо умів любити* (М. Рильський); грою слів ця фігура схожа до каламбуру, також зближується з алогізмом, антитезою, оксимороном. На парадоксі будуються заголовки художніх творів, назви збірок: *«Поема без героя»* (А. Ахматова), *«Камінний сад»* (Б. Рубчак), *«Незрима стрілка часу»* (П. Осадчук); багаті на парадокси прислів'я та приказки: *На дурня вся надія, а він узяв, та й порозумнішав; Дивиться рідко, та густо бачить; Намолотив три мішки маку і всі з горохом*. Попри суперечливість, алогічність, парадокс містить нову думку, що спонукає до подальших роздумів над висловленням. Див. також: *афоризм*.

Паралелізм— своєрідне дублювання чого-небудь, паралельне змалювання (зіставлення, порівняння) однакових або подібних явищ, предметів, що трапляються за неоднакових обставин, спостерігаються в різних умовах, сферах життя із вказівкою на їхні спільні прикмети, якості, особливості; стилістична фігура, фігура ритмізації, яка ґрунтується на однотипній синтаксичній побудові двох або більше суміжних мовних одиниць, переважно рядків поетичного тексту, що породжує відчуття їхньої симетрії. Наприклад, образно-психологічний паралелізм між фрагментами людського життя і природи: *Ой зацвіла маківочка, Зачала бриніти, Іде козак од дівчини – Починає дніти. Ой зацвіла маківочка Білесеньким цвітом – Іде козак од дівчини Білесеньким світом* (Н. тв.). Паралелізм близький до порівняння, проте відрізняється більшою умовністю, довільністю, це, так зване, приховане порівняння. Паралелізм найбільше вживаний у народній поезії; може складати композиційну основу ліричного віршового твору. Паралельні конструкції (частини речень) на певних відрізках мови розміщені в однаковому порядку, мають певну синтаксичну та інтонаційну відповідність, схожий лексичний склад – таке композиційне зображення допомагає краще відтінити описувані події, образи. За характером вияву умовно розрізняють кілька видів паралелізмів: *тематичний паралелізм*, що полягає в зіставленні близьких за змістом явищ життя, при цьому зображення відбувається у двох планах, на зразок: *Чи я в лузі не калина була, Чи я в лузі не червона була? Взяли ж мене поламали І в пучечки пов'язали – Така доля моя! Гірка доля моя! Чи я в полі не травиця була, Чи я в полі не зелена росла? Взяли ж мене покосили І на сіно посушили! Така доля моя! Гірка доля моя! Чи я в батька не дитина була, Чи я в батька не кохана була? Взяли ж мене заміж дали І світ мені зав'язали – Така доля моя! Гірка доля моя!* (Н. тв.); *лексико-синтаксичний* – полягає в однаковій будові речень, подібному використанні лексико-синтаксичних прийомів паралельних конструкцій: *Зелена явірничко! Чом ти мала-невеличка? Чи ти росту не великого? Чи коріння не глибокого? Чи ти листу не широкого? Молодая Марусечко! Чом ти мала-невелика? Чи ти роду не великого? Чи ти батька не багатого? Чи ти матки не розумної?* (Н. тв.); *строфічний* – виявляється в однаковій побудові строфи: *Варила я рибку та й не доливала, Любила козака та й не шанувала. «Кипи, кипи рибко, Буду доливати, вернися, козаче, буду шанувати чи Стелися, барвінку, буду поливати, Вернися Іванку, буду шанувати...* (З н. тв.), – і близький йому *ритмічний*, що будується на паралельному використанні строф і антистроф; *запитальний* – полягає у чергуванні запитань і відповідей на них: *Журилася ластівочка: – Де ме літо літувати, А де зиму зимувати? Учув тото соколочко: – Не журиси, ластівочко: Будеш в мене літо літувати та й зиму зимувати. Ой у горах сніги впали, Журиласи Марієчка... Учув тото Василечко: – Не журиси, Марієчко, Будеш в мене літо літувати Та й зиму зимувати* (Н. тв.); *заперечний* (а також подвійне

заперечення) – створюється шляхом заперечення попередньої думки: *Летіла зозуля Та й стала кувати. Ой, то ж не зозуля, То рідная мати; Ой, не зоря в небі запалала – То на землі квітка розквітала. Там, де трава, як зелений шовк, Ранок прийшов, але квітку не знайшов... Ой то цвіла, то не квітка красна, Ой, то душа, що шукала щастя, Квітка-душа, ніжна і жива* (З н. тв.); *психологічний* – висвітлює характер, душевний стан людини, колективу, народу, їх переживання і настрої: *Ой у лузі червона калина Похилилася. Чогось наша славна Україна зажурилася? А ми тую червону калину Підіймемо, А ми ж нашу славу Україну, Гей, гей, розвеселимо!* (С. Чарнецький). Див. також: *порівняння, стилістичні фігури.*

Паралельні синтаксичні конструкції (синтаксичні синоніми) – різноструктурні паралельні конструкції, що виявляються в наявності синонімічних конфігурацій у межах словосполучень, речень; близькі за значенням, але різні за своєю граматичною будовою синтаксичні одиниці, що мають однаковий лексичний склад і відрізняються смисловими відтінками та стилістичними особливостями (стилістичним забарвленням, сферою вживання). Поширеними паралельними конструкціями є: підрядні означальні, обставинні речення (властиві художньому та розмовному мовленню) і дієприкметникові (прикметникові, дієприслівникові) звороти, прикладка, що тісніше зливаються з означуваним словом і стисліше, лаконічніше, динамічніше передають думку (характерно насамперед для наукового та публіцистичного стилів мовлення); речення з підрядністю, однорідними членами і конструкції з віддієслівними іменниками; пряма і непряма мова, пряма і вільна пряма мова чи невласне пряма мова, здогадна мова, напівпряма (підрядно-підпорядкована) мова тощо. Наприклад: *Поверх стін, порослих зеленим бадиллям, стриміли високі бапти* (І. Нечуй-Левицький) – *Поверх стін, що поросли зеленим бадиллям, стриміли високі бапти*; *Микола назгрібав торішнього сухого очерету, сухої осики й розпалив багаття* (І. Нечуй-Левицький) – *Микола, який назгрібав торішнього сухого очерету, сухої осики, розпалив багаття*; *Гейзер спокійний. І ніщо зовні не нагадує про його надбурхливу діяльність* (Із журналу) – *Коли гейзер спокійний, ніщо зовні не нагадує про його надбурхливу діяльність*; *Риси характеру, які були властиві українцям упродовж століть, помітні в нас і тепер* – *Риси характеру, властиві українцям упродовж століть, помітні в нас і тепер* (Із газети). Підрядні речення мають більше смислове навантаження, оскільки утворюють предикативну одиницю в складному реченні, а відокремлені звороти виступають у функції членів простого речення. Відокремлення та їх нагромадження є книжною формою, а підрядні речення становлять собою нейтральні міжстильові конструкції. Див. також: *синонімічні конструкції, синонімія.*

Паралельні форми прикметників – як стилістичні категорії (переважно стильова ознака народнопісенного колориту) виступають повні

нестягнені і короткі форми прикметників, що фіксуються в розмовно-побутовому стилі та певних жанрах художнього, значучи собою національну самобутність, оригінальність мовлення, відтворюючи певну українську мовленнєву мінувшину. Нестягнені й короткі прикметники (частково дієприкметники та займенники) у художній літературі виступають елементами фольклорної стилізації, підтримують народнопоетичний лад мовлення, створюють відповідний ритмомелодійний ряд. Основними способами їх уведення в текст є повторення, нагромадження слів певної варіантної форми – ампліфікування та контрастування обох. Наприклад: *...Щоб понесли буйнесенькі За синєє море Чорнявому, зрадливому на лютеє горе!; Доле моя, доле, Чом ти не така, Як інша чужая?; Радуйся, ниво, неполитая! Радуйся, земле, неповитая; Коло гаю в чистім полі На самій могилі Дві тополі високії Одна одну хлять; Гори мої високії, Не так і високі, Як хороші, хорошіі* (З тв. Т. Шевченка). Окрім того, зустрічаються й поодинокі випадки використання зазначених форм; вони надають тексту особливої виразності, посилюють висловлену ознаку, зберігаючи відповідний поетичний лад мовлення, наприклад: *Упав на буй-коня, соколом швидким полинув* («Слово про Ігорів похід»); *Гори, доли, моря, зелен-ліс і село над Дніпром...* (В. Баранов); сприяють створенню виразно інтимізуючого тону звучання або тону величності, пафосу, емоційної піднесеності й небуденності: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою...* (Т. Шевченко); *І мовить Ігор: «Донче, славен будь...»* («Слово про Ігорів похід»); *Блажен, хто гордо кинув рідний край[...] Та тричі той блажен, який за чай І хліб теж не схотів себе продати...* (Ю. Клен); *До тебе, Україно, наша бездольная мати, Струна моя перша озветься; Праведная душе! Прийми мою мову...* (З тв. Т. Шевченка). У розмовному мовленні короткі прикметники (*варт, винен, готов, згоден, ладен, повені* т. ін.) становлять нечисельну групу слів; деякі з цих форм, поєднуючись із дієсловом *будь*, утворюють експресивно забарвлені фразеологізми, на зразок *будь здоров, будь певен* тощо. Стилiстично нейтральними є форми інфiнiтива на *-ти*, на противагу формам на *-ть*, що вживаються в розмовному мовленні, фольклорі, художній літературі (так звані *фонетико-морфологічні синоніми*, які набувають рис функціонально-стилістичного розрізнення). Дієслівні паралелі, подібно до прикметникових, ампліфікуються, чергуються у певному контексті, підсилюючи експресивність художнього мовлення. Наприклад: *Я хотів би як ти прожити, Щоб нетліти, а завжди горіть, Щоб уміти, як ти любити, ненавидіть, як ти уміть* (В. Симоненко). До того ж інфiнiтивні форми на *-ть* (*любить, думать*) та неповні (*зна, пита*) слугують засобом відтворення уснорозмовного колориту, на зразок: *Як мені не плакати, як не журиться* (Н. тв.); *А якби почули, що він самотній, Співа на могилі, з морем розмовля...* (Т. Шевченко); *Задума і робота*

Широкий ставить стіл і відчиня ворота Людському березню...
(А. Малишко).

Паралінгвістика – розділ мовознавства, який вивчає різні допоміжні звукові засоби, що супроводжують мовне спілкування: гучність, діапазон модуляції голосу, специфічне емоційно-експресивне забарвлення тощо, атакож жести, міміку, ситуацію мовлення та інші фактори, що беруть участь у передачі інформації. Ці засоби супровідні мовленню, але не належать до мови, утворюючи знакові системи допоміжного значення.

Парентеза – введення у фразу елементів, не пов'язаних з нею синтаксично (вставні і вставлені слова, словосполучення і речення). Наприклад: *Вже почалось, мабуть, майбутнє. Оце, либонь, вже почалось* (Л. Костенко); *Там батько, плачучи з дітьми (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на панцині* (Т. Шевченко). Див. також: *вставлені слова і конструкції, вставні слова і конструкції*.

Парний повтор – повторення слів, зближених фонетично. Найчастіше трапляється в межах речення, коли воно переривається вставною чи вставленою конструкцією і є результатом намагання утримати в пам'яті читача / слухача нитку розповіді. Наприклад: *Адже це ті спогади нашого дитинства, які, на моє переконання, завжди живуть у серці, спогади, які живлять душу*. Див. також: *повтор*.

Пародія – жартівлива переробка; сатиричний твір, що ґрунтується на перебільшено комічному наслідуванні твору певного автора; зовнішнє наслідування, яке спотворює його суть. Найчастіше завдання пародії – або висміяти певні риси творів, надавши їм карикатурного вигляду, або вкласти новий зміст у форму популярного твору, щоб надати цій формі нового звучання. Див. також: *гротеск, карикатура, стилізація, трагедійний*.

Пароніми – схожі за формою однокореневі слова (різняються афіксами, окремими звуками) однієї частиномовної приналежності, що мають спільні елементи значення (*афектний – ефектний; комунікаційний – комунікативний – комунікабельний; письмовий – писемний – письменний*); у ширшому розумінні – будь-які схожі за формою слова, як споріднені, так і неспоріднені (*варта – вахта, дилема – проблема, компанія – кампанія, покинь – полинь, промінь – пломінь, розбещений – розпещений, талант – талан*). Інколи у слів-паронімів є спільна морфема (*особовий – особистий*); вони можуть бути пов'язані семантичною близькістю (*комфортний – комфортабельний*); належати до однієї тематичної групи (*калина – малина*); між ними можуть бути синонімічні (*тяжкий – важкий*) або антонімічні (*емігрант – імігрант*) зв'язки. Зіткнення паронімів, підміна близькозвучних слів внаслідок нерозрізнення їх значень є небажаним явищем у науковому, офіційно-діловому, а також публіцистичному стилях. Наприклад: **Особисте** (замість *особове*) *посвідченняу такому разі необхідно мати при собі; На базі відпочинку*

функціонує **музикальний** (замість *музичний*) **гурток**; *Мова*, як навчальна дисципліна, дає **благородний** (замість *благодатний*) **матеріал** для виховання учнів. Використання паронімічних засобів як стилістичного прийому (створення каламбурів, паронімазії тощо) виступає доцільним в усно-розмовному мовленні, художній белетристиці та публіцистиці (зокрема у заголовках) і сприяє експресії мовлення, досить виразній емоційності, зумовлюючи різноманітні стилістичні ефекти, переважно гумористично-сатиричного плану зображення. Наприклад: «**Шкала і школа виживання**», «**Прогноз і діагноз**», «**Розрахунки і прорахунки**», «**Ідоли та ідеали**»; *Чи написати в СП цибулю, А чи закинути вірші Ійти вирощувати цибулю, Скажіть мені, товариші* (М. Сингаївський); *Отак скажу я на суді Страшному: Умру в багні, воскресну в Богуні* (Л. Костенко) чи *Абонент в один момент кинув свій абонемент; Ми думали, що купимо дефіцитне, а купили дефектне; Метод виховання хоч не ефектний, зате ефективний* (Авторське); *Обвинувачення має довести наявність умислу в діях організаторів «лохотрона»* (замість «лототрона») (Із газети). Стилiстичні можливості паронімів ґрунтуються на їхніх звуко-семантичних контактах: два близькозвучних слова дають можливість рельєфніше описати події, явища, виразніше зіставити поняття, тобто шляхом зближення паронімів у потоці мовлення виникають різноманітні ефекти семантичної близькості або, навпаки, протиставлення. Див. також: *каламбур, паронімічна атракція, паронімазія*.

Паронімічна атракція (парехезис) – контекстуальне смислове зближення неспоріднених, але фонетично подібних слів (*вогонь вагань* (Д. Фальківський); *серпанок серпня* (І. Драч). Близькі за звучанням слова-атрактанти зазнають поетичної семантизації і створюють асоціативно-узагальнену форму. Див. також: *народна етимологія, пароніми*.

Паронімія – явище, що полягає у звуко-семантичній близькості слів-паронімів; співзвучність змісту та звучання значеннєво відмінних слів.

Паронімазія (звукова метафора) – різновид гри слів, фігура мови, утворена на основі зіткнення подібних за звучанням слів, але різних за змістом з метою їх семантичного зіставлення, смислового зближення. Наприклад: *Такі ж близькі звучання: рада й зрада! Які ж провалля поміж них страшні!* (Б. Олійник); *Іде епоха моя головою кудись від етики до синтетики* (Л. Костенко). Майстерне використання іноді просто співзвучних слів, різних за своєю предметною співвіднесеністю, орієнтоване на звукову відчутність слова, на вияв звукової значущості художньо-поетичного мовлення, розширює можливості змалювання картин, насиченості їх образами: *На майдані пил спадає. Замовкає річ... Вечір... Ніч* (П. Тичина). Звукова близькість значеннєво відмінних слів іноді сприяє музичності, милозвучності фрази: *Душе моя, журбу покинь [...] Лети ж, мій співе. Геть за хмари, під саме сонечко полинь!* (В. Самійленко), а також загостренню авторської думки на зображуваному:

Хоч піднімай його домкратом, а хам не стане демократом (Л. Костенко). Див. також: *каламбур, пароніми*.

Парцеляція – стилістична фігура, сутність якої полягає в членуванні речення на інтонаційно-сміслові частини (окремі речення) з метою їх семантико-стилістичного виділення, експресивності змісту кожного відособленого компонента. Наприклад: *Прудка ріка. Тисячоліття ринь. На гострих скелях – письменна камінні* (Є. Маланюк); *А я тобі сорочки вишиватиму. Гарні-прегарні, краці, ніж у лавці!* (Г. Тютюнник); *Вас так ніхто не любить. Я один. Я вас люблю, як проклятий. До смерті* (М. Вінграновський); *Він любить час. Хвилини. Дні. Роки. Він дивний звір [довіра], він любить навіть муку* (Л. Костенко); *Фільмували археологічні розкопки. Фортецю Овідія над водами лиману. Спуски новозбудованих суден. Граніти монументів на місці колишніх концтаборів. Каменоломні. Птахів перельоти* (О. Гончар). Парцеляція виникає в усному розмовному мовленні, є нормою літературної мови й активно поширюється в різних її стилях; посилюючи виразність думки, вагу висловлюваного, зберігає при цьому розмовну специфіку.

Пасивна лексика – слова і вирази, що рідко використовуються носіями мови в повсякденному спілкуванні, які або застаріли, або ще не закріпилися в мові. Пасивна лексика включає *застарілі слова (архаїзми, історизми) й неологізми*. Див. також: *функціонально-стилістична класифікація лексики*. Протилежне – *активна лексика*.

Пасивний словник – пасивний словниковий запас, слова і вирази, зрозумілі, знайомі мовцеві, але рідко вживані ним у звичайному мовному спілкуванні; багато з них тільки тоді виникають у свідомості, коли їх доводиться читати або чути від інших. Див. також: *лексикон, рецептивний*. Протилежне – *активний словник*.

Патетика – настроєність, тон мовлення, твору літератури, що характеризується пафосом, піднесеністю, схвильованістю.

Пауза – тимчасова перерва в артикуляції, мовчання, зупинка в потоці мовлення, зумовлена фізіологічно (диханням), а також певними комунікативними намірами мовця, смислом висловлювання. Пауза є одним із елементів інтонації, що бере участь у звуковій організації речення та його складових частин, виступає головним чинником у членуванні, у виділенні відокремлених членів речення тощо; у стилістиці – прийом для привернення уваги слухача до мовленого, для актуалізації ідеї чи образу, для створення відповідного стилістичного ефекту. Див. також: *інтонація*.

Пейоризація – процес набуття словом негативного значення. Протилежне – *меліоризація*. Див. також: *парадигма стилістична*.

Передмова – вступна стаття до книги, написана самим автором, чи редактором з метою допомогти читачеві розібратися у її змісті. У передмові часто подається біографія автора, історія написання та видання вміщених до книги творів, принципи їх відбору, порядок розташування,

джерела, з яких вони взяті, розкривається їх значення. Особливий інтерес становлять передмови, написані самим автором. Вони допомагають з'ясувати погляди автора на зображувані події та явища, вказують на використані матеріали, зроблені при перевиданні твору зміни. Протилежне – *післямова*.

Переносне значення – одне із значень багатозначного слова, що виникло внаслідок перенесення назви на інший предмет чи явище за подібністю, суміжністю, функцією; завжди вторинне, вивідне, не вільне лексичне значення, а пов'язане з прямим (основним), якому воно протиставляється і на фоні якого усвідомлюється. Наприклад, пряме значення слова *полотно* – «лляна, конопляна, бавовняна тканина особливого переплетення»: *На Джерисі була спідниця з темної пістри та сорочка з товстого полотна* (І. Нечуй-Левицький); переносні значення: «картина художника» – *Величні красоти гірської природи показано на численних полотнах* (О. Ільченко), «проїзна частина дороги» – *За насипаним полотном залізниці стримів Солом'янський шпиль* (І. Нечуй-Левицький), «плоска тонка частина пилки, ножівки» – *Полотно пилки завжди тримають перпендикулярно до різаної площини* (Посібник); ці речі так назвали тому, що вони або виконуються на полотні (картина художника), або нагадують смугу розстеленого полотна (проїзна частина дороги, плоска частина інструмента). Пор. також: *гострелезо* – *гостре слово*; *золота каблучка* – *золота людина*. Переносне значення має більшу залежність від контексту, ніж пряме, ускладнюється стилістичними експресивно-оцінними відтінками. Див. також: *багатозначність слова, троп*. Протилежне – *пряме значення*.

Перифраз (перифраза, парафраза) – описовий зворот мови стилістичного характеру, в якому вказано найхарактерніші риси, ознаки, індивідуальні прикмети неназваного прямо предмета, явища чи події за допомогою якого в емоційно-експресивній формі виявляється ставлення автора до зображуваного. Перифрастичні звороти побудовані за принципом розгорнутої метонімії, наприклад: *вугілля* – *чорне золото*, *книга* – *джерело знань*, *мотоцикли* – *залізні коні*, *лікарі* – *люди в білих халатах*, *куріння* – *чума ХХ століття*, *пластична хірургія* – *золота жила ХХІ століття*, *Київ* – *місто Кия*, *дендропарк «Софіївка»* – *перлина Умані*, *Таїсія Повалій* – *золотий голос України*, *преса* – *четверта влада в країні*, *Верховна Рада* – *політичний Олімп*. Перифраз сприяє уникненню повторів однакових або схожих слів, надає мовленню образності, сприяє яскравості, виразності та загадковості зображення, виступає стилістичним засобом оцінної експресії; широко використовується у художній, публіцистичній та риторичній мовотворчості. Див. також: *антономазія, метонімія, плеоназм, синоніми*.

Період – стилістична фігура; багаточленна синтаксична побудова, що характеризується докладним викладом думки і складається з

гармонійно організованих, ритмічно впорядкованих значеннево-інтонаційних частин (висхідної (*протазис*) – накопичення інформації, підвищення, наростання тону і нисхідної (*аподозис*) – завершення думок, зниження, спадання тону), розмежованих тривалою паузою, які, замикаючись у коло, створюють цілком завершену і своєрідну одиницю мови. Період становить одне складне або ускладнене багаточленне речення, поширене другорядними членами, вставними і вставленими конструкціями, підрядними реченнями тощо. Це один із засобів увиразнення змісту і форми висловлювання, особлива форма живописання дійсності; його використовують у поезії, прозі, публіцистиці та ораторському мистецтві. Наприклад: *Над озерами, річками, на полях лісових, на стрімких високих горах, на просторах степових – скрізь розкидалися оселі наших прадідів слов'ян* (О. Олесь); *Чи тільки терни на шляху знайду, чи до мети я певної дійду, чи без пори скінчу той шлях тернистий, – Бажаю так скінчити я свій шлях, як починала: з співом на устах* (Л. Українка); *Тільки той народ може вважати себе здоровим, тільки той народ може впевнено дивитись у свою будущину, всі сфери діяльності якого перейняті його мовою і культурою* (Д. Павличко); *Звільнені народи зметуть з дороги, знищать на всій путі тих, хто крився на обозах, коли ми йшли в походи; хто нас хапав за руки, коли ми йшли на бій* (М. Бажан); *Усе в ній, здавалося йому, було завершеним і чистим: і той оксамитовий погляд довгастих очей, і той усміх, що влягався в округлі ямки кінчиків уст, і легка сторожка хода, з характерним натиском на носки, що наближались один до одного, і співуча мелодійна мова, що окреслювала сліпучі зуби з жолобком посередині і тісніше стуляла до перенісся рівні, невеликі брови* (М. Стельмах); *Усе – піски і верби козацького острова, і села козацького, що видніються десь на тому березі на горі – усе це об'єднане, все голубе, і синє, і зелене, і біле...* (О. Довженко); *Можна, звичайно, прожити і без пісні, без поезії, вік можна було б вікувати наодинці з холодильником, – але що б це було за життя!?* (О. Гончар). Вважається, що універсальною стилістичною функцією періодичної мови є створення піднесеності, урочистості, посиленої емоційності, ліричного звучання тексту, тобто виступає як фігура високого стилю, опоетизованого мовлення, зрідка – засобом досягнення комічного ефекту. Традиційно (за відношеннями між частинами) періоди поділяють: на *класичні* (звичайний замкнений період, завершальний); *незамкнені*, або *неповні періодичні конструкції* (складні синтаксичні конструкції з однотипною підрядністю після головної частини); *кільцеві* (обрамлені, що включають кільцевий повтор); *обірвані*, *незакінчені періоди* (сконструйований як звичайний замкнений, лише заключна частина в яких не подається зовсім, або обривається, або замінюється вигуківим словом). Відповідно до типів зв'язного мовлення (за І. М. Кочан) виділяють: *періоди-описи* (з елементами портретного,

пейзажного, інтер'єрного чи іншого зображення, що посилюють враження контрасту чи гармонії зіставляваного у тексті), *періоди-розповіді* (з певним тематичним спрямуванням, залежно від тематичного розмаїття тексту), *періоди-роздуми* (якими найповніше представлена граматична (структурна) й емоційно-експресивна (змістова) розгалуженість періодів, сама форма такого періоду дає змогу відтінити, підсилити висновок – центральну думку, головне у повідомлюваному). Див. також: *стилістичні фігури*.

Персоніфікація (уособлення) – різновид метафори; троп, який полягає в наділенні предметів, явищ природи та абстрактних понять рисами людини, що сприяє їх оживленню; антропоморфізація – олюднення, оживлення. Наприклад, олюднення сонця й соняшника у поезії І. Драча «Балада про соняшник»: *В соняшника були руки і ноги, Було тіло шорстке і зелене. Він бігав навипередки з вітром, Він вилазив на грушу і рвав у пазуху гнилиці. І купався коло млина. І лежав у піску, І стріляв горобців з рогатки; Красиве засмагле сонце, В золотих переливах кучерів, У червоній сорочці навипуск, Що їхало на велосипеді, Обминаючи хмари у небі... або ж: Мир і злагода запанували в домі; Дружба крокувала по планеті* (Із газети). Персоніфікація надає опису динамізму, грації, яскравості. Див. також: *метафора, троп*.

Писемне мовлення – форма мовлення; вид мовленнєвої діяльності, що передбачає графічне оформлення інформації. Писемне мовлення заздалегідь підготовлене, розраховане на зорове сприйняття, здебільшого монологічне, не залежить від реакції адресата. Див. також: *форми мовлення*. Протилежне – *усне мовлення*.

Питальне речення – речення, в якому міститься запитання, виражене за допомогою повнозначних слів (займенників, прислівників), питальних часток або питальної інтонації. Питальні речення виконують різні функції: служать власне запитанням, підкреслюють необхідну думку, висловлюють припущення, передають емоційний відгук на ситуацію і т. ін. Речення питальної модальності своєрідно висловлюють бажання дізнатися, що становить інтерес для мовця, спонукають співрозмовника висловитись, повідомити про щось. Питальні речення традиційно поділяють на власне питальні та риторичні питальні. *Власне питальні речення* (пряме запитання вимагає чи передбачає відповідь) – найуживаніші в усіх стилях питальні конструкції; передусім характерні для діалогів, широко вживаються в розмовно-побутовому мовленні, а також у художній літературі та публіцистиці: *Чого ж варто уникати в наступних діях депутатам?* (Із газети). Функціонально такі речення поділяються на питально-з'ясувальні – при потребі дізнатися, з'ясувати певні факти, інформацію: – *Хто Ви?* та питально-уточнювальні – з метою підтвердження чи заперечення змісту висловлюваного: – *Хіба ви не чули про недавню подію?* Речення непрямой питальності виражають ствердження: – *Чий руки не простягнуться більше*

до тебе?, або категоричне заперечення: *Хоч хто-небудь знає про це?* тощо. *Питально-риторичні речення* – специфічні за змістом, структурою і стилістичною функцією групи речень, з властивою їм своєрідною питальною інтонацією, типовими засобами граматичного оформлення конструкцій, які не потребують відповіді і самі по собі є певним ствердженням чи запереченням сказаного. Виражені таким чином думки-судження характеризуються особливою емоційністю, ними широко послуговуються у художній літературі, публіцистиці, аби збудити увагу читача. Наприклад: *Батьківщина – що миліше, як земля ота святая?* (П. Тичина); *Кому не відомі яскраві жовтогарячі квіти календули – нагідки? Вони дуже гарні на вигляд* (Із журналу). Зрідка використовуються у текстах наукових праць. Див. також: *речення, риторичні фігури*.

Підстилі мовлення – різновиди стилів мовлення. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів*.

Підтекст – внутрішній, прихований зміст висловлюваного, що не має прямого мовно-словесного вираження, а передається додатковими стилістичними значеннями мовних одиниць, їхньою конотацією. Підтекстове звучання фраз будується за принципом смислової двоплановості, багатозначності слів, їхній здатності породжувати асоціативні значення, мати приховані смисли. Найпоширенішими мовними способами втілення підтекстової інформації є: особливий порядок слів, синтаксичні повтори, переосмислення значень лексем, їх смислові прирощення, особливі морфологічні форми та синтаксичні побудови (ампліфікаційні ряди, парцельовані конструкції тощо). Підтекстова інформація приховано містить у собі справжні наміри, думки та почуття автора, які часто не співпадають, іноді суперечать вербально вираженому змісту. Див. також: *імпліцитний*.

Післямова – додаток до твору, розміщений у кінці, в якому автор подає часом якісь міркування про написане чи сказане або вказує на використані ним матеріали, коментує наявні у творі відомості. Протилежне – *передмова*.

Плеоназм – 1) надмірність слів у фразі або тексті з погляду точної передачі думки; 2) стилістична фігура, яка будується на повторенні синонімічних висловів, тобто близькозначних слів. Найчастіше плеонастичні конструкції зустрічаються в усній народній творчості чи в стилізованих під фольклор текстах художнього мовлення, наприклад: *Колисала Ковалиха – Одганяла **горе-лихо** Од хлоп'ячих снів* (Т. Коломієць); *Здавалось малому чи снилось, не знаю, малому, пішли мої **стежки-доріжки** від отчого дому* (А. Малишко). Такі конструкції є експресивно-художнім засобом (уточнення, підкреслення чи перебільшення чогось, нагнітання почуттів), а також виступають як традиційно стилістичний прийом створення чи підсилення народнопісенного колориту. Різновидами

плеоназму може бути: *марнослів'я* (лексична надлишковість), *перифраз*, *тавтологія*. Див. також: *синоніми*, *стилістичні фігури*.

Побутова лексика (специфічно-побутова) – розряд розмовної лексики; слова, що означають реалії щоденного побуту: назви їжі, одягу, будівель, хатнього начиння тощо, як поширені майже в усіх соціальних групах населення, так і ті, що вживалися в минулому окремими верствами, переважно сільськими мешканцями (на зразок, *баняк*, *борщ*, *віник*, *ганчірка*, *діжка*, *макогін*, *мисник*, *ослін*, *перина*, *підлога*, *постіль*, *сніданок*, *шкаרבани* і под.). Специфічно-побутова лексика постійно поповнюється спеціальними назвами зі сфери техніки і культури (наприклад: *газова плита*, *електром'ясорубка*, *мікрохвильованіч*, *овочерізка*, *пральна машина*, *соковарка*, *телевізор*, *холодильник* і т. ін.). Тому розмовно-побутова лексика стилістично різноманітна і життєво важлива, широко використовується у всіх функціональних різновидах мови, хоча з неоднаковою частотністю. В уснорозмовній формі такі слова вживаються як засіб невимушеного спілкування в щоденному наймасовішому, найтипівішому мовленні на одному рівні з нейтральною лексикою, не знижуючи стилю; у сфері художньої мовотворчості – використовуються зі стилістичною метою відтворення мови персонажів, колоритного відображення їх повсякденного життя; у діловому та науковому стилях ці елементи практично не поширені. Див. також: *розмовна лексика*.

Повне речення – речення, в якому наявні всі члени, необхідні для побудови його структури і для розуміння змісту безвідносно до контексту і ситуації мовлення. Повнота структури речення не означає, що воно закрите для інших членів. Речення може далі поширюватись за рахунок інших членів речення, збагачуючи свій зміст. Див. також: *речення*. Протилежне – *неповне речення*.

Повсякденно-побутове спілкування – один із видів уснорозмовного стилю, який використовується людьми під час щоденного спілкування у побуті. Див. також: *розмовно-побутовий стиль*.

Повсякденно-службове спілкування – один із видів уснорозмовного стилю, який використовується людьми під час щоденного спілкування в установах, організація, на підприємствах тощо. Див. також: *розмовно-побутовий стиль*.

Повтор – стилістична фігура, яка полягає в повторенні окремих слів чи словосполучень в одному висловлюванні для виділення якого-небудь явища, ознаки, підкреслення тих чи інших думок, фраз, деталей в описах тощо. Наприклад: *Не нам на прю з тобою стати! Не нам діла твої судить! Нам тільки плакати, плакати, плакати І хліб насущний замісить...* (Т. Шевченко); *Схаменуться, стрепенуться стуманілі люде: рідне слово, рідний розум, – рідна й правда буде* (П. Куліш). У ширшому розумінні він може охоплювати мовні одиниці усіх рівнів – звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, строфи, наснажуючи

текст виразністю, емоційністю, психологічним та звуковим забарвленням: *Божевілля моє, божемилля, богомілля моїм сльозам! Один-єдиний дотик абсолютного – моя душа відкрилась, як Сезам; У чистім полі, в полі на роздоллі, де колосочки проти сонця жмуряться, Вернигора, Вернивода й Вернидуб – три велетні – зібралися та й журиються. – Ми велетні, ми велетні, ми велетні. Ми теленні, ми теленні, ми теленні! І сила ж є, і серце не мізерне, і сто віків ні вмерти, ні заснути, – все вернем, вернем, вернем, вернем! А вже пора було й перевернути; Над світом білим, світом білим хтось всі спіралі перегрів. А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім* (З тв. Л. Костенко). Розрізняють: парний повтор, посилювальний, синонімічний, частковий. Див. також: стилістичні фігури.

Поезія (поетична мова) – це практичне втілення художньої мови. У широкому розумінні – мова, характерна для поетичних, а також прозових творів, те саме, що й мова художньої літератури. Для неї властиві образність, переносне вживання слів, використання різноманітних стилістичних фігур і тропів, а також особлива синтаксична побудова, наявність ритму, звукова інструментовка. Поетичній мові притаманна особлива естетична функція поряд з функцією комунікативною. У вузькому розумінні – віршовані твори певного поета, нації чи епохи; *віршована мова*, що характеризується ритмізованою системою мовних засобів, їх римованою організацією, своєрідністю мелодики та інтонаційної тональності, особливим темпом, пов'язаним із великою кількістю пауз, настановою на музичне звучання, музикальність фрази. Ритмічно організоване мовлення з метою посилення його виразності та емоційності постале на основі конкретно-історичної версифікаційної системи й відмінне від прози. Поезія проявляє свою мистецьку автономію, витворюючи «другу реальність», пов'язану з довколишнім світом багатьма асоціативними зв'язками, тому питома вага і змістове значення кожного слова в контексті вірша підсилюється. До основних засобів організації вірша належить: *рима, ритм, розмір, стопа, строфа*. Див. також: *вірш, драма, поетичний контекст*. Протилежне – проза.

Поетизація – змалювання певних предметів, подій, явищ, обставин тощо з піднесенням, ідеалізацією, поетичними засобами. Див. також: *поетизми*.

Поетизми – частотно вживані в мові художньо-словесної творчості лексичні одиниці, закріплені у свідомості мовців у ролі художньо-значущих елементів з усталеними рисами образно-естетичного перетворення, високо-патетичного, урочисто-піднесеного або інтимно-ліричного, емоційно-зворушливоготону звучання (наприклад: *благодворящий, золота осінь, терновий вінок, Чумацький шлях, ясний сокіл*). До поетичної лексики здебільшого належать слова, дібрані шляхом канонізації, тобто позначені традицією постійного вживання найбільш уподобаних форм, лексико-семантичні засоби, що є джерелом поетизації

мови в усі часи. Насамперед це старослов'янізми (*віщувати, вуста, злато*), народнопісенні слова й звороти (*brate-соколе, козаченько, місяцю ясний, зеленийбарвіночок, гулятоньки*), лексеми, що передають емоційне сприйняття навколишньої дійсності, душевного стану автора – емотиви (*леготіти, живодайний, осяйний*), індивідуально-авторські неологізми (*блискотінь, весновій, трояндно*). Див. також: *книжна лексика, лексика художніх творів, поетизація, фольклоризми*.

Поетизувати – уявляти, зображувати кого-небудь або що-небудь у прикрашеному, ідеальному, поетичному вигляді; поетично сприймати кого-небудь або що-небудь.

Поетика – 1) розділ філологічної науки, в якому вивчається структура і творчі засоби літературних творів, їх форма і принципи аналізу; 2) сукупність художньо-естетичних і стилістичних засобів, поетичних принципів і форм, властивих творчості певного автора або літературному напрямку, що визначає своєрідність того чи іншого виду мистецтва, твору. Див. також: *стилістика художнього мовлення*.

Поетичний контекст – специфічне мовне середовище (поетична, віршована мова), що дає додаткові, нові можливості для реалізації семантичних, ритміко-інтонаційних потенцій слова. Так, за результатами стилістичного аналізу поетичного контексту укладають поетичні словники окремих авторів, певної епохи тощо. Див. також: *контекст, поезія*.

Полілог – комунікативно-функціональний різновид мовлення, що характеризується зміною висловлювань (коротких реплік) кількох мовців і безпосереднім зв'язком висловлювань із ситуацією; форма групового спілкування (бесіда, дискусія, гра), розмова, обмін інформацією між кількома особами. Див. також: *діалог, монолог*.

Полісиндетон – багатосполучниковість; стилістична фігура, що полягає в зумисному повторенні сполучників та інших службових слів для нагромадження певних предметів, явищ, понять, логічного й емоційного виділення кожного зі складників висловлювання, підсилення рис описуваного. Наприклад: *І день, і ніч, і мить, і вічність, і тиша, і дев'ятий вал – твоїх очей магічна ніжність і губ розплавлений метал; І знову тиша. Лиш блукають луни. Крізь день, крізь мить, крізь душу, крізь віки* (З тв. Л. Костенко); *Скільки б не судилося страждати, Все одно благословлю завжди День, коли мене родила мати Для життя, для щастя, для біди...* (В. Симоненко); *Голос духа чути скрізь: по курних хатах мужицьких, поверстатах ремісницьких, помісях недолі й сліз* (І. Франко). Така структурованість вислову застосовується як у поетичній мові, так і в прозі; повторювані службові слова, сповільнюючи темп мовлення, акцентують на окремих компонентах, увиразнюють їх. Див. також: *стилістичні фігури*. Протилежне – *асиндетон*.

Помилка – порушення мовної норми. Розрізняють такі основні види помилок: *змістові* – порушення норм текстотворення, які стосуються

викладення змісту й структури (побудови) висловлювань, що свідчать про необґрунтоване відхилення від теми, невідповідність заголовка і тексту, порушення у послідовності мікротем, невміння скласти план викладу змісту й реалізовувати його, підпорядковувати фактичний матеріал задумові, невдале використання аргументів; *мовленнєві*, пов'язані з невмінням добирати мовні засоби, адекватні змістові думки, які б забезпечували стильову відповідність та виразність; *граматичні*, що виникають унаслідок порушення словотвірних, морфологічних, синтаксичних норм. Див. також: *мовленнєві помилки, недоліки в тексті, стилістична помилка*.

Поняття – мисленнєве відображення загальних та істотних властивостей предметів, явищ, процесів об'єктивного світу. Всяке поняття є абстракцією. За допомогою понять ми відображаємо фрагменти дійсності, сам процес зміни й розвитку дійсності, процес поглиблення наших знань про неї. Див. також: *концепт*.

Популяризація – виклад певних положень у загальнодоступній, дохідливій формі; поширення досвіду, знань серед народу.

Порівняльний зворот – частина простого речення, що містить у собі порівняння і зв'язується з реченням за допомогою підрядного сполучника. Наприклад: *Як парость виноградної лози, плекайте мову* (М. Рильський). Див. також: *порівняння*.

Порівняння – троп, в якому мовне зображення одного предмета (або особи, явища, дії) подається у зіставленні з іншим на основі спільної ознаки чи подібності між ними, наприклад: *захід сонця – ватра каннів; як льон, блакитні небеса* (Д. Луценко); *легінь той, мов бук, високий* (Л. Забашта); *уподібнення* – розгорнуте порівняння, в якому розкривається низка подібних ознак між предметами, що розширює та поглиблює його семантичне поле, витворює потік містких асоціацій: *Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих, – рідна мова, Вишневих ніжність пелюстків, Сурма походу світанкова, Неволі стогін, волі спів, Життя духовного основа* (М. Рильський). Порівняння надає вислову унаочнення, особливої виразності та асоціативності, виявляє ставлення мовця до сказаного, посилює емоційне наповнення мови. У порівнянні виділяють: *суб'єкт* порівняння (те, що порівнюють), *об'єкт* порівняння (те, з чим порівнюють) і *ознаку*, за якою здійснюється порівняння. Розрізняють порівняння *логічні* та *образні*, останні характеризуються тим, що виділяється найяскравіша ознака, часом досить несподівана; такі порівняння поширені в усіх жанрах художньої мови та публіцистики. Виділяють *постійні* порівняння – у прислів'ях, приказках, в інших жанрах фольклору та стилізованих текстах: *Дівчина – ясна зіронька; Як квочка з курчатами, так і мати з дітьми; Яка хата, такий тин, який батько, такий син; Говорить, як шовком шиє; Сонце – батько, місяць – вітчим* (З н. тв.). Порівняння мають різне граматичне вираження: – *порівняльні*

звороти (поширені й непоширені) і речення зі сполучниками та сполучними словами як, мов, немов, ніби, наче, неначе, начебто: *І світилась, мов сонях, неймовірна ця жінка* (Р. Лубківський); *Іван Франко – могутча сила, як гордий дуб, міцний граніт* (М. Вороний); *Та що за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, брівоньки, як на шнурочку, личком червона, як панькарожа, що у саду цвіте* (Г. Квітка-Основ'яненко); – форми орудного відмінка: *Жовтоюскибкою дині місяць у небі повис* (В. Сосюра); *Став я вітром, став я лютим, став я нордом. Б'є зима мені, як панові, чолом. Я прокинувся уранці вельми гордий, а вона до мене... плаче джерелом* (Б. Олійник); – порівняння, побудовані на принципі заперечення, мають давнє фольклорне походження, аналогічні асоціації загострюють враження, одночасно ускладнюючись синтаксичним (стилістичним) паралелізмом: *То не берізка в лугах зелених, Тото Ганнуса чекає неня* (Г. Чубач); *Ой немає цвіту, як маківка. Та немає рідніш, як матінка* (С. Йовенко); – порівняльні конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників: *Той місяць, що у небесі, цвіте сумнішвід хризантеми* (І. Калинець); *Людські пісні – найглибша мука, найвища радість на землі* (М. Рильський); – речення порівняльної структури, в яких об'єкт порівняння – предикативна частин: *Очі – дві волошки в житі На Вкраїні, там, у нас. Коси – жмут яснийшениці На дорозі, там, у нас* (О. Олесь); *Калино, ти живи!.. Ти – совісте моя, моя душа* (І. Драч); – описові порівняльні звороти: *Ой ти, дівчино, з горіха зерня* (І. Франко). Див. також: *паралелізм, порівняльний зворот, троп.*

Порядок слів – властиве певній мові взаємне розташування слів у реченні. Порядок слів у реченні має синтаксичне, граматико-семантичне і стилістичне значення, останнє з яких виявляється в тому, що член речення, поставлений у незвичне для нього місце, набуває додаткового смислового й експресивного навантаження. В українській мові порядок слів відносно вільний, тобто члени речення постійно не закріплюються на певному місці, розміщення їх може варіюватися, проте в різних типах речення порядок слів має свої особливості, у зв'язку з чим розрізняють *прямий порядок слів* і *зворотний порядок слів*. Див. також: *актуальне членування речення, інверсія.*

Посилювальний повтор – повтор, виражений найчастіше поширеною прикладкою, що повторює основний іменник. Це ніби зосереджує думку навколо одного поняття, даючи можливість розкрити його в усій повноті, наприклад: *На околиці села видніється озерце, голубооке озерце цього дорогого серцю краєвиду*. Див. також: *повтор.*

Почуття – психічний стан або процес, в якому відображений емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій та емоційно-оцінне ставлення до навколишньої дійсності. Почуття є

суб'єктивним ставленням, у ньому специфічно відображається об'єктивний світ; почуття пов'язані з людськими емоціями.

Поширене речення – просте речення, до складу якого, крім головних членів, входять другорядні члени речення, що пояснюють підмет, присудок чи речення в цілому. Поширені речення в мовленні використовуються частіше, ніж непоширені, їх інформативні властивості багатші й різноманітніші. Речення поширюється завдяки введенню *відокремлених членів*, конструкцій *однорідності*, а також синтаксично незалежних словоформ – *вставних слів і словосполучень, звертань* тощо. Див. також: *речення*. Протилежне – *непоширене речення*.

Правило – положення, що формулює певне співвідношення мовних чи немовних явищ, або рекомендує як нормативний конкретний спосіб використання мовних засобів у писемній та усній формах мовлення.

Правильність – комунікативна якість мовлення, що передбачає доречний вибір теми висловлювання. Основна якість мовлення, якій підпорядковуються усі інші, вимагає дотримання літературних норм: орфоепічних, лексико-фразеологічних, граматичних, правописних і стилістичних. Щоб правильно говорити і писати, треба добре знати усі рівні мовної системи, її чинні норми і якості спілкування.

Прагматика – міжнаукова галузь знань, що вивчає соціокультурні, психологічні, статусні, когнітивні чинники комунікативної взаємодії суб'єктів. Прагматичні аспекти спілкування пов'язані з впливом суб'єктів один на одного за допомогою мовних засобів.

Предмет стилістики – комплекс лінгвістичних знань про об'єкт стилістики, тобто знань про стилістичні системи, закономірності функціонування мовних засобів у різних стилях. Див. також: *об'єкт стилістики*.

Прийом експресивно-стилістичної графіки – спеціальне графіко-зображальне оформлення тексту. Див. також: *засоби експресивної графіки*.

Приказка – короткий сталий народний вислів із незакінченою думкою, що натякає на висновок і не має узагальненого значення й повчального змісту, образно визначає якесь життєве явище з погляду його емоційно-експресивної оцінки. Наприклад: *Вивести на чисту воду; З хворої голови на здорову; За наше жито та нас бито; І кози ситі, і сіно ціле; Ні сіло ні впало* і т. ін. Приказка набуває остаточного оформлення та конкретного змісту тільки в контексті, тобто вона завжди є тільки частиною речення, як-от: *...і огидло хлопцеві байдикувати, раптом ні сіло ні впало він захотів навідатися до рідної хати* (В. Симоненко). Див. також: *прислів'я, фразеологічна система мови*.

Прикладка – означення, виражене іменником, що узгоджується з означуваним словом у відмінку і, як правило, у числі. Вказуючи на ознаку предмета, прикладка разом із тим дає йому другу назву, наприклад: *Рудий яструб, степовий розбійник, знявся вгору і закружляв над полем* (О. Донченко); *Айстри-зоріквітнуть в оксамиті урочистих лагідних*

небес... (Ю. Дараган); *Син білявого дня і чорнявої ночі, вечір-мулат підійшов до порога* (Л. Костенко). Прикладкове означення має деякі елементи предикативності і може виконувати уточнювальну функцію. Зі стилістичного погляду велике значення має *відокремлена прикладка*. Вона вживається у зв'язку з потребами стислішого, компактнішого висловлення, яке характеризується чітким розмежуванням головних і другорядних думок, дає можливість у лаконічній формі навести додаткові відомості: *Як справжній лірик (тому що він справжній лірик), Сосюра надзвичайно різноманітний у своїх переживаннях* (Д. Білоус). У науково-популярних текстах у ролі прикладок часто виступають терміни; такі прикладки дають наукову назву поняттю і знайомлять аудиторію з термінологією певної галузі знань: *Відомо, щоевфонія – це властивість мовлення, його приємне звукове оформлення (милослухність, благозвучність), що полягає у плавності, мелодійності звучання, інтонаційній виразності, у відсутності різкозвучних звукосполучень, слів-паразитів, вставних звуків тощо* (Посібник). Іноді прикладка виражає порівняльність, оцінність: *Дивлячись на людей, усміхався і мій батько – великий добрий чоловік* (О. Довженко).

Прикладна лінгвістика – напрям у мовознавстві, який розробляє методи розв'язання практичних завдань, що пов'язані із застосуванням мови. Основне завдання прикладного мовознавства: створення й удосконалення писемностей, уніфікація й упорядкування науково-технічної термінології, вивчення процесів і створення правил виникнення нових назв для нових предметів, понять тощо.

Примовка – жартівливий, переважно римований вислів, що використовується в усному й писемному мовленні в різних життєвих ситуаціях. Це усталені формули вітання, запрошення, формули побажань, каламбурні вислови тощо. Наприклад: *скільки літ, скільки зим; чим багаті, тим і раді; великий рості, та щасливий будь; тринди-ринди коржі з маком*.

Прислів'я – стійкий фольклорний вислів повчального змісту, що має синтаксичну завершеність, виражається у влучній, легкій для запам'ятовування формі і містить образно-емоційну характеристику певного життєвого явища. Наприклад: *Під лежачий камінь вода не тече; Згаяного часу й конем не наздоженеш; Друзі пізнаються в біді; З ким поведешся – того й наберешся; Вік живи – вік учись*. На відміну від приказки виступає самостійним судженням, єглибоким узагальненням думки, що фіксує практичний досвід народу, включає певну життєву закономірність або правило. Див. також: *приказка, фразеологічна система мови*.

Проблематика – окреслюється як ряд запитань, що їх ставить митець перед собою, персонажами і читачем у художньому творі. Такі запитання (проблеми) можуть мати різний характер, бути національними (найбільш

широкими), соціальними, психологічними, етичними, філософськими (онтологічними, гносеологічними, феноменологічними тощо) та ін.

Проза(прозова мова) – мова, невідповідна правилам метрики, що керується тільки законами логіки, граматики і риторики; складна і внутрішньо закономірна мовна структура, яка принципово відрізняється і від віршового ритму, і від загальноживаної мови, вимагаючи від автора не меншої майстерності, ніж вірш. У мові прозового твору наявні часті переходи від одного розташування слів, типу фрази до іншого, відсутня підкреслена ритмізація, поділ на віршові рядки. Але й у прозових творах для передачі найбільш ліричних та емоційних місць, у ліричних відступах іноді вдаються до своєї ритмізації мови. Ритм прози (*ритмізована проза*) найчастіше трапляється в епічних творах і створюється відносно закономірним чергуванням однотипних або різних мовних одиниць – звуків, синтагм, певним розміщенням слів і словосполучень у реченні чи абзаці. Для ритмізованої прози характерними є наступні семантичні особливості: емоційна напруженість, лірична схвильованість, поетична образність. Ліричні запитання, вигуки, повторення певних музичних прийомів мають емоційну природу, саме емоційний зміст найчастіше підказує перехід до ритмізованої прози (див. епічні твори М. Гоголя, А. Головка, О. Довженка, В. Стефаника, М. Черемшини, Ю. Яновського тощо, а також «Маруся Чурай» Л. Костенко). Основною метою і поезії, і прози є витворення художніх образів, однак засоби першої відрізняються від другої: якщо поезія базується на звукових паралелізмах, то прозу формують в основному синтаксичні паралелізми; тропи у прозі відіграють помітно меншу роль, ніж у вірші; якщо для поетичного мовлення джерелом «художньої енергії» часто виступає взаємодія різноманітних тропів, то для прозового найбільш характерною є взаємодія різних мовних планів: мови автора, оповідача, персонажів. Важливе значення для прози має сюжет, характер обставин та персонажів, задіяних у творі. Див. також: *драма, ритм, ритміка*. Протилежне – *поезія*.

Промова – прозовий твір, призначений для усного виголошення перед певною аудиторією з метою інформування, переконання, привітання слухачів, впливу на їхнє волевиявлення. Структура промови залежить від виду, жанру мовлення, однак має універсальні частини – вступну, основну й заключну. Підготовка промови передбачає мотивацію, вибір теми, моделювання аудиторії, розташування матеріалу, добір аргументів, думок, редагування тексту, запам'ятовування, робота над голосом і невербальними засобами.

Пропаганда – діяльність, спрямована на поширення і роз'яснення політичних, філософських, наукових, етичних, художніх ідей, учень і поглядів, знань, цінностей тощо з метою формування певного світогляду, уявлень та емоційного настрою, впливу на поведінку людей. Пропаганду здійснюють як під час безпосереднього спілкування з аудиторією

(лекційна пропаганда, усна агітація та ін.), так і в процесі опосередкованого впливу на неї через засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення). Мета пропаганди – відповідна орієнтація індивідуальної та суспільної свідомості, активізація масової практичної діяльності людей.

Просодичний – той, який стосується явищ висоти, довготи і сили інтонації або співвідношення ритміко-інтонаційних особливостей мовлення.

Просодичні елементи – ритміко-інтонаційні елементи, які організовують мовлення шляхом протиставлення одних частин мовного потоку іншим. А саме: мелодика, відносна сила вимови слів та їх частин, співвідношення відрізків мовлення за довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення тощо.

Просодія – сукупність звукових характеристик мови (інтонаційних, кількісних, мелодичних); у фоностилістиці вони можуть набувати стилістичного забарвлення.

Просте речення – речення, яке має у своєму складі одну предикативну одиницю, одну граматичну основу. Це елементарна одиниця, призначена для передачі відносно закінченої інформації, яка виражає ставлення до дійсності. До стилістичних ресурсів простого речення належать способи вираження членів речення, особливі випадки використання однорідності, відокремлення, звертань, порядок слів тощо. Див. також: *речення, ускладнене речення. Протилежне – складне речення.*

Просторічна лексика (просторіччя) – сукупність слів, граматичних форм, або зворотів, що функціонують здебільшого в усному побутовому мовленні, а також літературній мові з метою надання зневажливої іронічної, грубуватої, фамільярної оцінки характеризованим предметам, явищам, поняттям. Просторічні елементи, що перебувають на межі літературного вжитку, а то й виходять за його межі, – спотворені, помилкові комплекси в неграмотному оформленні (*врем'я, звиняйте, скіко*), згрубіла, знижена лексика, вульгаризми (*брехати, гиржати, патякати, регіт, скиглити, тюхтій*), – обмежено з етичних міркувань вживаються в розмовно-побутовому мовленні; в інших стилях, зокрема художньому (частково мові публіцистики), – просторіччя використовуються для мовної характеристики дійових осіб, для створення колориту живої розмовності; як стилістичний засіб просторічна лексика, часто в поєднанні з розмовною, використовується для сатиричного та гумористично-комічного вираження тону оповіді. Наприклад: *О, якби-то свої окремі мови мали Визискувачі, ошуканці, Падлюки, боягузи, вбивці. Було б з ними чесним людям Боротися легко* (Д. Павличко); *Дух цієї наволочі залишився той, що був* (Я. Галан); *Поганий, мерзкий, скверний, бридкий, Нікчемний, ланець, кателік! Гульвіса, пакосний, пресидкий, Негідний, злодій, еретик! За кучму сю твою велику Як дам ляца тобі я в*

пику, То тут тебе лизне і чорт! [...] Мандруй до сатани з рогами, Нехай тобі присниться біс! З твоїми сучими синами, Щоб враг побрав вас, всіх гульвіс... (І. Котляревський). У діловому та науковому стилях просторічні елементи не поширені. Див. також: *вульгаризми, лексикаусногомовлення, розмовна лексика, фамільярна лексика. Протилежне – книжна лексика.*

Протеза – поява перед голосним, що стоїть на початку слова, приголосного для полегшення вимови (*вогонь, горіх, вітчизна*). Див. також: *евфонічність*.

Протиставлення – відмінність двох (чи більше) однорідних понять, які виконують розрізнявальну функцію.

Професіоналізми – слова і мовні звороти, якими послуговуються окремі професійні групи населення. Це слова на позначення спеціальних понять у сфері тієї чи іншої професії, ремесла, промислу, в основному назви знарядь виробництва та їх частин, назви трудових процесів, різних гатунків сировини (наприклад: *академзаборгованість, вікно, боржник, дипломник, спецкурс; гілкибронхів, листочкиплеври; боронування, косовиця, оранка, сімба, угноєння; вугілля, домна, мартен, шахта; ізогіпс, лист оцинкований, профнастил, сатенгіпс, цегла, шлакоблок*). Поза межами конкретного професійного середовища вони не завжди зрозумілі або не становлять інтересу. Виділяють *науково-технічні, професійно-виробничі, просторічно-жаргонні* лексеми. Значна їх частина – неофіційні розмовні чи просторічні заміники термінів, що існують поруч із нормативними назвами спеціальних понять, чи за допомогою яких деталізуються ці поняття, відображаючи наявні різновиди; вони можуть мати експресивне забарвлення, відносну образність (наприклад, *флешка* (флеш-карта); *вінця, лавочка, карнизик, пелюстка* – назви частин глиняного посуду). Найчастіше професіоналізми вживаються в усному неофіційному мовленні людей певної професії, виконують комунікативно-номінативну функцію і сприяють кращому взаєморозумінню. Зі стилістичною метою використовуються для реалістичного відображення виробничої атмосфери, професійної індивідуалізації та увиразнення мови персонажів, наприклад: *Бригадир вправно керував будівництвом. Було чути чіткі його команди: Віра! Віра! Майна!* (В. Собко). Див. також: *вузькоспеціальна лексика, терміни*.

Пряма мова – усне або письмове мовлення іншої особи, що вводиться в текст авторською ремаркою (реплікою-коментарем мовця, словами автора); дослівно відтворений чужий вислів, зорієнтований на збереження змісту й авторської форми вираження думок (лексичних, граматичних, інтонаційних та стилістичних особливостей), вказівку на належність цих слів. Як один зі складників тексту пряма мова належить до найкращих засобів відображення внутрішнього стану людини, специфіки її світосприймання, умов життя, навколишнього середовища. Важливе

значення посідає пряма мова в художньому стилі, завдяки чому він досягає глибокої експресивності. Зокрема, в драматичних творах пряма мова слугує єдиним засобом самовираження персонажів, передачі індивідуальних особливостей живого мовлення дійових осіб. У недраматичних жанрах мові автора протиставляється мова персонажів, яка дає рух оповіді, характеризує героя і його добу. Див. також: *вільна прямиа мова, здогадна мова, напівпряма мова, невласне пряма мова, чуже мовлення*. Протилежне – *непряма мова*.

Пряме значення – лексичне значення слова, яке безпосередньо вказує на співвіднесеність слова з явищами об'єктивної дійсності (уявлення про предмет, поняття, якість, стан, дію) й історично закріпилося у свідомості мовців. Пряме значення становить сутність лексичного реального змісту слова й здебільшого є для нього первинним (наприклад, *помідор* – «плід, ягода», *червонити* – «робити щось червоним, забарвлювати в червоний колір»). Див. також: *значення слова*. Протилежне – *переносне значення*.

Прямий порядок слів – стилістично нейтральне розташування членів речення. Типові ознаки: підмет разом із означеннями, які до нього відносяться, передує присудкові; узгоджене означення передує означуваному слову, а неузгоджене стоїть після нього; додаток ставиться після того слова, яке ним керує; місце обставини залежить від значення, способу вираження та від того, до якого слованалежить. Місце слів, що не є членами речення: вставні слова, звертання, частки, – вільне. Відхилення від прямого порядку слів у реченні характерне для розмовної мови і може вживатися як стилістичний засіб. Див. також: *порядок слів*. Протилежне – *зворотний порядок слів, інверсія*.

Психолінгвістика – розділ мовознавства, що вивчає закономірності мовленнєвої діяльності. Досліджує мовленнєву поведінку, процеси мовотворчості, сприйняття і формування мовлення та співвіднесеність цих процесів із системою мови; визначає, які мовні одиниці й у якій послідовності беруть участь під час кодування інформації (говоріння, письмо) та декодування (слухання, читання). Вона вивчає зв'язки між змістовою стороною мови і суспільним мисленням, суспільним життям мовного колективу як необхідну умову проникнення в природу лінгвістичних одиниць.

Публіцистика – 1) рід літератури, що висвітлює актуальні проблеми сучасності; переважно друковані в періодичній пресі статті, фейлетони, памфлети, нариси тощо; 2) сукупність літературних творів цього роду.

Публіцистична лексика – сукупність слів та словосполучень, специфічних для публіцистичного стилю. Лексика публіцистики поєднує в собі дві протилежні ознаки: логічність викладу, що вимагає стандартизації і реалізується у мовних штампах, кліше (наприклад: *беручи до уваги, в силу діючого закону, давати високу оцінку, доводити до відома, докладати*

зусиль, з метою подолання), –надмірне використання яких знижує естетичність мови; та експресивність викладу – вимагає образності, нестандартності і це, як правило, виражається у використанні експресивно забарвленої лексики, насамперед одиниць урочисто-піднесеного звучання, лексем на позначення реалій політично-суспільного життя та абстрактних понять (*вирішальний, віщий, життєствердний, легендарний, героїзм, гуманізм, звершення, піднесення; антикризова коаліція, демократія, політичні сили, політпіар, фінансово-економічна криза; безчинство, добробут, пріоритет, стабільність* тощо). Характерним для публіцистичної лексики є широке вживання в переносному значенні наукової, військової, спортивної термінології (на зразок, *тандем, дуєт, аксіома життя, фронтзмін, передвиборчий старт, заштурвалом влади*). Див. також: *книжна лексика, суспільно-політична лексика*.

Публіцистичний стиль – функціональний різновид літературної мови, що обслуговує політико-ідеологічну, суспільно-громадську та культурну діяльність мовців і поширений у сфері масової комунікації; стиль засобів масової інформації та пропаганди. Найповніше використовується в газетах, суспільно-політичних журналах, на радіо, телебаченні, в документальному кіно. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів; стиль мовлення*.

Публіцистичні фразеологізми – сукупність фразеологічних одиниць виразного книжного походження, до яких належать: типові усталені словосполучення з незначною мірою емоційного забарвлення, основне призначення яких – посилення логізації викладу матеріалу (наприклад: *дати відсіч, знайти вихід, ключові питання, мати вплив, покластикрай, почесний обов'язок, шліфування кадрів*); група фразеологізмів, які не втратили ще своєї образності, значне місце серед них займають крилаті вислови (*біла ворона, гордіїв вузол, з відкритою душею, круглий стіл, мертві душі, місце під сонцем, наріжний камінь, прикласти руку, путівка в життя, ходіння по муках, чорний піар; усе тече, все змінюється*); політичні фразеологізми (на зразок, *антикорупційна система, виборчий блок, всенародне обговорення, всенародний референдум, гуманітарна катастрофа, гуманітарний коридор, депутатська недоторканність, країни Європейського Союзу, народне віче, передвиборча кампанія (агітація, платформа), політичні дебати, правлячі кола, президентське вето, соціальне становище, терористичний акт* тощо); а також інші групи усталених виразів (*засоби масової інформації, комплексні заходи, криміногенна ситуація, маніпулювання громадською думкою, організована злочинність, пленарне засідання, правоохоронні органи, сфера обслуговування, стан довкілля* тощо). Досить різноманітна за своїм складом публіцистична (газетна) фразеологія не виключає фразеологічних одиниць, характерних для розмовного та художнього стилів, що відзначаються значним ступенем експресії, свіжістю,

оригінальністю думки, незвичністю форми вираження, здатністю видозмінюватися, творити варіанти фразеологічних одиниць шляхом їх контамінації чи трансформації і вживаються з метою впливу на читача. Наприклад: *Ми висуваємо свого кандидата, а вони – свого. Наш перемагає, а вони нас знов б'ють по чайнику; Я з 1991 року отримую пошії, аleshia в мене товста* (Із газети). Див. також: *книжні фразеологізми*.

Пуризм – надмірне прагнення очистити свою мову від слів іншомовного походження, неологізмів, а також від проникнення в літературну мову лексичних чи граматичних елементів, які стоять поза межами норми (розмовні, просторічні одиниці та ін.). Позитивною рисою пуризму є піклування про самобутній розвиток національної літературної мови і культури, звернення до багатств рідної загальнонародної мови, використання її лексичних і словотворчих надбань. Негативним є відмежування від закономірних інтернаціональних зв'язків між народами і мовами, намагання звільнитися від того, що вже засвоєно мовою, суб'єктивне прагнення нав'язати мові штучно створені питомі слова замість чужомовних.

Редагування – це аналіз тексту, перевірка й уточнення в ньому відомостей, оцінка й удосконалення стилю викладеного; етап творчого процесу, пов'язаний із підготовкою рукописного твору до друку. В редагування входить перевірка наведених фактів, виправлення тексту з наукового погляду, скорочення, а також його стилістичне опрацювання (усунення лексико-граматичних і стилістичних помилок тощо). Див. також: *стилістичне редагування*.

Редуплікація (подвоєння) – повторення того самого слова у тій самій формі (кореня, основи), морфологічний повтор (наприклад: *ніжно-ніжно, ледь-ледь, тась-тась, тю-тю-тю, ту-ту*). Таке повторення слів може застосовуватися для посилення ознаки, ступеня якості або дії, для вказівки на тривалість дії.

Рема – у теорії актуального членування речення – ядро висловлювання; те нове, що повідомляється в реченні про тему. Рема здебільшого розташована в кінці фрази і становить головну комунікативну частину речення. Наприклад у реченні: *Фармацевти виготовляють лікарські препарати*, – ремою є «*виготовляють лікарські препарати*». Див. також: *актуальне членування речення, тема*.

Ремінісценція – один із видів творчих взаємовпливів, творче запозичення; ритмічно-стилістичний засіб, що містить відгомін у творі окремих елементів (фраз, думок, мотивів, образів, деталей) іншого твору. Наприклад: *З нудьги, знічев'я, з неспокою, З недоброго передчуття Я знову мучуся собою, Переглядаю все життя. І все караюсь, все караюсь, Що я чогось недоробив, І все стараюсь, все стараюсь, Щоб сам себе не розлюбив* (І. Муратов); *Ніхто не запитаВ принишкої блідої Катерини,*

Чом на щоці сріблиться сіль крута – Ще свіжий слід невтертої сльозини (М. Бажан); *А поки що – ні провітку, ні дня. Світ мене ловить, ловить... доганя!*[...] *Минає день, минає день, минає день! А де ж мій сад божественних пісень?* (Л. Костенко). Такі запозичення, як правило, зазнають певного переосмислення, наснажені новими штрихами й органічно вплітаються в структуру твору митця. Див. також: *афоризм, імітація*.

Репліка – окреме коротке висловлення в діалозі чи полілозі, що вимовляється у відповідь на сказане.

Репортаж – публіцистичний жанр, що містить інформацію, розповідь про поточні події, культурних і політичних діячів.

Рецептивний – зрозумілий, знайомий, проте невживаний у повсякденному мовленні, наприклад рецептивний словниковий запас. Див. також: *пасивний словник*.

Рефрен – різновид епіфори, найбільш характерний для фольклорних творів, зокрема пісень, балад, дум, казок, а також віршів літературного походження. У поезії – це строфа або частина строфи, що ритмічно повторюється на площині тексту з метою увиразнення важливої думки, тіснішого об'єднання його компонентів. Наприклад, приспів в українській народній пісні «Ти ж мене підманула»: *Ти ж мене підманула, Ти ж мене підвела, Ти ж мене, молодого, З ума-розуму звела!* чи *Різні бувають естафети. Міщани міщанам передають буфети, заяложені ложки, тупі ножі, глупоту свою й думки чужі. Різні бувають естафети. Воїни воїнам передають багнети, майстри майстрам – свої таємниці, царі царям – декрети й темниці. Різні бувають естафети. Передають поетам поети із душі в душу, із мови в мову свободу духу і правду слова* (Л. Костенко). У прозі та журналістиці – це кількаразовий повтор фрази чи уривку тексту, що об'єднує його за смыслом та експресивно і наголошує на певному аспекті думки. Див. також: *епіфора, стилістичні фігури*.

Речення – основна одиниця мовного спілкування, що є інтонаційно оформленим смисловим і граматичним цілим, яке формує і виражає окрему, відносно закінчену думку й відношення її змісту до дійсності. Речення служить також для вираження емоцій і волевиявлень людини. За функцією, за метою висловлювання речення поділяються на *розповідні, питальні та спонукальні*. Речення кожного із цих трьох типів можуть бути *окличними*, якщо зміст речення супроводжується вираженням емоцій мовця, що виявляється в особливій окличній інтонації. За характером відношення змісту речення до дійсності речення поділяються на *стверджувальні й заперечні*. За структурою речення можуть бути *простими й складними, поширеними й непоширеними, повними чи неповними*. Див. також: *слова-речення*.

Рима – фонетико-стилістична ознака віршованого мовлення, його інтонаційного оформлення, яка полягає в ритмічному розташуванні

однакових або дуже близьких звуків у кінці слів;співзвуччя кінців віршованих рядків, що охоплює останній наголошений голосний і наступні з ним звуки.Наприклад: *Козак на північ прудко мчить,Козак не хоче відпочить.Копито сніг примерзлий б'є,Луною дзенькіт оддає.Безлюддя й пустка навкруги.Кошлаті гачарі. Снігу.*(М. Бажан). Рими є чоловічі (на голосний звук), жіночі (на приголосний звук), бідні (один кінцевий голосний), багаті (кілька звуків), парні, перехресні, переплетені, кільцеві. Рима відіграє значну роль у тексті: підсилює зміст, ідейне й емоційне звучання вірша, оскільки слова, включені в риму, самим своїм місцем у рядку привертають до себе особливу увагу читача або слухача; як різновид епіфори створює багатий звуковий повтор, який посилює музикальність віршованої мови, є важливим елементом ритму,оскільки чітко підкреслює завершеність кожного віршового рядка, що є одиницею ритму. Див. також: *епіфора, звукоповтори, поезія, ритм.*

Ритм – один із елементів інтонації; рівномірне чергування впорядкованих елементів (звуків наголошених і ненаголошених, довгих і коротких складів та інших мовних одиниць), а також чергування пауз і звучання, циклів, фаз, тих чи інших процесів, явищ. Головне у ритмі – повторюваність через рівні проміжки часу певних одиниць, періодичність звукової послідовності, що характеризує живе мовлення. Ритм найвиразніше проявляється в поетичному мовленні, але притаманний і прозовому (бо в його основі – людське дихання, а ми дихаємо ритмічно, що зумовлює неминучі зупинки – паузи, які членують мову на певні одиниці, що звуться мовними тактами). Ритм може бути однорідний, правильний, рівномірний (повторення відбувається через однакові проміжки часу), складний (з варіаціями), кількісний (за інтенсивністю і тривалістю), якісний (з повторами змін висоти і тембру звуків), суб'єктивний (за слуховими враженнями). Див. також: *інтонація, поезія, проза, рима, ритміка, ритмомелодика, стопа.*

Ритміка – 1) наука про ритм; 2) сукупність усіх конкретних виявів ритму; ознака віршової мови і ритмічної прози, що досягається певним розподілом наголошення. Див. також: *ритм.*

Ритмомелодика – побудова одиниць мовлення за інтонаційними (пониження й підвищення голосу) і ритмічними (чергування прискорення й уповільнення, напруження й ослаблення) моделями. Див. також: *інтонація, мелодикамовлення, ритм.*

Риторика –теорія й практична майстерність доцільного і впливового, гармонійного мовлення;наука красномовства, ораторського мистецтва. Цекомплексна наука про закони управління мисленнево-мовленневою діяльністю. Риторика виникла в античності (I тисячоліття до н. е.), синкретично вміщуючи основні гуманітарні дисципліни. На Україні була провідною навчальною дисципліною в братських школах, Києво-Могилянській академії. У XIX ст. втрачає статус теоретичної галузі знань.

У II половині XX ст. риторика відроджується, виникає нова (неориторика). Утворена на стику цілого ряду дисциплін (філософії, логіки, психології, лінгвістики, етики, сценічної майстерності, літературознавства), – розвиває в людині цілу систему особистісних якостей: культуру мислення, мовлення, поведінки, спілкування, виконавської майстерності тощо. Див. також: *красномовство, неориторика*.

Риторичний – 1) той, що стосується риторики; 2) піднесений, який має у своєму складі слова і звороти, розраховані на привернення уваги, підсилення враження від висловлюваного.

Риторичні вміння – уміння аналізувати публічне мовлення з погляду його доцільності, ефективності, побудови мовного оформлення, обговорювати різні моделі публічних висловлювань, визначати їх переваги й недоліки; уміння будувати комунікативно доцільне, змістовне, виразне висловлювання, що має бездоганне мовне оформлення, уміння говорити по суті, аргументованою переконливо викладати свої думки, дискутувати, відстоювати власні погляди, використовуючи різні способи аргументації, вести діалог з різними співрозмовниками, дотримуючись правил мовленнєвого етикету.

Риторичні вправи – вправи, що сприяють формуванню риторичних умінь і навичок. Виділяють *дихальні* вправи (передбачають тренування таких якостей голосу, як гучність, силу, темп, тембр тощо), *дикційні* вправи (базуються на скоромовках і виконують допоміжну функцію – відпрацювання інтонаційних умінь і навичок), *інтонаційні* вправи (передбачають роботу з інтонаціями, які допомагають розрізнити інтонаційно-сміслові відрізки в мовленні), *стилістичні* вправи (передбачають аналіз тексту з погляду його стильової приналежності, вияв мовних і мовленнєвих явищ, які найбільш яскраво виражають індивідуальний стиль мовлення, характеристику й оцінку індивідуального стилю мовлення), *інформувальні* вправи (передбачають повідомлення інформації, її узагальнення, ознайомлення з жанрами усного інформативного мовлення), *аргументативні* вправи (поглиблюють отримані знання про предмет мовлення, вчать виявляти елементи аргументації в жанрах повсякденного спілкування).

Риторичні фігури (власне риторичні фігури, фігури діалогізації) – своєрідна синтаксична побудова фрази мовно-діалогічного характеру, відмінна від узвичаєного порядку слів, що виступає засобом підсилення емоційної вмотивованості мови. Наприклад: *О рідне слово! О мово рідна! Що за таємна у тобі сила, Що така мила і необхідна – Кому чужина душу втонула?!* (І. Крашук). До власне риторичних фігур належать: *запитання і відповідь* (апокриза, атіологія) – фігура думки (мислення), в якій на поставлене мовцем запитання відповідати слід йому ж; основне призначення – зосередити увагу читача (слухача) на певному положенні, слугувати засобом увиразнення, збільшення експресивності висловлення

або вираження авторського ставлення до сказаного: *Кого ж її любити? Ні батька, ні неньки: Одна, як та пташка в далекім краю* (Т. Шевченко); *риторичне заперечення* – поетична фігура, що полягає у повному або частковому запереченні певної думки як засобу посилення уваги на чому-небудь; має форму відповіді на вірогідне припущення, думку уявного співрозмовника: *Я був – не Я. Лиш мрія, сон. Навколо – дзвонні згуки, І пітьми творчої хитон, І благовісні руки* (П. Тичина) чи *Ні, я себе не можу уявити без тебе, Дніпре, як і без тополі, що в серці моїм змалку тополить* (М. Вінграновський); *Ні, друже мій, не та родина! Сучасна пісня – не перина...* (І. Франко); *риторичне запитання* – запитання, яке не потребує відповіді, оскільки вона загальнозрозуміла; слугує для підкреслення власного ставлення до висловлюваного, покликана привернути увагу до певного явища, теми мовлення, або самим запитанням висловити ствердну думку, і відзначається великим зарядом експресії: *Що краще є від простих слів, коли вони із серця ллються?* (М. Рильський); *Хто може випити Дніпро, Хто властен виплескати море, Хто наше злото-серебро Плугами кривди переоре, Хто серця чистого добро Злобою чорною поборе?* (М. Рильський); це властивість піднесеної, високоемоційної мови, часто використовується з метою афористичного узагальнення загальновідомої або очевидної думки, інколи поставлене автором запитання мотивує подальше розгортання художнього викладу, яке розкриває ті чи інші, пов'язані з запитанням, смислові аспекти; *риторичне звертання* (апострофа) – стилістична фігура, яка полягає в підкресленому зверненні до неживого предмета, абстрактного поняття чи відсутньої особи з метою безпосереднього адресування змісту, чим посилюється його виразність: *Думимої, думи мої, Лихо мені з вами! Нащо стали на папері Сумними рядами?..* (Т. Шевченко); не розраховане на відповідь, воно є стилістичним засобом емоційно напруженого зображення подій, вироблення в читача або слухача певного ставлення до висловлюваного; *риторичне ствердження* – фігура поетичного синтаксису, що полягає в запевненні, мотивуванні правдивості, незаперечності висловлених поглядів, думок, суджень; надає твору піднесеного, оптимістичного настрою: *Благословен той день і час, Коли прослалась килимами Земля, яку сходив Тарас Малими босими ногами, Земля, яку скропив Тарас Дрібними росами-сльозами* (М. Рильський); *риторичний оклик* (вигук) – вислів, що має підкреслено емоційний характер твердження, констатація якого-небудь факту чи думки, що супроводжується окличною інтонацією і вводиться переважно з метою затримати або посилити увагу на якомусь із аспектів зображуваного: *О, що за туга розум мій опала! Яка крізь серце потекла Каяла, Що за чуття на серце налягло!* (М. Зеров); *Трагічна мово! Вже тобі труну не тільки вороги, а й діти власні тешуть. Безсмертна мово! Ти смієшся гірко. Ти ж в тій труні й не вмістишся, до речі. Вони ж дурні, вони ж знімали мірку з*

твоїх принижень – не з твоєї величі!(Л. Костенко); *О часи! О звичаї!* (Ціцерон). Див. також:*апострофа, оклик, окличне речення, стилістичні фігури, фігура мови.*

Розвиток мовлення – формування умінь і навичок усного і писемного мовлення. Розвиток комунікативних (мовленневих) умінь здійснюється у трьох напрямках: збагачення словникового запасу мовця, засвоєння норм літературної мови та формування умінь і навичок будувати висловлювання в усній і писемній формі певного типу й стилю мовлення. Розвивати мовлення – означає набувати навичок вільно й правильно послуговуватися мовою як засобом спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Розмовна лексика – слова, які виникли і вживаються в живому усному невимушеному спілкуванні, перебувають у рамках літературної мови, надаючи висловлюванню виразно розмовного характеру. Це розмовно-кодифіковані елементи (на зразок,*балакати, бебехнутися, бозна-як, ген-ген, горілиць, куняти, хутко*); слова з типовими суфіксами та подвоєними префіксами: *-оньк-, -есеньк-, -аг-, -еньки-, -к-, -ш-, -их-*; *попо-, пона-, поза-* (наприклад: *малесенький, спатоньки, головиха, флешка, доповідачка, електричка, математичка, москвичка, ректорша, понаходить, попоїсти* й под.); часом розмовні слова є заміниками лексикалізованих словосполучень (*академка* – академічна відпустка, *заліковка* – заліковакнижка); це службові частини мови, вигуки, звуконаслідувальні слова (*бо, бодай, гей, гук-стук, охкати, трісь*). Такі мовні одиниці поширені здебільшого в розмовно-побутовому стилі усного літературного мовлення, протиставляються загальноповсякденній нейтральній лексиці, що не пов'язана з певними функціональними стилями мови. Розмовна лексика має стилістичне забарвлення неофіційності, у розмовній формі мови – вживається як засіб невимушеного спілкування на одному рівні з нейтральною лексикою, не знижуючи стилю; потрапляючи в інші стилі, зокрема художнє мовлення, публіцистику, одиниці цього розряду лексики потенційно створюють колорит простоти, атмосферу розмовності, привносять відтінок певної експресії, можуть надавати мовленню іронічного, жартівливого, фамільярного та інших відтінків з елементами характеристики персонажів, описуваних явищ, подій. Наприклад: *Ще воно й комизиться!* (М. Стельмах); *Наклювавшись, кум Онисим в мить одну зробився лисим* (С. Олійник); частину розмовної лексики складає *побутова лексика* (специфічно-побутова). Див. також: *лексика усного мовлення, просторічна лексика, фамільярна лексика.* Протилежне – *книжна лексика.*

Розмовна мова (народна мова) – стилістична підсистема національної мови, що використовується для повсякденного спілкування усіх мовців у неофіційних життєвих ситуаціях; протиставляється літературно-книжній і має два різновиди: розмовну кодифіковану

(літературну) й розмовну некодифіковану мову (просторіччя, вульгаризми, жаргон). Вона є засобом безпосереднього, спеціально не підготовленого, спонтанного спілкування двох чи більше осіб відповідно до обставин загальнозживана мова набуває то більш побутового чи діалектного, то більш літературного чи професійного характеру. Вибір мовних засобів залежить від умов спілкування, від характеру стосунків між мовцями (особисті, офіційні та ін.), що зумовлює більшу чи меншу експресивність, невимушеність тощо. Розмовна мова активно послуговується діалектними та соціолектними елементами. Див. також: *розмовне мовлення*. Протилежне: *літературна мова*.

Розмовне мовлення – різновид літературної мови, який використовується в умовах невимушеного усного спілкування. Це мовлення спеціально не підготовлене, народжується в процесі говоріння. В розмовному мовленні значну роль відіграє не тільки вибір мовних засобів, а й інтонація, жести, міміка. Зміна інтонації, тембру, видозміни емоційних забарвлень і моральних оцінок роблять його природним, виразним, яскравим. Див. також: *розмовна мова, розмовно-побутовий стиль*.

Розмовні фразеологізми – функціонально-стильовий різновид фразем, що характеризуються вузькою сферою вживання, насамперед усно-розмовною, побутовим характером функціонування, інколи специфічно зниженим стилістичним забарвленням й експресивною позначуваністю невимушеності, простоти, фамільярності (певної вільності), емоційно-оцінної налаштованості (наприклад: *витріщити очі, дуба дати, з іншої опери, і за холодну воду не братись, клювати носом, міняти шило на мило, підбивати клинці, підкрутити гайки, покласти зуби на полицю, пустити з торбами, у дурні пошити*). Фразеологізми зазначеного типу мають у своєму складі як слова-діалектизми, так і професіоналізми, терміни, архаїзми тощо; їхньою визначальною рисою є перебільшення, карикатурне зображення чогось, вони широко використовуються в художніх творах з певною стилістичною настановою. Компонентами розмовної фразеології є *фразеологізми-вигуки*, різноманітні за типами емоцій (*О Боже!; От тобі і на!; Хай йому грець!*); *вигуки-привітання і побажання* (*Здоровенькі були!; З Новим роком, з новим щастям!; Хай Бог помагає!*). *Просторічні фразеологізми* – це фамільярні, зневажливо-осудливі, лайливі звороти (*А нехай йому мамурдує (грець)!; Тіпун тобі на язик!; Іди до біса!*). Див. також: *міжстильові фразеологізми, стилістично забарвлені фразеологізми, функціонально-стильова диференціація фразеологізмів*. Протилежне – *книжні фразеологізми*.

Розмовно-побутовий стиль – особливий і найдавніший різновид усного літературного мовлення, що виявляється в неофіційній сфері суспільних стосунків і виконує функцію повсякденного спілкування людей в побуті, на роботі, в особистому та громадському житті. Розрізняють два

різновиди усно-розмовного стилю: *повсякденно-побутовеспілкування* і *повсякденно-службове спілкування*. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів; розмовне мовлення*.

Розповідне речення – речення, що містить у собі повідомлення про якийсь факт дійсності, явище, подію, відповідь на поставлене запитання. Наприклад: *Народ, що не усвідомлює значення рідної мови для свого вищого духовного життя і сам її покидає і відрікається, виконує над собою самовбивство* (Ю. Шафраник). Розповідні речення характеризуються закінченістю думки, їм властива особлива інтонація: рівний тон з підвищенням на логічно наголошеному слові і спокійним зниженням на кінці речення; це найпоширеніший тип речень у всіх стилях. Див. також: *окличне речення, речення*.

Розповідь – функціонально-смісловий тип мовлення; композиційно-стилістичний засіб, суть якого полягає в повідомленні про дії, процеси у певній послідовності, у відтворенні життя в динаміці. Мета розповіді – передати хід розвитку подій у певних просторових і часових умовах. Див. також: *міркування, опис*.

Розщеплений присудок – виділення із семантичної структури дієслова-присудка віддієслівного іменника і допоміжного дієслова (наприклад: *здійснити перевірку, надати допомогу*).

Русизми – спотворені запозичення з російської мови; слова в неграмотному оформленні, елементи розмовно-просторічного суржика. Як стилістична категорія відіграють значну роль в емоційно-експресивному плані художнього тексту, надаючи йому виключно іронічного звучання, гумористично-сатиричного забарвлення, а також слугують засобом увиразнення мови персонажів. Наприклад: *Загартований, загратований, прикиданий землю, снігами, кременем, досі був би реабілітований, хоч посмертно, зато своєчасно* (Л. Костенко); *Та ви ж знали, в мене день народження, А ви отак явилися Без передупредження* (П. Глазовий); *У соприкосновенії з ворогом був, от і навчився* (О. Вишня); *Пр о н я. Рикомендую вам мого хорошого знакомого. Г о л о х в о с т и й (кланяється з пристуком). Свирид Петрович Голохвастов з собственной персоною. Позвольте до ручки?* (Цілує.) (М. Старицький). Див. також: *калька, суржик*.

Сарказм – злісна насмішка; форма іронії, відкрите уїдливе, викривальне, іноді гірке глузування, спрямоване на викорінення суспільних проблем та людських вад; сарказму властива надзвичайно дошкульна, разюча безпосередність і прямота, він не має переносного (прихованого) значення. Наприклад: *Народ наш, мов дитя, сліпее зроду, Ніколи світа-сонця не видав, За ворогів іде в огонь і в воду, Катам своїх поводитирів оддав* (Л. Українка). Див. також: *гумор, іронія, сатира*.

Сатира – гнівний осуд, презирство; художній засіб, що ґрунтується на різкому викритті, гострому висміюванні пороків, хиб, негативних явищ,

водночас те, що піддається сатиричному висміюванню, часто показується у перебільшено смішному, комічному чи навіть гротескному вигляді, щоб викликати негативне ставлення до нього. Наприклад: *Україно! Україно! Оце твої діти, Твої квіти молодії, Чорнилом політі. Московською блекотою В німецьких теплицях Заглушені!.. Плач, Україно! Бездітна вдовице!* (Т. Шевченка). Див. також: *гумор, гротеск, іронія, комічне, сарказм.*

Світогляд – система поглядів, понять і уявлень про навколишній світ: філософських, суспільно-політичних, етичних, естетичних, природничо-наукових тощо. Є формою духовно-практичного освоєння світу; своєрідна духовна призма, що визначає життєву позицію особистості, формує емоційно забарвлену установку співвідношення, окреслює горизонт світобачення, надає соціального смислу життєвій меті людини.

Світогляд автора – складова структури авторської моделі об'єктивної дійсності. Див. також: *стиль індивідуальний.*

Семантизація – виявлення змісту, значення мовної одиниці.

Семантика – 1) значення мовних одиниць – слів, фразеологізмів, морфем тощо; 2) розділ науки про мову, що вивчає значення слів і виразів та зміну цих значень. Див. також: *значення слова.*

Семантична група – підгрупа слів у межах однієї частини мови, які об'єднані спільністю значень.

Семантична організація тексту – це ознаки, що забезпечують змістову цілісність тексту. До цих ознак відносять тематичну єдність, завершеність тексту, змістовий зв'язок, послідовність речень.

Семантичне поле – сукупність слів і виразів мови, що становлять тематичний ряд, який охоплює певне коло значень; лексична мікросистема (наприклад, семантичне поле слів, які означають часові, просторові поняття, явища природи тощо).

Семантичні варіанти – різні значення багатозначного слова. Див. також: *багатозначність.*

Семема – повнозначне слово з властивим йому лексичним значенням; семантична одиниця мови.

Сентенція – різновид афоризму; влучний вислів морально-етичного спрямування, що має повчально-настановчий характер, містить життєве напучення, слушну пораду, застереження тощо. Наприклад: *Якби ви вчилися так як треба, то й мудрість би була своя...; Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями, Бо москалі – чужі люде, Роблять лихо з вами* (З тв. Т. Шевченка). Часто афористичного характеру набувають цитати з літературних творів, значну їх кількість містить Біблія; сентенціями стають висловлювання відомих політиків, філософів, громадських та релігійних діячів. Див. також: *афоризм.*

Середній рід – морфологічна категорія, найбільш містка і багата у своїх стилістичних виявах, навантажена різними відтінками експресії. Часто використовується для називання малих істот (інколи ампліфіковано й без взаємозаміни) й може вживатися як узвичаєний прийом звертання до дитини, створюючи своєрідне забарвлення на загальному мовному тлі. Наприклад: *Воносповитеєскричало у холодочку за снопом чи А сирота її в селі, Її єдина дитина! Мов одірвалось од гілля, ненагодоване і босе Сорочечку до зносу носить* (З тв. Т. Шевченка). Досить виразного стилістичного осмислення середній рід набуває за допомогою прийому взаємозаміни родових форм (жіночого, рідше чоловічого). Переосмислене вживання викликає яскравий ефект і використовується із художнім завданням – створення своєрідного тону мовлення, насамперед ласкавості, пестливості, а також вираження суб'єктивної оцінки особи, ставлення до неї – прихильності, симпатії, співчуття, замилювання, жалю тощо. Наприклад: *...Під калиною дівчина Спала, не вставала: Утомилось молодеє, Навіки спочило...* (Т. Шевченко); *Вона усе сльозами вмивалася, а він стояв та думав: Нещаслива яка! А молоде! Хороше!* (М. Вовчок). Цей же прийом може використовуватися з іншою стилістичною метою – задаючи знижений тон мовленню, слугувати засобом вираження зневаги, ненависті, презирства, огиди, тобто негативного струменя експресії з іронічно-сатиричним звучанням для досягнення виключно пейоративної характеристики персонажів. Наприклад: *Де воно [хлопець] неходило, де воно небуло! Спалоде впало, їло, що мало, та, мов трава росло!* (В. Симоненко); *Молодий панок, місцевий слідуваль, щось мишавеньке, золотушне...* (С. Васильченко); *Таки й справді морока його знає, що воно за молодича: і робить, і шанується, а все якимсь вовком позирає, як чуже[...]. І не розбереш: чи воно таке плохе, чи дурне* (С. Васильченко); *Таке молоде, а такенемилосердне, Господи!* (М. Вовчок); *Старе, аж труситься, а дурне, аж крутиться* (Н. тв.). Особливий експресивний ефект живомовності досягається, коли середній рід виступає своєрідним узагальненням і слугує заміником як чоловічого, так і жіночого роду: *Любили Уляну і в дворі й за двором, старе й мале* (П. Мирний); *Час немов стер усі подробиці їхнього життя, залишивши тільки те головне, спільне, найвизначніше для них обох* (Авторське). Середній рід уживається також для вираження загадковості, таємничості або ж нез'ясованості, невизначеності: *Оддаліки щось манячіло на шляху...; А воно ішло. Вонокотилось за ними невпинними, непереможними, веселими хвилями, золотом розсипалось по плавнях, жерло очерет, випивало воду, підпалювало небо* (З тв. М. Коцюбинського). Інші взаємозамінні родові форми створюють виразний стилістичний ефект, позначений переважно відтінками негативного забарвлення. Наприклад: *А люди про хлопця так говорили: Чому б не рости, коли він Дурило!; Диктатори, королі,*

імператори[...] *Нікчемна, продажна челядь, Банда кривляк для втіх...* (З тв. В. Симоненко); *Лановий – стара собака, знову всіх зганяв на панщину* (І. Нечуй-Левицький); *Не новий, оцей собака лановий, Стара собака та ще й бита* (Т. Шевченко); *А соцький, він свиняниката, нехай минає мою хату* (М. Кропивницький). Див. також: *еналага, категорія роду*.

Середній стиль – один із трьох стилів літературної мови; проміжна ланка між високим і низьким стилем, оскільки з високого стилю запозичував прикрашувальні мовні засоби, з низького – прості, звичайні. Придатний для помірних думок та емоцій, для звеселяння, він передбачав емоційно спокійний, помірно прикрашальний виклад, присвячений менш важливим темам, аніж у високому стилі. Слова й стилістичні фігури прямо співвідносилися з реаліями і поняттями, перевага надавалася не надто вишуканим, пишномовним судженням із характерною нейтральною лексикою (не книжна і не просторічна), не зведеною до розмовної мови. Середнім стилем писалися численні віршовані твори XVII–XVIII ст. – елегії, епіграми, дифірамби, оди, хронографи, літописи, подорожні нотатки (Мелетій Смотрицький, Іван Величковський), повісті та легенди (Самійло Величко, Самовидець), ораторська проза. За структурно-типологічними особливостями до середнього стилю наближалася мова практично всіх українських ділових текстів XVII–XVIII ст. У кінці XVIII ст. середній стиль почасти занепадає, стає основним для розвитку нових структурно-функціональних стилів і жанрів української літературної мови. Див. також: *вчення про три стилі*.

Символ – комбінований і багатозначний образ, що приховує конкретний та асоціативний зміст; слово-образ, що втілює у собі загальну ідею, себто умовне позначення певного предмета, явища за допомогою інших понять на основі спільної ознаки, часткової чи приблизної подібності для гранично стислого, але виразного, заснованого на асоціативності, передавання глибинної сутності означуваного слова. Символ пов'язаний із алегорією та персоніфікацією, але глибший, інтенсивніший від них; це образ, що на противагу алегорії, яка зображає життєву ознаку за явною схожістю, доволі умовного характеру і застосовується в усіх жанрово-стильових різновидах художнього мовлення. Наведемо приклад: *Діамант дорогий на дорозі лежав, – Тим великим шляхом люд усякий минав, І ніхто не пізнав діаманта того. Йшло багато людей і топтали його, Але раз тим шляхом хтось чудовний ішов І в пилу на шляху діамант він найшов. [...] Так в пилу на шляху наша мова була, І мислива рука її з пилу взяла. Полюбила її, обробила її, Положила на ню усі сили свої...* (В. Самійленко). Кожна мовна культура витворила свою специфічну систему слів-символів. *Національними* (національно традиційними) називаються образи-символи, сформовані на власне національному ґрунті, властиві одній із культур, в яких втілюються знання певного народу про навколишній світ, історичний чи мовний досвід

(наприклад, *тополя* в українців – символ нещасливої жіночої долі; *дуб*, *явір*, *сокіл*, *орел* – уособлення парубка, *місяць* – батька тощо); однак це не виключає значної кількості *універсальних* (загальнолюдських) символічних образів (наприклад таких, як *ріка* – втілення минулості життя, його пройдешності, швидкоплинності; колоратив *зелений*, що у світовій культурі органічно пов'язується із молодістю, юністю, життєвим розквітом); *індивідуально-авторські* символи виникають і живуть лише в конкретному творі письменника, є творчим надбанням певного митця (наприклад, поетичний образ «*маминої вишні*» Д. Луценка, «*черешні*» – М. Луківа; «*соняшника*» – І. Драча тощо).

Симпатія – почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось, здатні передаватися різними мовними засобами.

Симфора – найвища форма метафоричного висловлення, в якій опущена посередня ланка порівняння й подані характерні для предмета ознаки, внаслідок чого образ не названого прямо предмета відчувається як чисте художнє уявлення, що збігається з поняттям про предмет. Наприклад про дівчину: *–Хіба вона іде? Рожевий вальс усміхненої ружі* (С. Йовенко) чи *Розквітла троянда у батьковому саду, зарум'янилася від сонця і тепла, радіє привітному дню, усміхається і вабить своєю чарівністю* (Авторське). Див. також: *метафора*.

Синекдоха – різновид метонімії; тропеїчний зворот, оснований на кількісній заміні понять (наприклад: *ділитися шматком хліба* [жити дружно]; *не було й крихти в роті; не ступала людська нога; щоб і ноги твоєї там не було; він накинув оком; має десь руку; не показує носата ін.*). Найбільш уживаними є такі види синекдох: сукупність, ціле, загальне подається через часткове вираження, назву його частини; однина – через множину чи навпаки; заміна неозначеного числівника означеним і навпаки, заперечення означеного числівника; уживання «ми» замість «я» тощо. Наприклад: *Старий Мартин, жебрацький покровитель, з тобою тут поділиться плащем* [дасть притулок і догляд] (Л. Костенко); *Чекає на ката ганьба й домовина, де б чоботом він не ступив* (М. Бажан); *Вона [...] не звикла ще до думки, що завтра покине батьківську стріху* (М. Коцюбинський); *Про які вже там, панове, Азії-Європи, Коли навіть і про Київ ще немає згадки* (Б. Олійник); *Сопучи й ступаючи, чоботища перелазять через поріг* (С. Васильченко); *Все життя Горпина важко працювала, щоб заробити якусь копійку* (М. Вовчок); *Гляньте на його вроду, чого він вартий: сім гривень – таких сотня* (Н. тв.); *Погодою в нас на сінокоші щось років з півтора завідувала ворона* (О. Довженко); *Я топтав кілометрів не сто, і не двісті, й не триста, Все в похід, у похід, в небезпеки на правім краю* (А. Малишко). Така фігура слова надає йому ширшого значення, ніж звичайно, посилює яскравість мови; у риторичі її називають фігурою заміщення. Див. також: *категорія числа, метонімія, троп*.

Синестезія – художній прийом, що полягає у поєднанні в одному тропі різних, іноді далеких асоціацій; вираження в мовній семантиці фізіологічних асоціацій між даними різних видів відчуттів.

Синкопа – випадання звука або групи звуків у середині слова (наприклад, розмовні *кае*(*каже*), *тра*(*треба*), *зара*(*зараз*) і т.ін.

Синоніми – близькі або однакові за значенням слова, які різняться тонкими смисловими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (чи цим і тим водночас), сферою стилістичного використання або можливостями поєднання з іншими словами. Наприклад: *гарний, хороший, красивий, вродливий, гожий, чудовий, прекрасний; обрій, горизонт, видноколо, виднокруг, крайнебо, небокрай, небосхил, овид*. Синоніми є одним із найважливіших складників арсеналу стилістичних засобів мови; надають великі можливості стильового й стилістичного добору слів у контексті, вибору найточнішого, найдоречнішого слова, що є особливо важливим у застосуванні до наукового, ділового, публіцистичного різновидів мовлення; а також сприяють уникненню повторів, уживаються за умови необхідності в деталізації, конкретизації, поясненні матеріалу; у сфері художнього, розмовного мовлення зокрема, створюють певний стилістичний ефект. Розрізняють *абсолютні* синоніми (лексичні дублети) – слова, тотожні за значенням і стилістичним забарвленням (*флора – рослинність, гіпопотам – бегемот, процент – відсоток, всесвіт – космос, індустрія – промисловість, лінгвістика – мовознавство, полісемія – багатозначність, льотчик – пілот, фактор – чинник*); *ідеографічні* (понятійні, семантичні) – стилістично нейтральні слова, що означають те саме поняття і відрізняються додатковими значенневими відтінками, обсягом семантики (*прагнення, потяг, жаждоба, жага, мрія; запашний, ароматний, пахучий, духмяний*); *стилістичні* – тотожні за значенням слова, але різні за емоційно-експресивним забарвленням, сферою вживання, приналежністю до того чи іншого функціонального стилю (*пригода* (загальноживане), *приключка* (розмовне), *притча* (розмовне застаріле), *авантюра* (застаріле), а також пор.: *ландшафт – краєвид, дорога – гостинець, побачення – рандеву, парубок – легінь, обличчя – пика, лик* і т. ін.); *семантико-стилістичні* – слова, що відрізняються як семантичними відтінками, так і стилістичним забарвленням (*поганий – гидкий, бридкий, кепський, осоружний, паскудний, мерзенний*); та *контекстуальні* – ті, що вступають у синонімічні зв'язки лише в процесі індивідуального мовлення, в умовах певного контексту (наприклад, *настрійвеселий, радісний і весняний, світлий*). Синонімічні лексеми, які відрізняються якістю та мірою емоційно-вольової експресії й колориту, книжним чи розмовним забарвленням, сприймаються більше як стилістеми, аніж номінативні одиниці, й особливо часто використовуються в художніх творах, публіцистиці. Стилiстичні синоніми зокрема, сприяють відтворенню найтонших емоційно-оцінних відтінків висловлювання і

виступають дієвим засобом урізноманітнення контексту, експресивного відтворення почуттів, дій, станів чи вираження суб'єктивної оцінки. Наприклад: *Скраєчку будуть мої губи Твої уста не цілувать...* (М. Вінграновський); *Неню, моя матусенько, коли я, мала, помирала, – чаєчкою побивалася – пізно! Пізно було...* (С. Йовенко); *Злий, недобрий чоловік, лихий!*; *Кого благаєте, благії, раби незрячії, сліпії!*? (З тв. Т. Шевченка). Інші види слів-синонімів, виступаючи у складі образно-стилістичних фігур (*ампліфікація, градація, евфемізм, перифраз, плеоназм, синонімічний повтор* тощо), слугують експресивними центрами збагачення авторської думки, виразним засобом поетизації, образного відтворення дійсності, посилення певних якостей зображуваного. Наприклад: *Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни, стрибала по оселі, вила в димарі, гуркотіла у вікна* (П. Мирний); *Багрець вечірньої зорі палав, мигтів, палахкотів* (М. Бажан); *Ліси правічні, госпіталь душі!* (Л. Костенко); *Так моє серце жалем загорілося, З милим-коханим моїм розлучаючись* (Л. Українка); *Ватра, вогнище, багаття! А вогонь один? Та ні! Різні назви, різні плаття, Різні лики вогняні* (Д. Павличко). Див. також: *дублет, синонімія*.

Синонімічний повтор – розташування підряд, у порядку наростання, нагнітання близькозначних слів або висловів. На зразок: *Криши, ламай, троци стереотипи! Вони кричать, пручаються, – ламай!* (Л. Костенко). Див. також: *ампліфікація, градація, повтор, синоніми*.

Синонімічні конструкції – сполучення слів, близькі за значенням і тотожні за функцією, але різні за своєю будовою, семантичними відтінками, стилістичними особливостями й сферою вживання (наприклад: *радіти з чого – радіти від чого, батькова хата – хата батька, срібна обручка – обручка із срібла, після впорядкування території – впорядкувавши територію, роботу виконано – робота виконана, синє озеро – синь озера*). Див. також: *паралельні синтаксичні конструкції, синонімія*.

Синонімія – збіг за основним значенням морфем, слів, фразеологічних зворотів і синтаксичних конструкцій, за наявністю у них різних смислових відтінків і стилістичного забарвлення. Мовна синонімія – це найпотужніша категорія її стилістичних можливостей, джерело мовленнєвої образності. Розрізняють: *лексичну синонімію* (*хлопець, юнак, парубок, молодець, легінь*); *фразеологічну* – синонімія в межах фразеологічних одиниць, які виражають те саме поняття, відтіняючи різні його сторони при різній внутрішній формі і неоднаковому лексичному складі, мають однотипне категоріальне значення й однакову сполучуваність (наприклад: *аж кишить, хоч греблю гати, хочлопатоюгорни, до біса; давати жару, давати наганяй, даватипрочуханки, вправляти мізки, робити вливання*); *словотвірну* (афіксальну, однокореневу: *зв'язувати, прив'язувати; поїв, попоїв*;

розвідування, розвідка); морфологічну (на фонетико-морфологічну (на жовтому полотні, на жовтій полотні; шести, шістьох; читатиму, буду читати) та синтаксичну, що виявляється у наявності синонімічних конструкцій у межах словосполучень і речень (материна сукня, сукня матері), а також фонетичну (враг, ворог; страж, сторож; під, піді, підо; ходімо, ходім). Див. також: морфологічні синоніми, паралельні синтаксичні конструкції, синоніми, синонімічні конструкції, фонетичні синоніми.

Синтагма – відрізок усного мовлення чи написаного тексту, який виділяється в межах речення як певна синтаксична й інтонаційно-смилова єдність. Синтагма є результатом змістового та інтонаційного членування речення й існує лише в реченні. Синтагматичне членування здійснюється інтонаційними засобами; серед них найголовнішими є наголос і мелодика, за допомогою яких синтагми організуються, а тим самим і відмежовуються одна від одної. Див. також: *наголос*.

Синтаксична норма – мовна норма в галузі правил побудови висловлення; регулює вибір варіантів побудови простих і складних речень. Українська літературна мова має чітко окреслені норми щодо різних видів синтаксичного зв'язку, так слово *завідувач* вимагає після себе додатка у Р. відм.: *завідувач кафедри (відділу); згідно з – О. відм.: згідно з наказом (оригіналом);* побудова словосполучень із підрядним зв'язком керування передбачає правильність форм: *пробачте мені, мені болить* (а не «мене»); *дотримати слова* (а не «слово»); *учитися ремесла* (а не «ремеслу»); а також *заходи щодо поліпшення* (а не «по поліпшенню»); *відправити поштою* (а не «по пошті») тощо.

Складне речення – цілісна синтаксична конструкція, що складається з двох чи більше частин, кожна з яких має свою граматичну основу і за своєю будовою подібна до простого речення; є активно вживаним у книжному мовленні, оскільки найбільше відбиває його логічність та інтелектуальність. У складному реченні передається спокійний характер висловлюваного, а в простих реченнях відчувається напружена розповідь, елементи змальовано як окремі. *Безсполучникові* речення, з характерною безпосередністю, динамічністю, часто вживаються в розмовному мовленні, в мові художньої літератури. Вони широко представлені в описах природи, місцевості, дорожніх нотатках, де йдеться про зовнішні риси зображуваного. У поетичних творах уживання безсполучникових речень надає відтінку розмовності і сприяє вияву експресії. Відсутність сполучників, що вказують на змістові зв'язки, надолужується інтонацією. *Сполучникові* речення більш ясні, чіткі, багатоконпонентні, але мова менш жвава, менш експресивна; вони надають мовцеві ширші, різноманітніші можливості, ніж безсполучникові; властиві й розмовному мовленню, не мають обов'язкового стилістичного забарвлення книжності, однак у книжних стилях цьому типові речень

віддають перевагу. *Складнопідрядні* речення характерні для наукового стилю, оскільки науковий виклад потребує виявлення часових, умовних, допустових стосунків, причинно-наслідкових зв'язків. Офіційно-ділове мовлення значно рідше, ніж наукове, вдається до складнопідрядних речень, йому меншою мірою властиві роздуми. В офіційно-діловому стилі важливе місце посідають прості, але досить поширені речення (нерідко це екстрарозширені структури); перша вимога до таких речень – ясність і точність формулювання. Для уникнення надмірного ускладнення в цих текстах запроваджують рубрикацію (пункти й підпункти). В публіцистичному стилі перевага простих чи складних речень залежить від жанрового різновиду тексту. Художньому стилю властиві підрядні обставинні речення часу і місця; підрядні означальні широко вживаються в усіх стилях. *Складносурядні* речення в нехудожніх стилях констатують певний стан речей і не містять зіставлення чи протиставлення. Особливістю складносурядних речень є ритмічність, плавність, тому вони надають художньо-белетристичним текстам легкості й витонченості. Див. також: *речення*. Протилежне – *просте речення*.

Сленг – жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають певного емоційно-експресивного забарвлення (на зразок молодіжного сленгу: *фраєр* у значенні «крутий хлопець»; *шмон* – «пошук шпаргалок, неможливість списати на іспиті»; *шкет* – «молодший брат»; *бейба* – «дівчина»; *швабра* – «висока худа дівчина»). Див. також: *жаргонізми*.

Слова-паразити – функціонально зайві, значеннєво безплідні слова й звороти, які часто повторюються в мовленні, але не мають ніякого змістового наповнення, затемнюють смисловий сенс сказаного і є показниками низької культури мовлення (*значить, ну, ось, так би мовити, тее, як то кажуть*). У художньому тексті можуть виступати як стилістичний засіб створення мовного портрета персонажа, наприклад: *Лукавиш – тее-то як його – моя галочко! і добре все розумієш. Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу* (І. Котляревський).

Слова-речення – слова чи стійкі словосполучення, які не виділяють у своєму складі членів речення, не підлягають синтаксичному членуванню й виступають самостійно, без допомоги інших слів, як комунікативні одиниці мови. Вони означають просте ствердження чи заперечення, виражають згоду чи незгоду, дають емоційну оцінку попередньому висловленню або містять спонукання до дії; властиві переважно розмовному стилю, характерні для діалогічного мовлення, насиченого експресією, почуттям (*Авжеж! А як же! Годі! Привіт!*). Див. також: *речення*.

Словесна наочність – живі образи й картини, що створюються за допомогою мовних засобів на відміну від образів, які сприймаються зором і з допомогою інших органів чуття, тобто на відміну від предметної наочності. Словесна наочність досягається шляхом умілого й цілеспрямованого використання тропів, фігур, прислів'їв та інших виражально-зображальних засобів мови.

Слово – найпоширеніша одиниця мови й мовлення з певним лексичним значенням (повнозначні слова) чи зі значенням релятивним, відносним (службові слова); або ж слова зі здатністю виражати певне волевиявлення людини, її почуття, яке при цьому не називається (вигуки). Стилiстично найважливішими є слова повнозначних частин мови. В лексичній стилістиці – це основний засіб вираження власне стилістичних і стильових значень та створення експресивних ефектів залежно від семантики, додаткових співзначень, сфери й умов уживання.

Слововживання – застосування слів у мовленні з тим чи іншим значенням.

Словотвірна норма – мовна норма в галузі словотворення; регулює вибір морфем, їх розташування і сполучення в складі нового слова (наприклад нормативність похідних утворень: *Умань* – *уманчанин* (а не *уманець*), *Київ* – *киянин* (а не *києвлянин*); *Дубовичі* – *дубовицький* (а не *дубовичівський*), *Костопіль* – *костопільський* (а не *костопольський*). Відхилення від норм словотворення допустиме лише у художньо-поетичному мовленні, пор. авторські новотвори: *блакитноквіт* (В. Чумак), *любіль* (М. Семенко), *мовчаль* (В. Поліщук).

Смисл(сенси) – суть чого-небудь, цілісний зміст певного висловлювання, його значення, сутність. Безпосередньо із змісту впливає смисл (або сенси) твору. Це надзмістове інтенціонально-ідеологічне значення літературного твору. Якщо до форми твору можемо поставити питання «як?», до змісту – «що?», то до сенсу – «в ім'я чого?». Є різні види смислу. Відповідно до явного і прихованого змістів твору розрізняють *експліцитний* та *імпліцитний* сенси. Значення, яке надавав своєму творові автор (*авторський смисл*), слід відрізнити від тих значень, котрі надають йому різні покоління реципієнтів – *читацький смисл*. При цьому слід враховувати відносну незмінність авторського сенсу і постійну змінність сенсу читацького (пор. сприйняття та оцінку «Кобзаря» Т. Шевченка різними типами читачів у різні культурно-історичні періоди новітньої історії). Окрім того, слід розрізнити *національний сенси* та *анагогічний сенси* (стосується артефактів, котрі можуть мати міжнародне значення) різних творів.

Соціолінгвістика – галузь мовознавства, що вивчає суспільну природу мови, загальні закономірності її функціонування в суспільстві та соціальні функції, механізми впливу соціальних чинників на мову та роль, яку відіграє мова в житті суспільства. Найважливішими проблемами, якими

займається соціолінгвістика, є соціальна диференціація мови, мова і нація, мовна ситуація, взаємодія мови і культури, двомовність і багатомовність. Розвивається на перетині мовознавства, соціології, соціальної психології та етнології.

Сполучуваність – здатність мовних елементів поєднуватись один з одним.

Спонукальне речення – речення, потенційно здатне виражати наказ, прохання, заклик, пораду чи інші волевиявлення. Граматичним засобом оформлення спонукання є форма дієслова, насамперед у наказовому способі; особлива імперативна інтонація може бути єдиним засобом вираження спонукання, деякі частки вносять у речення спонукальний відтінок чи посилюють його значущість, наприклад: *Берімо́сь краще до роботи, Змагаймо́сь за нове життя!; Вставай, хто живий, в кого думка повстала! Година для праці настала! Не бійся досвітньої мли, – Досвітній вогонь запали, Поки ще зоря не заграла!* (З тв. Л. Українки). Див. також: *волюнтатив, імператив, речення.*

Спосіб дієслова – як морфолого-стилістична категорія (наказовий, умовний, дійсний) виступає за умови переносного вживання; дієслівні форми при цьому набувають значень різної емоційно-експресивної тональності, що обмежує їх використання розмовним і художнім різновидами мовлення. В цілому *форми наказового способу* відзначаються великою гнучкістю і, підтримуючи основне лексичне значення дієслів, виражають бажання, побажання, прохання, благання, заклик, волювість, спонукальність, пораду, підбадьорювання тощо. *Форми власне наказового способу* домінують в усній формі ділового стилю; в писемній (у наказах, розпорядженнях, протоколах) – переважає *інфінітив* з метою вираження рішучості заклику, категоричності наказу, офіційності тощо (пор.: *стій – стояти, виконуй – виконати, допрацюй – допрацювати, розроби – розробити; Проблемне питання почати вирішувати негайно*); *безособові форми* дієслів менш категоричні (*заборонено, вирішено*), вони мають ствердний характер висловлювання і застосовуються в різних статутах, інструкціях, положеннях. Для розмовної мови характерні прості форми 1-ої особи множини (на зразок, *зробімо, скажімо, ходімо*). Дієслова наказового способу недоконаного виду передають рішучість, різкість, а доконаного виду виражають волевиявлення більш пом'якшено (пор.: *кажи – скажи, виконуй – виконай*). Частки *бо, но, ну* надають висловлюванню розмовного або й просторічно-фамільярного забарвлення (наприклад, *стань-но, ну підійди, сиди-бо вже там*), частка *та* посилює спонукання (*та стань уже нарешті*). Щоб надати наказові чи проханню певного відтінку в розмовній мові в значенні наказового вживають *умовний спосіб*, передаючи пом'якшене спонукання до дії, наприклад: *Лукашу, ти провів би* [пор. – *проведи*]; *А ти, братуню, вже б не відзивався, коли не зачіпають!* (З тв. Л. Українки); *Іване, ти запросив би дівчину до хати*

(Розмовне мовл.); а також *дійсний спосіб* переважно з метою пом'якшення наказу: *От, Лукашу, **поможештут** в'язати молодичці* (Л. Українка); *неозначену форму: **Сидіти тихо!*** З часткою *б* (*би*) *інфінітив* виконує функцію *умовногоспособу*, наприклад: *От **би** ще трохи **попрацювати***. При дієсловах *дійсного способу* (*й* у формі *інфінітива*) з метою експресивного вираження багатоповторюваності дії та її енергійності використовуються частки *знай, де не, як не*; для підкреслення інтенсивності, активності дії – службове слово *давай*, як-от: *А він **знайвитанцьовує** та **виспівує**; Дівчина **давай** собі **плакати** та **примовляти**; А він **де не взявся**, та й злякав нас. Форма наказового способу використовується у значенні *дійсного* при образному висловлюванні несподіваності або раптовості дії за допомогою словосполучень *візьми та й скажи, візьми та й принеси*, наприклад: *А він **візьми та й скажи** їй правду*; або ж для вираження *повинності*, постійного примусового стану, вказуючи на те, що людина змушена здійснювати небажану, нав'язувану дію: *А чи не годі вже того **грання**? Все **грай** та **грай**, а ти, **робото**, **стій!***; *Он чоловіка **десь повітря носить**, а ти **бідуй** з **свекрушиськом проклятим***(З тв. Л. Українки); *Хто **п'є-гуляє**, а ти **стій і чатуй***; *Друзі **розважаються**, а ти **читай, конспектуй, готуйся до іспиту***; в значенні *умовного* – з метою вираження цілковитої впевненості, переконливості або умовності: ***Стій** я **спокійно** – він **би** **промчав повз мене**; **Не запитай** його про того чоловіка, – **певно** **довелося б повертатися**; **Поклич** його **вчасно** – і **цього б не сталося**; **Будь** він **молодший**, я **б** **цього так не залишив**. **Наказовий** спосіб може бути *морфологічно нульовий*, прихований, експресивно потенційний, що оформляється лише інтонацією, яка заступає дієслівність: *Не хочу гуляти! Огню, діти! Дьогтю, клоччя!* (Т. Шевченко). Див. також: *еналага, імператив*.**

Старослов'янізми (слов'янізми, церковнослов'янізми) – слова, що мають виразні ознаки старослов'янського походження, яке усвідомлюється мовцем; запозичення з церковнослов'янської мови – найдавнішої форми слов'янського книжного мовлення. Відмінні риси старослов'янізмів: неповноголосся звукосполучень *-ра-*, *-ла-*, *-ре-* замість українських *-оро-*, *-оло-*, *-еле-*; суфікси *-ащ-* (*-ящ-*), *-ущ-* (*-ющ-*), *-м(ий)* дієприкметникового походження; префікси *воз-*, *пре-*, *пред-*, *со-*; компоненти складних слів *благо-*, *бого-*, *добро-*, *зло-*, *град-* тощо, а також церковно-релігійна семантика слів (*град*, *древо*, *годящий*, *грядущий*, *неосквернимий*, *возвістити*, *преславний*, *предвкушати*, *согрішити*, *благодать*, *богобоязнь*, *добročинство*, *зломилостивий*, *приятнь*, *учитель*, *святотатство*, *глашатай*, *молитва*, *святиня*, *пророк*, *творець*, *Господь*, *гріх*). За певними ознаками співвідносяться з архаїзмами та варваризмами. Спорідненість із архаїзмами проявляється в тому, що значна їх частина застаріла й перейшла до пасивного складу, отримавши синонімічні відповідники з активно діючої лексики; на відміну від архаїзмів, далеко не всі

церковнослов'янізми застаріли чи сприймаються такими. Не можуть бути ототожені з варваризмами, хоча формально ті й інші належать до слів іншомовного походження; однак варваризми сприймаються як чужомовні вкраплення в національну мову, а слов'янізми не викликають враження чужомовної стихії, вони були й залишаються зрозумілими всім носіям слов'янських мов. Використовуються такі лексеми з відтінком минувшини, старовини як стилістичний засіб для створення історичного колориту, для надання мові урочисто-піднесеного звучання, на зразок: *Все упованіє моє На тебе, мій пресвітлий раю, На милосердіє твоє, Все упованіє моє На тебе, мати, возлагаю* (Т. Шевченко); високе в емоційно-смысловому відношенні забарвлення цієї категорії слів може використовуватися із протилежною метою – створення ефекту комізму або іронії: *Що ти тут, старосто мій – тес-то, як його – розглагольствуєши з пришельцем* (І. Котляревський). Серед них інколи виділяють біблеїзми – особливу стилістичну категорію слів-старослов'янізмів в текстах, досить часто поетичних, що імітують стиль Біблії, пов'язані з біблійною тематикою, насичені біблійними образами, наприклад: *Господи, прости мої гріхи! Матір Божа, заступись, єдина, за дітей моїх. Якщо ж я винна, лиш мене печалю освяти. Дай моїм синам здоров'я, й сили, щастя, і любові, і добра, мудрості, удачі. І прости їм все, що Сину Ти б простишь змогла. Хай не буде їм ні бід, ні муки. Чесний світ – до них, й вони – у нім. Матір Божа, заступися, мудра, захисти від зла моїх синів* (Н. Віргуш); *Мадонно моя, Пренепорочна Маріє, прославлена в віках! На наших самотніх вівтарях Лиш вітер віє...* (П. Тичина). Див. також: *архаїзми, іншомовна лексика, конфесійна лексика*.

Стверджувальне речення – речення, в якому щось стверджується; зв'язок між предметом думки і тим, що про нього говориться, усвідомлюється як такий, що реально існує в дійсності. Граматичним показником стверджувального речення є те, що присудок двоскладового або головний член односкладового речення не має при собі заперечення. Наприклад: *Єдиний кривокрилий птах проносить душу нашу голу то проміж зір, то по тернах* (В. Стус). Див. також: *речення*. Протилежне – *заперечне речення*.

Створення звукового фону – стилістичний прийом, що виникає шляхом використання ономаіопеїчної лексики як засобу звукової виразності й актуалізує акустичне сприймання описуваного явища або його ознаки. Наприклад: *Летіли в вирій журавлі крізь темні хмари за гору, їх крик стелився по землі – по горі, і по яру: –Кру-у! Кру-у! Крру-у!* (М. Матвійв-Мельник). Див. також: *звуконаслідувальні слова, стилістичний прийом*.

Стилетвірні ознаки стилю – особливі стильові ознаки (переважно лексичні, фразеологічні, граматичні), певною й особливою сукупністю яких створюється мовна та мовленнєва своєрідність кожного окремого

стилю, його очевидна й менш виразна індивідуальність. Протилежне – *нестилетвірні ознаки стилю*.

Стилізація – стилістичний прийом наслідування; свідоме насичення тексту ознаками певного стилю, жанру, характерними для відповідної епохи, етнографічно-діалектного чи соціального середовища, індивідуально-авторської стильової манери мовлення. Стосовно того, яку мету наслідує автор, стилізація може бути: *історична* – відтворюються типові мовні риси певної історичної епохи; *етнографічно-діалектна* – відтворюється мова певного ареалу поширення, діалектного середовища; *соціальна* – мова певної соціальної групи мовців; *народнорозмовна* чи *просторічна* – увиразнюються слова і вислови живої народної мови; *фольклорна* – використовуються фольклорні жанри і фольклоризми; *поетична* – поетичні форми; *жанрова* – підкреслюється наслідування якогось жанру. Розрізняють стилізацію двох типів: *односпрямована* – всі прийоми добору та організації мовного матеріалу суголосні стилю й жанру твору, відповідають йому і, насичуючи текст, інтенсифікують якесь одне враження (піднесення, захоплення тощо); *контрастна* – спостерігається зіткнення мовних засобів різних стилів і жанрів, різних емоційних оцінок і семантико-функціональних забарвлень, використовується, як правило, для того, щоб викликати в читача несподіване, сильне враження, досягти комічного ефекту, іронічної чи сатиричної конотації. До прийомів стилізації належать наслідування, імітація, пародіювання, переспіви та переоповіді, використання мовних формул офіційно-ділового та наукового стилів у текстах художнього (транспозиція), специфічних жанрових ритмомелодійних структур (наприклад із історичних дум, балад, казок). Див. також: *імітація, пародія, стилістичний прийом*.

Стиліст – особа, яка володіє мистецтвом літературного стилю, майстер літературного стилю.

Стилістема – окрема мовна одиниця (від фонемі і до тексту) з властивою їй стилістичною функцією, тобто актуалізованим потенціалом конотативної семантики, що сприяє досягненню ряду зображально-виражальних функцій. Див. також: *актуалізація, стилістичні засоби, стилістична функція*.

Стилістика – наука і навчальна дисципліна, що досліджує і вивчає: функціонально-стильову систему літературної мови в її сучасному стані та діячості (стилі мови й мовлення, підстили, їх жанрову диференціацію та структурну організацію, експресивні та індивідуальні стилі, колоритно-стилістичні вияви), стилістичний інвентар мови (стилістичні ознаки мовних одиниць усіх рівнів), способи використання мовних одиниць для експресії інтелектуального, емоційного та естетичного змісту мовлення; а також показує комунікативно-виражальні можливості мови, її багатство і красу. Розрізняють: *стилістику загальну і часткову*. Останню поділяють на

стилістику діалектну, зіставну, історичну, контрастивну, стилістику мови і мовлення, стилістику практичну, стилістику тексту, стилістику художнього мовлення тощо. Див. також: лінгвостилістика.

Стилістика діалектна – досліджує стилістичне розшарування і диференціацію мовних одиниць у межах певного діалекту чи говірки; з'ясовує співвідношення літературної мови й діалектів, вплив останніх на формування літературної мови, вироблення її стилів; вивчає стилістичну роль діалектизмів у межах стилю, найчастіше художнього. Див. також: *стилістика*.

Стилістика загальна (теоретична стилістика, загальна теорія стилістики) – визначає основні лінгвостилістичні поняття і категорії, предмет досліджень, теоретично обґрунтовує принципи і методи стилістичних досліджень, вивчає стилістичні проблеми мов і мовної діяльності, виявляє стилістичні універсалії (універсальні стилістичні засоби). Див. також: *стилістика*.

Стилістика зіставна – вчення, спрямоване на зіставлення стилістичної системи мови і мовлення різних національних мов (насамперед найближчих, споріднених), вироблення критеріїв визначення спільностей і відмінностей стилістичних засобів споріднених мов та національної специфіки конкретних мов, виявлення в них можливих стилістичних універсалій. Див. також: *стилістика*.

Стилістика історична – вчення про стилістичну систему національної мови у синхронному та діахронному аспектах. *Діахронна* стилістика вивчає формування і розвиток стилів упродовж усіх історичних етапів розбудови національної мови, динаміку розвитку виражальних одиниць, часову і якісну зміну конотації, хронологічно марковані стилістичні засоби. *Сучасна*, або *синхронна* стилістика досліджує стилістичну систему з погляду сучасних потреб мовного спілкування й відповідності стилістичних явищ та засобів нині чинним літературним і стилістичним нормам. Отже, історична стилістика досліджує як історію сучасних стилістичних засобів національної мови, причини їх появи, основні етапи розвитку, так і стилістичні засоби минулих історичних епох у розвитку конкретної мови чи споріднених мов. Див. також: *стилістика*.

Стилістика контрастивна (порівняльна стилістика) – займається дослідженням стилістичних систем неспоріднених мов, їхніх відмінних стилістичних ознак; вивчає національно-специфічне та загальне (інтернаціональне) в стилістичних системах мов, розкриває причини та обґрунтовує шляхи збільшення інтернаціонального лексичного (особливо термінологічного) фонду в національних мовах, виявляє спільне й відмінне у формуванні функціональних стилів, відзначає специфічні функціонально-стильові і жанрові різновиди, національні особливості мовленнєвих системностей функціональних стилів тощо. Див. також: *стилістика*.

Стилістика мови (описова стилістика, стилістика мовних ресурсів) – вивчає, описує і кваліфікує стилістичні засоби національної мови, тобто орієнтується на вивчення елементів мовної системи усіх рівнів з погляду їх додаткових стилістичних ознак. Розглядає стилістично забарвлені мовні елементи і поза контекстом, які стануть матеріалом для вибору й використання в мовленні. Описова стилістика поділяється на окремі галузі: *граматична стилістика (афіксальна стилістика, морфологічна стилістика, стилістичний синтаксис), лексична стилістика, фоностилістика, фразеологічна стилістика*. Див. також: *стилістика*.

Стилістика мовлення (функціональна стилістика) – вивчає використання стилістичних засобів у суспільній чи індивідуальній мовній практиці. Як вчення про функціональні та індивідуальні стилі й мовні засоби, які їх створюють, зосереджує увагу на виробленні принципів розмежування та взаємодії стилів, виявленні їхніх диференційних ознак, специфічних особливостей кожного з них, закономірностей внутрішньої структури, використанні й принципах організації мовних елементів у межах певного функціонального стилю. Досліджує також взаємозв'язок усного і писемного мовлення, вивчає питання ритмомелодики, різновидів інтонації. У завдання функціональної стилістики входить розкриття специфіки відбору й використання лексичних, морфологічних, синтаксичних та інших засобів у кожному стилі зокрема. Вирізняється стилістика художнього мовлення, офіційно-ділового, наукового, публіцистичного, конфесійного тощо. Див. також: *стилістика, стилістика тексту, стилістика художнього мовлення*.

Стилістика практична – галузь стилістики, що має нормативний характер і розглядає живий, безпосередній вияв застосування мовних одиниць: способи та форми їх використання залежно від мети і змісту висловлення, умов і сфери спілкування. Практична стилістика покликана впроваджувати в мовленнєву практику правил теоретичної стилістики, сприяти досягненню мовної майстерності й вправності мовця, виховувати чуття мовної культури, себто виявляти й оцінювати виражальні та експресивні можливості мовних одиниць, уміло й доцільно їх використовувати. Як навчальна дисципліна практична стилістика містить рекомендації вибору мовних засобів до тієї чи іншої ситуації спілкування. Див. також: *мовна майстерність, стилістика*.

Стилістика тексту – частина лінгвістики тексту, зафіксована стилістика мовлення, яка вивчає роль стилістичних засобів у створенні текстів певного функціонального типу, інтерпретацію їх упорядкування для вираження смислу. Стилістика тексту вивчає як втілюється ідея і зміст твору в тканину тексту, як це відбивається на особливостях композиції, організації мовного матеріалу, який мовний матеріал стилістично значиміший для текстів цього типу, які функції він виконує відповідно до змісту і цільової настанови. Ця галузь передбачає системний підхід до

вивчення тексту, тобто вивчення кожного елемента в єдності з іншими, що передають смислово цілісність тексту. Відмінність між аналізом нехудожніх та художніх текстів полягає в тому, що для з'ясування першого достатньо керуватися поняттями лексичної стилістики, стилістичної граматики, а другого – необхідно виявити підтекст, систему авторських прийомів вираження смислу, з'ясувати естетику образності. Див. також: *стилістика мовлення, лінгвістика тексту*.

Стилістика художнього мовлення – галузь функціональної стилістики, що розглядає використання мовних одиниць у тексті художнього твору, де вони набувають певного естетичного значення. Основним завданням *лінгвостилістичного аналізу художнього твору* є з'ясування єдності загальномовного та творчо індивідуального в мові твору; проблеми добору мовних засобів та їх трансформації в контексті певного твору в цілому; розгляд особливостей уживання мовних засобів відповідно до його емоційно-естетичного смислу, ідейного задуму письменника; виявлення естетичної функції мовного матеріалу в конкретній художній системі, у зв'язках з іншими елементами цієї системи. Ця галузь включає *поетичну стилістику*, об'єктами вивчення якої, крім індивідуальних стилів, є традиційні тропи, фігури мови, еволюція їх в історії художнього стилю; оперує такими поняттями як мовноестетична вартість (значущість, цінність) художнього твору, образ автора, ідіостиль письменника, синтез різних форм існування національної мови та ін.; *поетику* – основне завдання якої полягає у вияві сукупності естетичних і стилістичних засобів, що визначають своєрідність того чи іншого витвору мистецтва, сприяють розкриттю художнього замислу автора, мовотворчість якого вирізняється особливостями звукової інструментовки, словником, синтаксисом та наявністю ритму, поетичних тропів і фігур; а також у вивченні структури словесних образів у їх композиційній організації та словесній цілісності; й частково *лінгвофольклористику* – вчення про мову усної народної творчості з погляду внутрішньої мовної структури, функцій фольклорних формул, характерних для різних жанрів тощо. Див. також: *поетика, стилістика мовлення*.

Стилістика частин мови – галузь морфологічної стилістики; вчення про виражальні можливості самостійних і службових частин мови, їх функції в різних умовах спілкування. Найбільш яскраво виявляються їхні стилістичні властивості в художньому різновиді мовлення, зокрема його поетичних жанрах. *Іменник* як стилістична категорія формує тексти розповідного та описового характеру, зокрема ділового, публіцистичного, наукового змісту, де інформація про певні явища, події, реалії виражається абстрактними, суто номінативними іменниками, термінологічними лексемами, наприклад: **Президент України** користується **правом недоторканності** на час виконання повноважень (Із газети); на

іменниковій основі будуються називні речення, творяться статичні описи, в результаті чого виникає ефект мовного лаконізму: *Тривога. Радість. Біль. І знову спокій. Розлука. Ранок. Вечір. Зустріч знову. Загублене відлуння тихих кроків. І ти, від кого не чекай любові* (В. Стус). Дієслова за своєю природою здатні відтворювати динаміку життя, процесуальність зображуваних явищ дійсності, що зумовлює їх широке використання з цією метою в усно-розмовному і художньому мовленні, на зразок: *Прицокало, прибилося, притекло, Припало, пригорнулось, причинилось, Заплакало і – нікма утекло Чорняве полум'я з печальними очима* (М. Вінграновський); значно рідше – в науковому та офіційно-діловому, бо в них йдеться здебільшого про статику, про більш чи менш постійні ознаки й властивості, закономірні явища тощо, і тексти цих стилів надають перевагу іменникам, а вживані у їх складі дієслова носять переважно якісний характер. Стилiстична значимість функції дієвості, перебування в певному стані особливо актуалізується при дієслівній однорідності, часом синонімічній, наприклад: *Потім уся непроглядна стіна зарожевіла, спінилась і почаларозпадатись, розповзатись, відкриваючи мерехтливе сріблясте плетиво плеса* (М. Стельмах); *Рече, стогне хуртовина, Котить, верне полем...* (Т. Шевченко). Стилiстично вагомими можуть бути дієслова та іменники вживані тропеїчно (порівняльні фігури фразеології, метафоризація з дієслівною (іменниковою) основою тощо), в складі стилістичних фігур, що, посилюють експресію, слугують виразним художньо-образним засобом, наприклад: *Як маківка на городі, Ганна розквітала; Життя біжить, як музика дзвенить* (З н. тв.); *Тут пам'ять з вічністю говорить, І серцеловить кожну мить* (В. Дергач); *Душе моя убогая, чого марне плачеш? Хіба ти не чуєш, Хіба ти не бачиш?* (Т. Шевченко). Прикметники та дієприкметники досить часто функціонують як засоби увиразнення ознаки предмета, явища, поняття; їхня стилістична наснаженість і важливість проявляються насамперед за умови фігурального вживання (переважно метафоричного), організації у групи однорідних членів, таких, що перебувають у складі ампліфікаційних рядів тощо, на зразок: *Із-за гори крутої, високої Виїздили козаки бравії, моторнії. Всі молоді, кучеряві, кароокі і смугляві* (Н. тв.); *Світе мій гучний, мільйонноокий, Пристрасний, збурунений, німий, Ніжний, і ласкавий, і жорстокий, Дай мені свій простір і неспокій, Сонцем душу жадібну налий* (В. Симоненко). Яскравою образністю та виразністю серед них виділяються такі, що виступають у якості як узвичаєних, народнопоетичних епітетів, так і художніх означень індивідуально-авторського характеру; створення ними художньо-образного вислову суттєво впливає на розум, емоційно-почуттєву сферу людини. Висока частотність уживання *займенників* у нехудожніх стилях зумовлена загально та емоційно нейтральним називанням особи, взаємин між особами, вказівками на присвійність, заперечність, неозначеність.

Особливо виразно виступають займенники зі стилістичним завданням у фольклорних текстах,— становлячи одну з основних ознак фольклорної мови, вони створюють специфічні тони у звучанні висловлювань, підкреслюючи й увиразнюючи окремі слова, наприклад: *Там собі п'є-гуляє, Поле Килиїмське хвалить-вихваляє; За тобою, Морозенку, вся Україна плаче. Не так тая Україна, як те горде військо* (З н. тв.). Займенники в ролі експресем є досить поширеним явищем й у мові художньої літератури: *Вона була дуже гарна, оцяїї мати* (О. Кобилянська); *А молодість не вернеться, Не вернеться вона!..* (Л. Глібов). Важливу стилістичну позицію займають займенники при різного роду звертаннях, слугуючи засобом своєрідної інтимізації мовлення: *Ой, ти, дубе кучерявий, Лист на тобі рясний, Ти, козаче молоденький, На вроду прекрасний* (Н. тв.), а також можуть підсилювати емоції різного плану – від вираження зневаги до симпатії, передачі їх досить тонких нюансів. Окреме місце належить особовим (*я, ми, ти*) та присвійним займенникам (*мій, твій*), оскільки у художньо-літературних текстах вони виступають засобами інтимно-ліричної наснаженості та задушевності: *Коли ябуду навіть сивою, і життя моє піде мрякою, а для тебе буду красивою, а для когось, може, й ніякою* (Л. Костенко); *Ти знаєш, що ти людина? Ти знаєш про це – чи ні?* (В. Симоненко); *Ти, мій дар любові! Життя моє! Це ж ти цвітеш у квітці...* (А. Малишко). Повторні, анафоричні займенникові форми мають на меті досягнення ефекту експресивної напруженості, стилістичної виразності, як-от: *Я – русин. Я – ваш брат. І вас я поважаю. А ваших ворогів – клянусь! Я не люблю. Але. Таке життя. Я плакав од відчаю* (Д. Павличко). Прислівники за своєю суттю (вказують на якісні, кількісні ознаки дії, стану чи на ступінь, міру вияву іншої ознаки) значною мірою розвивають, своєрідно доповнюють значення слів, або ж словосполучень і речень, підсилюють, увиразнюють характеристику ознаки й дії, привносять у мовлення нові відтінкові елементи й емоційність (*безперечно, вдало, віддавна, всюди, добре, дуже, жаль, здуру, зроду-віку, лячно, надзвичайно, на зло, найбільше, радісно, розумно, спросоння, тяжко, шляхом*), що й зумовлює їх активне вживання в усіх стилях мови. Частина прислівників характеризується яскравою стилістичною виразністю: це образні прислівники, що генетично походять із усної живої народної мови, прислівники фразового творення, які фігурують у фольклорних зразках та стилізованих текстах у ролі експресем, як-от: *Лежить Семен горілиць у високій траві* (С. Васильченко); *Клунастояла оддалеки* (П. Мирний); *У неділю вранці-рано синє море грало...* (Н. тв.); *Ото – мій шлях: світ за очі. Єдине. Простимені, кохана Батьківцино* (В. Стус). Прислівникам-експресемам у нехудожніх стилях відповідають описові звороти: *відтепер – з цього часу, горілиць – догори обличчям* та інші відповідники: *до ладу – добре, зненацька – несподівано* тощо. Розширюють виражальні засоби мови стилістично виразні форми

художньо переосмислених іменників тропеїчної семантики, що виступають у ролі прислівникових означень: *Які слова! Яка жива в них правда золотом палає!* (М. Рильський), інколи оказіонального творення: *Це так судилось: мені летіти, не долетіти І зупинитися жайворово над твоїм серцем...* (Б. Олійник). Дієприслівникові звороти властиві, як правило, нехудожнім стилям, оскільки виконують у них функцію логізації тексту, тому в художньому мовленні – це малопомітне стилістичне явище, хоча можливе: *Ідуть дівчата в поле жати Та, знай, співають ідучи* (Т. Шевченко); надмірне використання зворотів дещо «засушуватиме» художній текст, не відповідатиме вирішенню його естетичних завдань. Усталене функціонально-стильове використання числівників – це суто кількісне, і тому вони становлять лексико-термінологічну основу спеціальних галузей знань (наприклад математичної). Лексична обмеженість, здебільшого однозначність та відсутність синонімічних форм, зумовлюють порівняно низький стилістичний потенціал цієї частини мови та відносну стабільність функції в різних стилях, й художнього мовлення зокрема, а саме – використання для позначення кількості чи порядку чогось: *Вони – раби. Їх сотні сот. Стотисяч. Їх – мільйони* (А. Малишко); *Троє коней вбито, гей, Командире, під тобою... А четвертий виніс з бою, гей!* (Т. Коломієць). Значно рідше простежується авторська інтерпретація та своєрідність уживання окремих числівників, як-от хронологічно конотованого: *Дивився гостро на загал згори. Під ним число жовтіло «тридцять три» – То не знамення синові смерті, – То голодом відтяті черепи Творили знак «вождевої» тропи, Яка повзла у літо тридцять третє* (Б. Олійник). По-особливому функціонально виразні форми числівників у фольклорі, наприклад: *Сім раз відмір – один раз відріж; Краще один раз побачити, ніж сто почути; Один у полі не воїн*; у складі різних сполучень слів, часто фразеологізованого типу, на зразок: *одним духом, одного поля ягода, стригти всіх під одну гребінку, що за один* тощо; характерним для розмовно-побутового мовлення є стилістичне вживання числівника в значенні інших частин мови (займенника, прислівника) і т. ін. Основними стилістичними прийомами використання числівників із художньо-стилістичною настановою є: гіперболізація, здійснювана через числівникову форму, при цьому в художньому тексті часто використовується прийом застосування одиниць виміру до звичайно невимірюваних понять: *Я б упізнав його серед мільйон мільярдів...* (Б. Олійник); *О юність, юність, молода, барвіста, напоєна мільйонами сонців* (Л. Забашта); опредмечення числівників (числівникових назв), що вживається в поезії та агітаційній публіцистиці для експресивного виділення предметно-числового образу: *Ми – океанна вселюдська сім'я, І тільки тих поважають мільйони, Хто поважає мільйони «я»* (В. Симоненко). Кожне службове (неповнозначне) слово своєрідно і

вагомо доповнює те, що виражається семантикою, граматичними ознаками й стилістичними функціями повнозначних слів, уточнює переданий зміст висловлюваного, або підсилює чи обмежує значення його певних елементів; з ними можуть пов'язуватися стилістичні властивості мовлення. Кожен із *прийменників* (вони виражають різноманітні відношення між словами в словосполученні, реченні) певною мірою стилістично й фонетично особливий. Більшість структурно ускладнених прийменників виявляється стилістично забарвленою: значеннєво вагомі та стилістично виразні вторинні складені прийменники – переважно книжного, нерозмовно-побутового характеру, що утворилися внаслідок ослаблення семантичних позицій повнозначних слів, зокрема іменників, прислівників (*в ім'я, в напрямі, залежно від, за рахунок, зважаючи (незважаючи) на, з огляду на, на зразок, паралельно з, стосовно до, у плані і под.*); прийменники, утворені шляхом зіткнення кількох складників, первинні складені (*з-посеред, з-під, попід* тощо) здебільшого створюють художній ефект з виразним відтінком розмовності, як-от: *Тече річка з винограду Та й побіля груші...* (Н. тв.); *Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати...* (І. Нечуй-Левицький); *У Івася мороз поза спиною пробіг* (П. Мирний). Повтор прийменника найчастіше характеризує розмовно-побутове, фольклорне мовлення; прийменник, уживаний у такій стилістичній позиції, підкреслює, увиразнює зображуване явище, поняття і постає ознакою народнопісенного ладу: *Ой за гору, за крутую, круту, крем'яную...* (Н. тв.); *Із-за лісу, з-за туману місяць випливає...* (Т. Шевченко); а також зумовлює стилістичний прийом градаційної побудови з наростаючим інтонуванням тексту та його змістовою напруженістю: *Болить душа за Україну, за тих, хто впали у борні, За всіх святинь гіркі руїни. І за непевні наші дні...* (Г. Савчук). Прийменники в живій народній мові можуть зазнавати метафоричних перетворень і вказувати на невизначеність, приблизність або неясність: *Остан пішов уже з годину* (М. Коцюбинський); *Ну що за стук, за гомін чую? Який гармидер бачу я?* (І. Котляревський). *Сполучники* активно використовуються в усіх стилях мови (з метою поєднання в одне семантико-синтаксичне ціле слів, членів речення, так і предикативні частини речення). Загалом сполучники підрядності (*для того, що, щоб, якщо*) порівняно із сурядними одиницями (*але, і, проте*) за своєю сутністю є книжними, хоча не є правомірним вважати їх закріпленими виключно за нехудожніми стилями. Залежно від форми, складу й способу вживання (фонетичні варіанти слів, їх найрізноманітніші поєднання, кількаразове повторення) сполучники потенційно привносять у текст різний стилістичний відтінок, зміну тональності: розмовності чи книжності, сухості, офіційності чи інтимності або поетичності, фамільярності тощо. Наприклад висловлювання: *Людина, тварина, пташина, рослина радітимуть сонячній днині*, – специфічно доповнюється сполучниками і

залежно від їх розташування змінюється інтонаційно, а відтак – і за змістом, пор.: *Людина, тварина, пташина, і рослина...*; *Людина, і тварина, і пташина, і рослина...*; *І людина, і тварина, і пташина, і рослина...*; *Людина, а також тварина, пташина, і рослина...* тощо. Сполучники можуть уживатися для емоційного підсилення мови і стають показниками художнього стилю, зокрема повторне вживання сполучників утворює гармонійний лад мовлення, естетизуючи його якості, надаючи йому ознак експресивності: *І широкою долину, і високою могилу, і вечірнюю годину, і що снилось-говорилось, не забуду я* (Н. тв.). Стилістемою уснорозмовної мови, специфічною ознакою фольклору, пісенності слугує сполучник *та* у контекстах, на зразок: *Наш старший панич та одружився з ляхівкою і жив собі в місті* (М. Вовчок); *Ой доки ж ми та стоятимем, Зелену траву та топтатимем, Червоними та чобітками, Золотими підківками* (Н. тв.); парні *та й* – слугують для вираження раптової дії або швидкої зміни подій: *Вийшла з села – серце мліє; Назад подивилась, Покивала головою Та й заголосила* (Т. Шевченко); *Попід листом трава росте Та й стелиться листом* (Н. тв.); як підсилювальний, вживається сполучник *а*, набуваючи специфічної форми у фольклорних чи стилізованих текстах: *А Дунай річка мати, А не дай нам погибати* (Н. тв.); *А люди Не хочуть на його й глянуть. А глянуть – осудять* (Т. Шевченко). Частки позиціонують як одиниці, що надають мовленню більшої повноти, ясності, виразності, експресивності; нерідко виражають певне ставлення до висловлюваного, надають окремим словам додаткових смислових, модальних та емоційно-оцінних відтінків. Кожна частка (*ані, би, будь, ледве, майже, мовби, навіть, нехай, тільки, хай, хоч*) комунікативно значеннева, стилістично важлива, привносить у висловлювання особливий відтінок почуттєвості. Як полістилістичні категорії частки мають різне функціональне навантаження: привносять відтінок особливої несподіваності, раптовості, посилюють вираження дії або якості, – з типовою функцією використовується частка *аж*, наприклад: *Дивлюсь, аж світає...*; *Ой приїхав Гамалія Аж у ту Скутару...* (З тв. Т. Шевченка); виражають особливу інтонаційну напруженість, породжують інтенсивно-спонукальний тон мовлення з супровідними емоціями, – у цій ролі активно виступають частки *ж, же, но, ну*: *Ну, не плач же, глянь на мене* (Т. Шевченко); *Ось придивіться-но до нас!* (С. Васильченко); а також здатні фігурувати у ролі експресивного замітника дієслівної зв'язки чи повнозначних дієслів: *Добре! Добре! Ну до танців, До танців, кобзарю!*; *Кругом ні билини* (З тв. Т. Шевченко); заперечні частки *не, ні* – виступають у ролі інтенсивного, підкресленого ствердження висловленої думки: *Чи ж я тобі не вродливий, Чи не в тебе вдався, Чи не люблю тебе щиро, Чи з тебе сміявся?* (Т. Шевченко); звороти з виразно посиленням заперечним значенням слугують для створення ефекту певного емоційного напруження: *Як жити хочеться! Несказанно, безмірно... Не надивився я ні на зелену землю, Ні на далекі*

сині небеса. Я не наслухався **ні** шуму рік широких, **Ні** шелесту лісів дремучих, темних, **Ні** голосу пташок, що вихваляють світ (О. Олесь); **Не** дивіться. Заради бога. **Не** дивіться. **Ні** про що не питайте. **Не** звертайтеся. Стійте, мальовані стовпи, **ані** кроку назустріч (В. Стус); уснорозмовну експресію створює частка **би**: Лев, кажуть **би**, kota пійма... (Л. Глібов). Отже, стилістична функція часток посилюється за умови їх подвійного чи кількарязового використання (особливо із повнозначним словом) у сфері художнього мовлення, особливо його поетичного різновиду. Відзначимо також переважне вживання окремих часток – *аби, б, бо, же, казна, хтозна* – в розмовно-побутовому мовленні, які не характерні для мовлення офіційно-ділового, зокрема адміністративно-канцелярського, тобто документального. Слова категорії стану безпосередньо слугують засобами створення різноманітних емоційно-експресивних ефектів – інтимні почування, радісні переживання, настрої піднесення, зниження, суму тощо. Наприклад: *І досі **страшно**, як згадаю Тую хатиночку у раї; Ох, як **весело** на світі, як **весело** стало!; Ви змиєте горе; Змиєте його... **тяжко! нудно!*** (З тв. Т. Шевченка). Модальні слова є поширеною формою вираження різносемантичних логіко-сміслових відтінків у нехудожніх стилях, на зразок: *без сумніву, звичайно, ймовірно, можливо, насамперед*. Такі слова виступають як припущення про відповідність висловленого реальній дійсності або сумнів у цьому й характеризуються некатегоричністю, проблематичністю; специфіка наукового викладу зумовлює використання модальних слів переважно із значенням упевненого, обґрунтованого припущення, як-от *мабуть, очевидно* тощо. Здатність виражати емоційно-експресивні відтінки – *на диво, на превеликий жаль, на радість, на щастя* – зумовлює їх уживання в народно-розмовному мовленні, художньому стилі, публіцистичних текстах; вони постають засобами індивідуалізації мовлення, висловлення сумнівів, припущень, заперечень, здогадок, стверджень. Наприклад: ***Може**, вийшла русалонька матері шукати; Ягня, **здається**, веселилось, і сонце гріло, не пекло* (З тв. Т. Шевченка); *Ось недавно ж, **либонь**, починався струмок твого дитинства, спокійний, сонцем освітлений, починався радісно й безжурно* (Є. Гуцало). Вигуки слугують експресивними виразниками почуттів, емоцій, волевиявлень людини; це оригінальні, стилістично виразні, модально й емоційно активні слова (*агов, ану, ах, бам, вйо, гайда, киць-киць, о, ой, пхе, у-у-ух, хм*). Вони пов'язані з національною специфікою мови і є характерною приналежністю до її усної форми вираження. Передусім сфера їх функціонування – розмовно-побутове мовлення, для власне офіційних і наукових текстів вигуки не характерні, бо мовлення в них здебільшого емоційно нейтральне, менш почуттєве. Стилістично близькі до вигуків слова інших частин мови, які вживаються з вигуковою функцією (*горе, лихо; ой, лишенько; лихагодина; нене* та ін.). Саме в стилістично напруженому мовленні, де різко виступає

емоційно-експресивний момент, вигуки постають показниками підвищеної емоційної чутливості, афективного стану, творячи важливі центри мовлення – вираження почуттів страху, болю, погрози, сумніву, нерішучості, вагання, обурення, досади, невдоволення, гніву, насмішки, подиву, захоплення, жалю, докору, радості, ненависті, задоволення тощо. На зразок: «*Ах!*» – *виринається мимоволі з моїх грудей радісний крик* (С. Васильченко); *Ах, нікого так я не люблю, як вітра вітровіння...* (П. Тичина); *О, матуся вам буде дуже рада* (Л. Українка). Одним вигуком за різних мовленнєвих обставин, конкретизуючись інтонацією, мімікою, жестами, доповнюючись графічно, можна передати різні почуття, душевне переживання, емоційність людини. Вигуками підтримується такий жанр фольклорного стилю мовлення, як пісенна мова, чи стилізований під неї текст: *Ой пливе човен Води повен* (Б. Грінченко); підсилюється наспівано-музична і танцювально-ритмічна особливість фольклорної мови: *Ой гоп не пила, На весіллі була...* (Т. Шевченко), створюється пісенно-колихальна мелодика тексту: *Люлі-люлі-люлята, засніть мої малята!* (Л. Українка); *Е... е... лю-лі, Питала зозулі...* (Т. Шевченко). Ампліфікування вигуків виступає засобом найвищого піднесення емоційних виявів мови. Див. також: *морфологічна стилістика*.

Стилїстика часткова – галузь лінгвістичної науки, що вивчає стилїстичну систему окремої національної мови. Див. також: *стилїстика*.

Стилїстична детермінація – прийом, суть якого полягає у виділенні на фонї стилїстично нейтральних одиниць виразного стилїстично маркованого елемента високого або зниженого стилїстичного тону, позитивної чи негативної характеристики, такого, що надає відповідної конотації усьому тексту (наприклад, стилїстеми поетично наснаженої, інтимно зворушливої тональності у контекстах: *Прийди! – я в надвечір'я кликав, – Ми до світанку не заснем* (М. Сингаївський); *Час колесами чавунними наступив на юнь мою* (Д. Фальківський). Див. також: *стилїстичний прийом*.

Стилїстична норма – регулює вибір слова або синтаксичної конструкції відповідно до умов спілкування і стилю викладу, стосується мовних засобів, які характеризуються частотністю щодо різних стилів і мають потенційне стилїстичне значення, відповідне певному функціональному стилю. Наприклад, стилїстична невмотивованість й функціональна невідповідність уживання виділених фрагментів усувається дотриманням стилїстичних норм, доречним уживанням слів та виразів: *На високому рівні* (замість *якнайкраще, чудово*) *пройшли зимові канікули*; чи *Доповідач балакав про підготовку до нового навчального року*; *Перед нашими вченими, конструкторами, дизайнерами непочатий край наукових пошуків*; пор.: *Обидві сторони уклали двосторонній договір про співпрацю* (офіційно-діловий стиль) – *Вони домовилися, що будуть допомагати один одному* (розмовний, художній); *Вони обмінялися*

інформацією (книжне мовлення, офіційне спілкування) – *Вони розповіли* **один одному** *про останні новини* (розмовне мовлення, невимушене спілкування). Див. також: *мовна норма*.

Стилістична помилка – порушення функціональної доцільності, що виражається в недоречному використанні мовного засобу в певному контексті. До стилістичних помилок відносять: порушення стильової єдності тексту, тобто порушення, пов'язані з недоречним за функціонально-стилістичним призначенням чи експресивно-емоційним забарвленням будь-якого мовного засобу, унаслідок чого виникає стилістична несумісність слів, виразів чи такі, що призводять до зниження сили вираження, експресивності чи емоційності мовлення; неправильне вживання слів із переносним значенням, фразеологізмів, штучна образність; невмотивоване нагромадження одних і тих же частин мови або їх форм тощо. Стилістичні помилки диференціюють на фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні і власне стилістичні. Див. також: *помилка*.

Стилістична система національної мови – сукупність стилів мови й мовлення, підстилів, жанрових різновидів, колоритно-стилістичних виявів, експресивних та індивідуальних стилів у їх взаємодії та взаємозв'язках, а також мовностилістичні засоби, способи та прийоми їх використання.

Стилістична функція – роль мовного знака, що сприяє досконалості, доречності, адекватності мовлення і сприймання; зображально-виражальна роль, цілеспрямоване призначення слів і виразів, обумовлені ідейно-змістовою інформацією та своєрідністю стилю автора. Її суть полягає у з'ясуванні: з якою метою і для досягнення яких цілей використовуються виражальні засоби мови. Див. також: *стилістема, функція*.

Стилістичне значення (стилістичне забарвлення, маркованість, стилістичний струмінь) – додаткове до лексико-граматичних значень слів і виразів, один із видів конотації; оцінні, емоційно-експресивні (власне стилістичні) та функціональні (стильові) ознаки, які обмежують використання мовних одиниць певною сферою і таким чином несуть стилістичну інформацію. У широкому розумінні об'єднує *стильове* і *власне стилістичне значення*. Див. також: *забарвлення, конотація*.

Стилістичне конструювання – вид стилістичної вправи, що передбачає побудову словосполучень і речень за опорними словами певної лексичної групи, конструювання тексту відповідного стилю. Сприяє виробленню вмінь користуватися словом, розпізнавати відтінки його значення і сполучувати його з іншими словами; добирати мовний матеріал для складання зразків текстів різної стильової належності; сприяє засвоєнню стилістичних засобів усного та писемного мовлення. Див. також: *стилістичні вправи*.

Стилістичне редагування – стилістичний прийом, що створює передумови для критичного ставлення до власного мовлення, виховує

вимогливість до себе і розкриває «чуття мови», дар слова, основи яких закладаються в процесі спостереження над усним та писемним мовленням та під час *стилістичного експерименту*. Див. також: *редагування, стилістичні вправи*.

Стилістичний аналіз тексту – передбачає з'ясування особливостей мовного стилю (підстилю), а також його стилетвірних ознак, а саме: сукупності таких фонетичних, лексичних, фразеологічних, граматичних одиниць, що формують цей стиль, увиразнюють мовлення. Стилістичний аналіз розкриває особливості стилю в його загальних рисах, залежність мовної структури від жанрової специфіки, комунікативних настанов та цілей висловлювання, використання мовних засобів відповідно до ідейно-тематичного, творчого задуму автора (останнє стосується насамперед художньої белетристики, публіцистики, частково епістолярію тощо). Див. також: *аналіз тексту. Додатки. Схема стилістичного аналізу тексту*.

Стилістичний етюд – невеликий твір з певним стилістичним завданням. Це може бути замітка до газети, короткий репортаж, лірична мініатюра.

Стилістичний контекст – сукупність конотативних і не конотативних значень усіх інших мовних одиниць, в якій найчастіше реалізується стилістичне значення заданої мовної одиниці. Межі його в кожному випадку свої: від короткого висловлення до всього тексту художнього твору. Вони залежать від того, скільки і яких засобів задіяно для створення стилістичного ефекту. Стилістичний контекст сприяє розширенню конотативного змісту слова за рахунок вмілого, майстерного розміщення архітектонічно-мовленнєвих форм, а також за рахунок *конвергенції*, тобто нагромадження різноманітних стилістичних прийомів уживання мовних одиниць у межах невеликої за обсягом частини тексту. Див. також: *контекст*.

Стилістичний прийом – спосіб створення стилістичного значення або його відтінку за допомогою стилістичних засобів. Різні способи комбінування мовних одиниць прийнято зводити до наступних найпоширеніших типів: *актуалізація, інтердепенденція, комутація, констеляція, створення звукового фону, стилізація, стилістична детермінація* тощо.

Стилістичний синтаксис (стилістика синтаксичних засобів) – галузь граматичної стилістики; вчення про способи використання синтаксичних конструкцій зі стилістичною метою та для посилення виразності (експресії) мовлення. Стилістичні ресурси синтаксису багаті й різноманітні: синонімія синтаксичних одиниць, стилістичні можливості синтаксем (словосполучень, членів речення, різних типів речень, синтаксично нечленованих конструкцій – слів-речень, стверджувальних, заперечних, питальних, спонукальних, емоційно-оцінних та ін.),

стилістичні функції звертань, порядку слів у реченні тощо. Див. також: *граматична стилістика, стилістика мови.*

Стилістичні вміння і навички – такі, що передбачають: розрізнення стилів, визначення основних їхніх ознак; виявлення та зіставлення стилістично нейтральних і стилістично маркованих мовних одиниць; розпізнавання й оцінка стилістичного значення засобів мови та їх співвіднесення з метою висловлювання, тобто з'ясування стилістичного забарвлення й функції (призначення) певної одиниці в мовленні; заміну одних мовних одиниць іншими (синонімічними) з урахуванням їхніх стилістичних властивостей та вжитку в текстах різних стилів; виконання стилістичного аналізу конкретного тексту; вдосконалення стилю сказаного і написаного (стилістичне редагування); користування тим чи іншим стилем, побудова власних висловлювань (конструювання стилістично диференційованих зв'язних текстів відповідно до заданої мети). Див. також: *навичка, уміння.*

Стилістичні вправи– усні й письмові вправи, що забезпечують розуміння завдань функціональних стилів, їхніх загальних стильових рис, основних мовних особливостей і передбачають аналіз тексту з погляду його стильової належності. Це вправи на аналіз стилістичних засобів фонетики, лексики, фразеології, граматики, а також тропів і стилістичних фігур тавияв доцільності їх уживанняу художньому тексті зокрема; підбір слів із певною стилістичною приналежністю; аналіз текстів різних функціональних стилів, характеристика їхніх стилетвірних засобів; аналіз текстів з метою виявлення в них стилістичних помилок, що пов'язаніз відхиленням від стилістичних норм у функціонуванні мовних засобів, зумовлюються невідповідною стилістичною сполучуваністю, стилістично невмотивованим використанням форм і синтаксичних конструкцій, порушенням єдності стилю, його загальних рис; складання власних текстів у відповідному стилістичному ключі. Стилістичні вправи диференціюють на *фонетико-стилістичні* – спрямовані на вироблення умінь правильно користуватися фонетичними мовними одиницями у потоці мовлення (вимовляти звуки і звукосполучення, наголошувати слова), помічати естетизуючі властивості звукової організації тексту в різних стилях, додержуватись правил милозвучності, логічних наголосів, інтонації тощо; *лексико-стилістичні* – такі, що передбачають визначення функцій лексичних одиниць у текстах різних стилів мовлення, спрямовані на вироблення умінь використовувати лексеми (стійкі сполучення слів) відповідно до стилю мовлення, розвивають чуття мови; *граматико-стилістичні*– спрямовані на засвоєння стилістичних властивостей і функцій граматичних одиниць та їх паралельних форм у мові й мовленні; та *власне стилістичні*, як от *конструювання речень з відповідною стилістичною спрямованістю* – вид стилістичних вправ, що передбачає розвиток навичок будувати речення відповідно до мети й умов

спілкування, з різною стилістичною забарвленістю, за опорними словами з наступною характеристикою їхнього призначення тощо. Див. також: *видивправ з розвитку мовлення, стилістичне конструювання, стилістичне редагування.*

Стилістичні засоби – елементи мови, здатні виражати стилістичну інформацію: експресивно-оцінну, експресивно-емоційну та функціонально-стильову (наприклад: *страшений, ненависний, завидючий, патлатий, матуся, личко, лагідний, любий; запис, опис, виклик, чинити опір; прання, колотнеча, начиння, збіжжя, макітра, діжка, лепетати, верещати, варнякати* тощо). Див. також: *стилістема.*

Стилістичні фігури (фігури думки, фігури поетичного синтаксису, риторичні фігури) – важливі компоненти синтаксичної організації тексту, в яких поєднуються: специфіка синтаксичної побудови (чітка закономірність форми, строгість симетрії), лексичного наповнення та спосіб інтонування; це своєрідна синтаксична побудова фраз та їх розміщення у літературному творі. Основне місце вживання – художні тексти (а також публіцистика), де вони слугують не тільки для логічного виділення й впорядкування, а й для увиразнення та підсилення змісту висловлювання, емоційної вмотивованості та естетичного впливу на читача (слухача), і на відміну від тропів не додають нового змісту. До фігур думки належать: *ампліфікація, анафора, анепіфора, асиндетон, градація, еліпс, епанафора, епіфора, замовчування, лейтмотив, паралелізм, парцеляція, період, плеоназм, повтор, полісиндетон, рефрен, риторичні фігури* (власне риторичні фігури), *тавтологія.*

Стилістичні функції фразеологізмів – мета вживання, призначення, зображально-виражальна роль фразеологічних одиниць в усному й писемному мовленні. Засобами фразеології реалізується сконденсоване, глибоко змістовне, образно-емоційне та експресивно-виразне відтворення мисленнево-почуттєвої сфери людини. Більшість фразеологізмів, зважаючи на притаманні їм виразові якості, навіть поза контекстом здатні виступати у ролі стилістем. Фразеологізми в художній творчості (почасти й публіцистиці), а також у розмовно-побутовому мовленні покликані виконувати ряд типових стилістичних функцій: виступати в ролі образно-характеристичного засобу відображення певних життєвих ситуацій, явищ, подій, рис людської вдачі, на зразок: *ні риба ні м'ясо; ріс, як горох при дорозі* чи *Та, звісно, під лежачий камінь водане тече; Наче й війна була на їх голову, й нестатки, а от роблять – мокрегорить* (З тв. Є. Гуцало); *Парубок на все село: гарний, хоч з лиця воду пий* (М. Вовчок); слугувати засобом відтворення колориту певної епохи, національного середовища, типізації чи індивідуалізації мови персонажів, наприклад: *Всякому городу нрав і права* (Г. Сковорода) або *ж дати гарбуза, скакати вгречку* тощо; викликати різнорідні стилістичні ефекти, від урочисто-патетичного – до гумористично-сатиричного, комічного настрою: *Святая святих земля*

наша – українська! (З журналу); *Був сторож, і його як язиком злизало* (О. Вишня); а також засобом інтимізації та поетизації мовлення, створення виразного народнописаного колориту з відтінком розмовності, оповідності, переважно це фраземи фольклорного типу: *Дівчина, мовмаківка в полі; Ой полем, полем Килиїмським, Битим шляхом ординським, Гей, гуляв козак, бідний нетяга* (З н. тв.). Див. також: *фразеологічна система мови*.

Стилістично забарвлена лексика – розряди слів, обмежені у своєму вживанні певним стилем, сферою використання, позначені наявністю додаткових відтінків, емоційної оцінки чи експресії (*вікопомний, доблесть, знаменний, обранець, страж; зоріти, кохати, лебідонька, легіт, приваба; посвідчення, постановити, розглянути, угода, ухвала; дослід, енергія, маса, пропорція, функція; гуляка, панькатися, патякати, репетувати, телепень, хамло*). Протиставлення може відбуватися за різними ознаками, насамперед це співвіднесеність із функціональними різновидами, формами існування мови – усна і писемна, розмовна і книжна (наприклад, дихотомія «розмовно-просторічне» і «книжне»: *фальшивка – підроблений документ; читалка – читальний зал; касирка – касир; газетчик – газетяр; наслідок – накінець, востаннє; осьдечки – ось; тамочки, тамки – там*). Різновидами стилістично маркованої лексики є: *книжна лексика і лексика усного мовлення*. Див. також: *функціонально-стилістична класифікація лексики*. Протилежне – *міжстильова лексика* (стилістично нейтральна).

Стилістично забарвлені фразеологізми – різновиди фразеологічних одиниць, вживання яких становить одну з найважливіших ознак того або іншого функціонального стилю. Різновидами стилістично забарвлених фразеологізмів є: *книжні тарозмовні фразеологізми*. Див. також: *функціонально-стильова диференціація фразеологізмів*. Протилежне – *міжстильові фразеологізми*.

Стиль – різновид літературної мови, що характеризується відбором таких засобів із багатоманітних мовних ресурсів, які найкраще відповідають завданням спілкування між людьми в конкретних умовах і ситуаціях; спосіб викладу, манера мовного вираження у різних сферах, обставинах, формах спілкування; мистецтво слова. Добір системи мовних засобів та манер поведінки в їх взаємодії зумовлений соціальними завданнями мовного спілкування в одній із головних сфер людської діяльності (політика, наука й техніка, художня література, право, діловодство, релігія тощо). Поняття *стилю* за В. В. Виноградовим: суспільно усвідомлена і функціонально зумовлена, внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, відбору і поєднання засобів мовного спілкування у сфері тієї чи тієї загальнонародної, загальнонаціональної мови, співвідносна з іншими такими самими способами вираження, що слугують для інших цілей, виконують інші функції в мовній суспільній практиці певного народу. Відповідно до найбільш типових ситуацій

спілкування в сучасній літературній мові розрізняють сім основних функціональних стилів. Кожний із них має свою *сферу використання, форми вияву, жанрово-текстові форміреалізації, функціональне призначення, загальностильові ознаки і специфічні стилетвірні мовні засоби*; у зв'язку з жанровою диференціацією функціонально-стильових єдностей стилі розчленовуються на різновиди – *підстили*. Поряд із функціональними стилями, зважаючи на характер експресивності мовних елементів, виділяється *стиль експресивний*, емотивної тональності – колоритно-стилістичні різновиди мови, *колорити висловлювання*; враховуючи своєрідність мови окремого індивіда, авторський спосіб мовного висловлення вирізняється *стилем індивідуальним*. Див. також: *стиль мови* (мовний), *стиль мовлення* (функціональний).

Стиль експресивний – різновид мови, що сформувався за ступенем експресії думок і почуттів, емоцій і настанов на досягнення цілей і мети незалежно від сфери діяльності. Це використання таких засобів мови, які викликають у співрозмовника почуття піднесеності, урочистості, – співвідносне з *високим стилем*, або становлять нейтральну інформацію, звичне спілкування, пор. нейтральний, помірний *середній стиль*, чи орієнтовані на досягнення ефекту іронії, зневаги, пор. *низький стиль*. Див. також: *стиль* (словесний).

Стиль індивідуальний (ідіостиль) – особлива властивість мовлення своєї діяльності суб'єкта; специфіка мови художніх творів, індивідуальний авторський стиль як системність виразових засобів мови окремого письменника, діяча культури чи іншого індивіда, яка вирізняє, виділяє його мову з-поміж інших мовців, робить її унікально втіленою в його творах. Категорія індивідуального стилю створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності, яка формує естетичне організуюче ядро кожного ідіостилу. Особливістю вживання цього терміна в сучасній лінгвістиці є те, що він тісно переплітається з такими поняттями, як *образ автора, світогляд автора, мовна особистість, мовна картина світу*. Див. також: *ідіолект, стиль* (словесний).

Стиль мови (мовний стиль) – сукупність мовних засобів, що зумовлюється змістом, метою, характером висловлювання; за визначенням Л. І. Мацько, стилі мови трактуються як історично сформовані, суспільно усвідомлені різновиди загальнонаціональної літературної мови, які різняться принципами відбору та організації мовних засобів і частково самими мовними засобами відповідно до сфер спілкування. Див. також: *стиль*.

Стиль мовлення (функціональний стиль) – функціонально-стилістична система використання лексико-фразеологічних та морфолого-синтаксичних засобів, з яких сформувався кожен зі стилів мови з метою реалізації її суспільних функцій – спілкування, впливу та повідомлення

(інформації). Функціональний стиль співвіднесений із певною сферою суспільно-виробничої діяльності мовців. Розрізняють такі основні функціональні стилі: *епістолярний, конфесійний, науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, розмовно-побутовий, художній*. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів; стиль*.

Стопа – одиниця виміру та визначення віршового ритму; найкоротший відрізок певного віршового метра (розміру), сконцентрованого в групі складів з відносно незмінним наголосом (ритмічним акцентом). Залежно від кількості складів в українській силаботоніці стопа найчастіше буває: 1) двоскладова (пірихій, спондей хорей, ямб); 2) трискладова (дактиль, амфібрахій, анапест, бакхій, молос) та 3) чотирискладова (пеон). Див. також: *поезія, ритм*.

Строфа – фонічно викінчена віршова сполука, яка повторюється у поетичному творі; група віршованих рядків, об'єднаних змістом і порядком римування, представлених інтонаційною та ритміко-синтаксичною цілісністю, відмежованих від аналогічних сполук помітною паузою та іншими чинниками (закінчення римового ряду, відносна змістова завершеність тощо). У силаботонічній системі розрізняють такі види строф, зумовлені структурою вірша, як: одновірш (моностих), двовірш (дистих), тривірш (терцет), чотиривірш (катрен), сонет, тріолет, рондо тощо. Див. також: *поезія*.

Структура риторики мовлення – включає такі етапи 1) пошук теми і предмета мовлення, осмислений задум, намір (мета) мовця, що зумовлює внутрішню програму мовлення та способи її здійснення (*інтенція*), є важливим елементом породження мовлення; 2) функціональне розташування зібраного матеріалу, складання плану, розробка теми та висновків (*диспозиція*); 3) впорядкування й словесно-стилістичне оформлення думки, тобто власне творення тексту, робота над мовним матеріалом, підпорядкування слів думці й потребам комунікації (*елокуція*); 4) запам'ятовування опрацьованого тексту; 5) виголошення промови чи написання тексту.

Структура тексту – внутрішня організація тексту, характер взаємозв'язку між його частинами.

Суб'єкт – 1) індивід, що цілеспрямовано діє з метою задоволення своїх потреб; 2) предмет судження, логічний підмет.

Суб'єктивність – ставлення до когось або до чогось, яке зумовлюється, визначається особистими поглядами, інтересами, смаками, уподобаннями суб'єкта. Розумна міра суб'єктивності в людині свідчить про її відмінність від інших людей, неповторність. Перебільшена суб'єктивність призводить до суб'єктивізму – відходу від істини в поглядах, позиціях, оцінних судженнях.

Суржик – запозичення, що під впливом української мови зазнають орфоепічних змін і супроводжуються спотворенням слів рідної мови

(зокрема *русизми*, як-от: *без надобності, бельйо, бумага, відік,здрастє, рубашка,угощення, учбовий*). Суржикове мовлення, в якому штучно об'єднуються без дотримання літературних норм словесні елементи різних мов (найчастіше української і російської), їх мішанина, спотворює красу і виразність мови;збіднене, примітивне, неграмотне мовлення часто спостерігається у недбалих, байдужих до мови людей.Наприклад: *Перший віце-прем'єр, який раніше курирував* (замість *опікуватися, наглядати*) *промисловість в українському уряді, тепер заявив, що дуже завантажений* (Із газети). Найпоширеніший суржик у побутовому мовленні, звідки потрапляє у мовлення журналістики, преси; боротьба з ним – одне із головних завдань у галузі підвищення культури української мови. Див. також: *калька, макаронізми, русизми*.

Суспільно-політична лексика – група слів, до якої належать ідеологеми, мовні одиниці на означення політичних поглядів, ідеалів, течій, партій, рухів, груп, акцій, їхніх суб'єктів, лексеми на позначення державного устрою, законодавчого апарату, номінації суспільних та ідейно-моральних понять. Наприклад: *демократія, соціалізм, шовінізм, репресія, протистояння, глобалізація, блок «Наша Україна», опозиціонер, однопартієць, союзник, парламентаризм;держава, нація, Адміністрація Президента, Кабінет Міністрів, мерія, правоохоронні органи;актуальність, громадський, гуманізація, єдність, ідейний, незалежність, політика, світогляд, суспільство, толерантність, шляхетність*. Постійно продукується й нова суспільно-політична лексика та фразеологія, як-от: *екстремізм, електорат, можновладці,нацизм, парламентаризм, популізм, урядовці; депутатська недоторканність, економічна криза, консолідація політичних сил, національне відродження, політичні дебати, президентське вето, речникпрезидента, силові структури*; загальноновживана лексика теж може набувати суспільно-політичної конотації, на зразок: *боротьбасил(протилежностей), вертикальвлади(виконавча), війна компроматів (холодна), вогнищевійни, коридорвалютний, ланцюгєднання, проблемароззброєння, розвитокідей, секторвлади* тощо. Див. також: *публіцистична лексика*.

Сухий стиль – вада красномовства, що полягає в цілковитому уникненні вживання тропів і фігур.

Сфера спілкування – певний вид суспільної діяльності, що зумовлює відповідне застосування мови. Це взаємопов'язаний комплекс ситуацій і тем спілкування, видів мовленнєвої діяльності, зумовлений потребами спілкування. Виділяють професійно-виробничу сферу спілкування, соціально-побутову, соціально-культурну, суспільно-політичну, навчально-наукову тощо.

Тавтологія – стилістичний засіб, який полягає в спеціальному, навмисному чи непередбаченому поєднанні спільнокореневих слів для посилення ритмічності, змістових та експресивних нюансів

висловлювання. Наприклад: *Ой вже вечір вечоріє, сонечко заходить, пусти мати погуляти, бо душа заходить* (Н. тв.); *Нема на світі України, Немає другого Дніпра, А ви претеса на чужину Шукати доброгодобра, Добра святого* (Т. Шевченко); *Щось шепотомшепоче, щось шумить шумом, щось отак плаче понад селом* (М. Черемшина); *Ридма ридаютъхвилі, а морю пишуть ріки, Що води їх сміються від сонця і вітрів...* (П. Тичина), а також це словосполучення фразеологічного типу: *тьма-тьменна, з давніх-давен, з діда-прадіда*. Тавтологія, як невиправдане повторення, вид логічної помилки у визначенні поняття, може бути семантично, отже й стилістично хибним явищем, тобто вадою тексту, і цього необхідно уникати в науковому, діловому, публіцистичному мовленні. Наприклад: *Правдивість інформації – це правдиве висвітлення подій; чивільна вакансія, дублювати двічі, у січні місяці, біла блондинка, барвистість веселкових барвтощо*. Див. також: *плеоназм, стилістичніфігури, частковий повтор*.

Такт – основна одиниця ритміко-інтонаційного членування речення, що вимовляється одним безперервним потоком і виділяється паузами. Див. також: *мовний такт, наголос*.

Творчі вправи – вправи, що передбачають залучення мовця до творчості через пошук, шляхом створення й вирішення проблемних ситуацій, спрямовані на формування інтелектуально-креативних якостей особистості: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уяви, уваги, спостережливості, індивідуального світовідчуття.

Творчі роботи – сукупність видів робіт, спрямованих на вияв самостійності викладу мовцем думок, міркувань. Це конструювання власних текстів, складання усних і письмових розповідей, описів, роздумів. Елементи творчості наявні не лише в творах, але й в перекладах, переказах-роздумах тощо.

Текст (висловлювання, зв'язне мовлення) – це висловлювання, що має власну внутрішню структуру, певну побудову та є результатом мовленнєвої діяльності в усній чи писемній формі. Найважливіші ознаки тексту: *інформативність, завершеність, цілісність, зв'язність, послідовність* (так звані текстові категорії). Текст як сукупність речень, об'єднаних у тематично й структурно завершену цілісність, що передає певну інформацію, характеризується належністю до певного стилю мовлення (розмовного, художнього, наукового та ін.), структурною організацією (складається зі вступу, основної частини, заключної частини).

Текстологія – галузь філологічної науки, що вивчає твори писемності (літературні, фольклорні тощо) з метою критичної перевірки й встановлення точного їх тексту для подальшого наукового вивчення і публікації. У завдання текстології входить з'ясування творчої історії, тобто всього процесу роботи автора над рукописом, над його варіантами – від задуму й до остаточного завершення твору.

Текстуальний – дослівний, який точно відтворює певний текст (наприклад переклад, текстуальне порівняння редакцій чи окремих місць у творах різних авторів тощо).

Тема – 1) коло подій, життєвих явищ або якась сторона людського життя, представлені у творі в органічному зв'язку з проблемою; те, що зображається у творі, про що він написаний. На означення теми ліричних творів часто вживають термін мотив, а провідний мотив (чи надмотив) називають *лейтмотивом*; 2) при актуальному членуванні речення – це та частина речення, яка становить предмет мовлення, відправну точку (основу) для передачі нового, або реми. Див. також: *актуальне членування речення, рема*.

Тематика – сукупність основної й усіх залежних від неї побічних тем одного твору, а також сукупність тем, що їх розробляє в ряді творів якийсь автор, їхня система.

Тембр голосу – звукове забарвлення, характерне як для типу голосу (бас, баритон, тенор, сопрано тощо), так і для голосу конкретної людини; темброве забарвлення голосу створює емоційно-експресивні відтінки мовлення (веселий, сумний, ображений, рішучий, різкий та ін.). Див. також: *інтонація*.

Темп мовлення – швидкість, з якою вимовляються мовні елементи; у фоностилістиці як засіб увиразнення мовлення, досягнення певного стилістичного ефекту. Темп тісно пов'язаний із різними формами мовлення, що пристосовуються до конкретної мети й умов спілкування, з індивідуальними особливостями мовця та його психофізичним станом. Так, спокійному настроєві здебільшого відповідає повільний темп, зворушенню – жвавість мовлення тощо; на темп має впливати також відносна важливість висловлюваного, темп мовлення залежить від акустичних умов (чим гірші, тим повільніший тон мовлення). Див. також: *інтонація*.

Теперішній час – граматична категорія, що передає дію, яка збігається з моментом мовлення (це стилістично нейтральна, загальноживана форма); дію, що відбувається завжди, постійно і має значення *позачасовості*, – така дієслівна форма переважає у науковому стилі, створюючи специфічний нейтральний тон викладу матеріалу, наприклад: *При кипінні вода перетворюється на пару; Світовий океан займає значну частину земної поверхні; Водорості утворюють багато речовин і збагачують водне середовище киснем* (Підручник). У граматичній стилістиці, крім основних значень теперішнього часу, розглядаються й переносні. *Теперішній-майбутній* – дієслівна форма із значенням дії, яка буде виконана в недалекому майбутньому, що використовується найчастіше у діловій мові (текстах розпоряджень, наказів, оголошень), виражаючи категоричність, обов'язковість, неухильність: *Засідання вченої ради розпочинається о 13 годині; Автобус*

*від'їжджає через 10 хвилин; Потяг прибуває завтра о першій годині ночі. Теперішній історичний (абсолютна теперішність) – форма вживання теперішнього часу замість минулого в описах колишніх подій, щоби подія стала більш виразною для читача, яскравішою з метою досягнення ефекту живописання й образного змалювання: *Кохалася мати сином, як квіткою в гаї, кохалася... А тим часом батько умирає...* (Т. Шевченко) або *Ставиш тоді коритце з водою і, присівши біля нього, дивишся, наче в дзеркало* (О. Гончар); на фоні обрамлення формами минулого (майбутнього) часу теперішній історичний стає експресивно виділеним, художньо виразним, стилізуючи текст під усну оповідь: *Батько наш був дуже добрий: жалував нас обох[...]* *Жили ми при достатку, всього було доволі; що, було, собізадумую, те й зробию: все мені вільнобуло* (М. Вовчок); зрідка вживається в науковому стилі для історичних описів: *У жовтні 1917 року Центральна Рада бере курс на скликання Всеукраїнських установчих зборів. 23 (10) жовтня з цього приводу на Малій Раді спалахує гостра дискусія з представниками загальноросійської демократії* (Довідник з історії); *Нарешті 25 січня. Центральна Рада приймає історичний IV Універсал. Він починається дуже поетично і врочисто* (Підручник). Див. також: *категорія часу, майбутній час.**

Терміни – спеціальні слова або словосполучення, що вживаються для точного вираження поняття з певної галузі знань (науки, техніки, політики, мистецтва) і обслуговують потреби загальнонаукового і галузеву-наукового спілкування людей однієї спеціальності. Це лексика наукового, офіційно-ділового стилів, визначальна риса якої однозначність; науково-термінологічна лексика задовольняє інформативну потребу мовців і тяжіє до нейтральності, тобто беземоційності свого значення. Терміни поділяються на *загальнонаукові* (вживаються в різних галузях знань, як-от: *гіпотеза, ідея, категорія, метод, тема, функція*) та *вузькоспеціальні* (вживаються тільки в конкретних галузях науки, наприклад мовознавчі терміни: *знакпитання, інтерфікс, інфінитив, конотація* тощо). Крім номінативної функції, терміни у сфері публіцистики, художньої белетристики можуть відігравати роль стилістичного засобу – вживаючись тропеїчно, вони певною мірою забарвлюються почуттєвістю, емоційністю, наприклад: *старт (фініш) життя, реанімація душі, пульс планети, горизонт слави, героїнка р'єризму, наркотик владолюбства* і под. Як виразний зображальний засіб у художньому стилі терміни використовуються для професійної індивідуалізації персонажів, відтворення реальної виробничої атмосфери, потрібного колориту зображуваної епохи або ж справляють певний емоційно-експресивний ефект від уведення до тексту твору переносновживаних термінологічних одиниць, слів з більшою чи меншою мірою екзотичності, незвичності звучання для пересічного читача. Наприклад: *Все йшло добре... Платон Іванович зробив резекцію, але пульс*

почав падати... Камфора... кофеїн... не допомогло. Пульс сто. Пульс філіформний – пульс зник, і сердечних тонів не стало... Платон Іванович зовсім зблід, швидко закрив рану і зробив укол в серце... (О. Корнійчук); Сьогодні в руках твоїх атом і космос, А що буде – потім? Стрекочуть комп'ютери, служби сейсмічні Чутливі до кожного здвигу і поруху, В руках твоїх – формула маси критичної. А що буде – потім? (М. Луків); Атоми, скиньте капелюхи! Не мурашиться – замреть на хвилю: Сьогодні бомбардували нейрони Ядро науки – серце Курчатова (С. Зінчук); Закохані сліпі й щасливі сліпотою. Ось він, а ось вона, обличчя до обличчя, в скорописі їх днів цей день – як знак окличний (В. Базилевський); Регенерація мови: Хірурги в розпачі. Опануймо мистецтво жестів. Радіонукліди: ошкірилися волошки. Допомогу «швидкій допомозі» (М. Луків). Див. також: вузькоспеціальна лексика, наукова лексика, професіоналізми.

Термінологія (термінологічна лексика) – система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-історичного життя або сукупність усіх термінів конкретної мови. Кожне поняття має співвідноситись тільки з одним терміном, а кожен термін – тільки з одним поняттям. Якщо ж одне поняття називається різними термінами, то переважно вони є абсолютними синонімами (на зразок, *безобразна метафора* – «суха» *метафора* – «стерта» *метафора* – «мертва» *метафора*). Якщо одне і те ж слово вживається в різних термінологічних системах, то ці слова виступають як омоніми (*корінь* (математичне) – *корінь* (ботанічне) – *корінь* (філологічне) – *корінь* (стоматологічне)).

Типи мовлення – це функціонально-сміслові типи, що виділяються залежно від змісту і будови тексту та його частин: *розповідь, опис, міркування*.

Типізація – створення певних образів у мистецтві, в яких одиничне стає виразом загального; втілення засобами літератури й мистецтва загального, типового в частковому, індивідуальному, в конкретних образах. Образ-тип концентрує в собі риси характеру, спосіб мислення, світоглядні орієнтації певної нації або іншої групи людей, водночас залишаючись яскраво індивідуальним, неповторним. Протилежне – *індивідуалізація*.

Тон – 1) висота звука, його якість, яка визначається чистотою ритмічних коливань напружених голосових зв'язок; 2) у стилістиці характер мови, зокрема мовлення, виражає різні емоційні відтінки, ставлення до об'єкта мовлення, настроїв того, хто говорить, риси його вдачі і т. ін. Тон розмови може бути узвичасний, рівний, серйозний, піднесений, урочистий, схвильований, іронічний, саркастичний тощо. Див. також: *інтонація, колорит висловлювання*.

Тональність – 1) акустична характеристика звуку (високотональні *i, e, u* і низькотональні *y, o, a*); 2) основна емоційна настроєність твору. Див. також: *колерит висловлювання*.

Тонема – мовна одиниця, що диференціюється наголосом (передусім омографи) і розглядається як стилістичний засіб у фоностилістиці. Наприклад: *Прийшла **дорóгадорогá** До нас – до тебе і до мене* (М. Вінграновський); *Життя ішло, минуло той перон. Гукала тиша рупором вокзальним. Багато слів написано пером. **Нескáзане** лишилось **несказáнним**; Все квапимось із **ніколи** в **нікóли*** (З тв. Л. Костенко). Див. також: *звукоповтори*.

Травестійний – гумористичний, близький до пародії; характеризується тим, що поважний зміст набуває комічної, жартівливої форми вираження (приклад травестії – «Енеїда» І. Котляревського). Див. також: *пародія*.

Трагічне – одна з основних естетичних категорій. З поняттям трагічного пов'язується велике нещастя, страждання, безвихідність становища тощо. Трагічним є страждання людини, яка заслуговує на співчуття.

Транслітерація – передача тексту й окремих слів, які записані однією графічною системою, засобами іншої графічної системи, тобто передача однієї писемності літерами іншої. Транслітерація орієнтується не на якусь мову, а на певну графічну систему, допускає введення окремих літер і діакритичних знаків. Завдяки своїй універсальності має велике практичне значення в процесі здійснення міжнародних контактів.

Трансформація – стилістичний прийом, що полягає в оновленні фразеологізму, авторській видозміні фразеологічних одиниць з певною стилістичною настановою. Поза контекстом фразеологізми характеризуються найбільшою мірою стійкості, а в конкретних текстах мають здатність до перетворення. Наприклад: ***Ліпшераз заплакати, ніжсто – зітхнути*** (Авторське); *І що тужити, ворожити, Чекати світла й теплоти, Коли тобі – **життя прожити, Як поле бою перейти*** (Л. Первомайський); ***Не такий страшний чорт, як його в кіноінституті малюють*** (А. Головка); ***Призначених субсидій сім років ждуть; П'яте колесо до суспільно-політичного воза; Це впало йому в його каре око вранці, після сніданку; Під лежачий камінькошти не течуть; Наша яма гарна, нова, полатаймої знову*** (З газети). Навмисна зміна стійкого образного виразу шляхом повної або часткової видозміни семантики фразеологічних одиниць, створення оказіонального значення чи пристосування до конкретної ситуації призводить до виникнення контрасту двох – старого і нового – значень; видозмінений фразеологізм завжди зберігає співвіднесеність зі своїм номінативним вихідним джерелом. Можливість видозміни фразеологізмів ґрунтується на збереженні внутрішньої форми, нарізнооформленості та їх відносній

стійкості. Наявність внутрішньої форми дозволяє відсвіжувати більш чи менш стертий унаслідок багаторазового вживання фразеологічний образ. Див. також: *контамінація, фразеологізми*.

Тривіальність – думка, позбавлена новизни; заяложений, неоригінальний вислів.

Троп (словесна фігура, фігура слова) – мовний зворот, в якому слова або словосполучення вжиті в переносному значенні, при цьому відбувається нарощення змісту й конотації, досягається відповідний зображально-виражальний ефект. Найпоширенішими видами засобів словесної образності є *алегорія, гіпербола, епітет, літопа, мейозис, метафора, метонімія, персоніфікація, порівняння, синекдоха*. Тропи служать засобом досягнення естетичного ефекту виразності у мові художньої літератури, публіцистики тощо; сприяють більшій дохідливості тексту, увиразнюють і впорядковують виклад, посилюють його переконливість, забезпечують впливовість матеріалу, даючи йому оцінку. Основна функція словесних фігур – зображальна, естетична. Див. також: *багатозначність, гіперсемантизація, переносне значення, фігура мови*.

Узуальний – такий, що відповідає прийнятому в певному мовному середовищі вживанню слів, фразеологічних зворотів, граматичних конструкцій та ін. Протилежне – *оказіональний*.

Узус – прийняте носіями певної мови вживання слів, словоформ, синтаксичних конструкцій тощо.

Уміння – здатність самостійно виконувати певні дії на основі набутих суб'єктом знань і навичок відповідно до поставленої мети. Уміння передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань. Див. також: *мовленнєві вміння, навичка, стилістичні вміння і навички*.

Ускладнене речення – речення, до складу якого входять однорідні члени, відокремлювані або приєднувальні конструкції, порівняльні звороти, модально-вставні утворення. Див. також: *просте речення, речення*.

Усне мовлення – форма мовлення; тип мовленнєвої діяльності, при якому інформація передається за допомогою звуків. Це мовлення ситуативне, що створюється у процесі спілкування, розраховане на слухове сприйняття і залежить від реакції слухачів; велику роль відіграють невербальні засоби спілкування. Залежно від мовленнєвої ситуації виділяють заздалегідь підготовлене (сплановане) і спонтанне. Різновидами усного мовлення є лекція, виступ, доповідь, телефонна розмова, спілкування по скайпу. Див. також: *форми мовлення*. Протилежне – *писемне мовлення*.

Уточнювальні члени речення – члени речення, які додатково характеризують попередній член речення, звужують чи обмежують його значення. Уточнювальними можуть бути головні й другорядні члени речення, найчастіше уточнюються обставини місця й часу. Наприклад: *Там,*

на заході, ще ніч, а на сході уже небо червоніє від проміння, блиску сонця золотого (О. Олесь).

Учитель-словесник – особа, яка організовує в сучасній загальноосвітній школі, ліцеї, гімназії, коледжі навчання з філологічних дисциплін – мови, літератури, культури мови, стилістики, риторики.

Уява – здатність створювати в людській свідомості на основі перетворення одержаних з дійсності вражень нові чуттєві або мисленнєві образи, які в реальній дійсності не трапляються. Розрізняють уяву *репродуктивну* (відтворення того, що описали чи досягли інші люди) і *творчу* (передбачає створення цілком оригінальних образів). У процесі творчої уяви поєднано глибокі знання людини, її минулий досвід, значне напруження уваги, вольових і фізичних зусиль, безперервний пошук нового, і також раптові асоціації, інтуїція тощо.

Уявлення – чуттєво-наочний, узагальнений образ предметів і явищ дійсності, який зберігається і відтворюється у свідомості навіть за відсутності безпосереднього впливу самих предметів та явищ на органи чуття. Основою уявлень є минулий досвід людини, її попередні сприймання й відчуття; вони не виникають миттєво, а формуються поступово, розширюються, змінюються.

Фамільярна лексика – лексика, властива розмовному мовленню, вживається у спілкуванні, не обтяженому етичними нормами, і має інтимний, розв'язний, чи занадто невимушений, безцеремонний характер (наприклад: *братан, варнякати, вишлепатися, друзяка, офіцерша, стовбичити, трьоп, цмокнути, чудило, шмакодявка*). Див. також: *просторічна лексика, розмовна лексика*.

Фамільярність – стиль поведінки людини, що виявляється в безцеремонності, панібратстві, розв'язності; є виявом морального й естетичного несмаку, свідченням низької етичної культури.

Фатичне мовлення – мовленнєва поведінка учасника міжкультурної комунікації, спрямована на підтримку розмови, інтеракцій загалом, на отримання розуміння і встановлення зворотного контакту зі співрозмовником.

Фейлетон – невеликий літературно-публіцистичний твір, якому висміюються та засуджуються якісь недоліки, потворні явища суспільного життя.

Фігурамови – певний лад (уклад) виразів, конструкцій, тексту. Існують різні типи класифікації фігур. Virізняють фігури слова – *тропи*, фігури думки – *стилістичні фігури* і фігуримилозвучності – *фонетичні фігури*.

Філологія – сукупність гуманітарних наук – мовознавства, літературознавства, текстології, риторики, палеографії та ін., що вивчають духовну культуру певного народу чи народів через мовний і стилістичний аналіз літературних та інших пам'яток.

Фольклор (народна творчість) – колективна уснопоетична творчість, що в досконалій мистецькій формі відображає життя, працю, історію, побут, думки та почуття й побутує в середовищі простих людей. Народні пісні, казки, оповідання, приказки, загадки та ін. є наслідком творчості мас.

Фольклоризми (народнописенні слова й звороти) – стилістично оригінальні мовленнєві одиниці, що мають виразне народнопоетичне походження; це переважно форми, що утворюють слова ласки, пестощів або, навпаки, зневаги, які набувають свого експресивно-емоційного забарвлення не в кореневому значенні, а завдяки різним суфіксам. Наприклад: *гай зелененький, козакмолоденький, річечка-голубонька*; або *Позирав щораз в віконце, чи не трапиться вона, його щастя, його сонце, його зіронькаясна* (П. Грабовський). Див. також: *демінутиви, лексика художніх творів, поетизми*.

Фольклорні фразеологізми – фразеологічні засоби виразного народнопоетичного джерела (фразеологізми-звертання, фразеологізми, вживані в думках та історичних піснях, формули примовлянь, заклинань, казкові фразеологізми-зачини, кінцівки, сюжетні вирази), які накладають на текст специфічне забарвлення поетичності, інтимності, уснонорозмовності чинавіть гумористичної тональності, що зумовлює обмеженість використання таких фразеологізмів в інших жанрах. Наприклад: *червона калинонька; соколе мій ясний; матінко рідная; дівчино-голубонько, серденькомое; Кішка Самійло наклав головою; битим шляхом Килиїмським, та полем ординським; а син степу ногами не зміряє; Щоб була здорова, як вода, А багата, як земля, А хороша, як рожка, А весела, як весна; Благослови, Боже, благослови, Боже, І отець, і мати Своєму дитяті русу косу розплітати. І в другий раз у божий час...; У тридевятому царстві, у тридесятому господарстві...; І я там був, мед-пиво пив. По бороді текло, а в рот не попадало; Вам казочка, а мені бубликів в'язочка; Красна-дівця – ясна зірниця; Ні думать, ні згадать, тільки в казці сказать (З н. тв.); Щоб мені очі повилазили, Щоб мені руки покорчило, Щоб мені тряся...* (Г. Квітка-Основ'яненко). Див. також: *художні фразеологізми*.

Фонетичні варіанти слів – фонетичні видозміни одного і того ж слова, різне звукове оформлення яких здебільшого залежить від сусідніх звуків, а зі стилістичного погляду вони мають значення тільки як евфонічний засіб, тобто евфонічне чергування, яке усуває збіг двох і більше приголосних, чим забезпечується милозвучність (наприклад: *у – в, з – із – зі (зо), хоч – хоча, чом – чому, над – надо (і), же – ж, би – б, Івану – Іванові, Україна – Вкраїна*, а також: *на червонім – на червоному, робити – робить, питає – пита, питаємо – питаємося, ходімо – ходім, знову – знов, більше – більш і под.*). Більшість із них є стилістично нейтральними і вживаються вбудь-якому стилі мовлення. Вибір однієї з варіантних фонетичних форм слова в кожному конкретному акті спілкування

проводиться для мовленнєвої зручності, милозвучності, стилістичної доцільності. Серед фонетичних варіантів самостійних і службових слів слід вирізняти *фонетичні синоніми*. Див. також: *евфонічність*.

Фонетичні синоніми – звукові варіанти слів, однакові за значенням, але відмінні у функціонально-стилістичному плані (за стилістичним уживанням) чи експресивному (за емоційно-експресивним забарвленням), відрізняються приналежністю до літературної мови та різновидів розмовно-побутової (діалектів, просторіччя). Чимало слів зі звуковими відмінностями *стилістично марковані*, тобто вживаються в окремих стилях мови. Наприклад: форма *писати(думати)* – загальноживана, *аписать(думать)* – властива переважно розмовному та художньому стилям; *ходім (берім)* – нейтральна, *ходімо(берімо)* – експресивно забарвлена; *Єлизавета* – літературна, *Лисавета* – розмовно-просторічна; а також пор.: *білі – білії, відтіля – відтіль, та – тая, може – мо, гуляє – гуля, володар – владар, Оксана – Ксеня, Фекла – Векла – Текля, до одного – до 'дного*. Див. також: *синонімія, фонетичні варіанти слів*.

Фонетичні фігури (звукові, евфонічні, фігури милозвучності) – фігури, що стосуються звукової форми слова без огляду на його значення і служать для піднесення звучності й гармонії стилю; виразові звукові засоби – елементи звукопису, звукоповтори, – які надають мовленню милозвучності, підсилюють його емоційність, виразність. Див. також: *звукопис, звукоповтори*.

Фоніка – галузь фоностилістики, яка розглядає експресивні властивості звуків мови та їх поєднань, естетичні (евфонізуючі) й емоційні функції звукового складу мови, її фонетичних явищ (зокрема поетичної фонетики – звукописних елементів, ритміки вірша тощо). Див. також: *евфонія, звукопис, звукоповтори, фоностилістика*.

Фоностилістика (стилістична фонетика) – розділ стилістики мови, який вивчає: особливості звукового оформлення (організації) текстів різних стилів, включаючи типову інтонацію мовних одиниць, ритмічні властивості висловлювання та евфонічні характеристики української літературної мови; функціональний вияв нормативно-літературної вимови слів, їх наголошування; експресивно-стилістичні можливості звукової системи мови в певних стилях, явища поетичної фонетики. Фоностилістика розглядає здатність створення окремими мовними звуками та їх найрізноманітнішими поєднаннями (звукоповторами) певного виразово-звукового ефекту, вмотивованого змістом та образністю тексту, відображає фоносемантичні зв'язки між словами в тексті, які можуть бути первинними (*звуконаслідувальними*) і вторинними (*звукосимволічними*). Фонетична стилістика поділяється на окремі галузі: *евфонія і фоніка*. Див. також: *евфонічність, звукосимволізм, стилістика мови*.

Форма – в загальному розумінні це спосіб існування предмета, спосіб виразу прояву змісту, його внутрішня організація, те, що пов'язує

елементи змісту воєдино і без чого неможливе його існування; певна система мовних засобів як спосіб вираження змісту твору. Зміст і форму розглядають у діалектичній єдності, говорячи про формозмістову єдність літературного твору. Враховуючи вчення О. О. Потебні, виділяють *внутрішню* (художні образи) та *зовнішню* (засоби зображення і вираження) форм літературного твору. Художній образ є формою щодо естетично-ідейного змісту твору і водночас стає змістом стосовно зовнішньої словесної форми. Див. також: *зміст*.

Форми мовлення – різновиди мовлення, які відрізняються зовнішніми засобами вираження висловлення і співвідносяться між собою. Розрізняють *писемну* й *усну* форми спілкування. До форм мовлення відносять також стилістичні різновиди (типи) мови – *книжна* і *розмовна*, що різняться мірою дотримання літературних норм. Поняття писемного й усного різновидів мовлення як форм спілкування не тотожні за змістом поняттям мови книжної і розмовної, що характеризують виразову сторону мови, її стиль. Усна форма мовлення, як і писемна, може мати розмовне чи книжне забарвлення, писемне мовлення користується й розмовним стилем, особливо в діалогах, монологів, і суто книжним, властивим лише цій формі, цьому типу мови. Книжний стиль не завжди втілюється в писемній формі, а розмовний – в усній формі мовлення. Див. також: *писемне мовлення, усне мовлення*.

Фрагмент – розгорнутий абзац чи кілька абзаців, об'єднаних розвитком однієї теми й пов'язаних за допомогою синтаксичних або лексичних засобів, аналогічних зв'язкам між реченнями.

Фраза – найменша самостійна ритмомелодична одиниця спілкування, яка не завжди збігається з реченням, але завжди комунікативно інформативна; висловлення, що становить змістовно-смыслову та інтонаційно-граматичну єдність.

Фразеологізми – особливі одиниці мови, що складаються з двох чи більшої кількості роздільно оформлених компонентів і характеризуються автоматичною відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та граматичної будови. За способом з'єднання складників *фразеологічно стійкі словосполучення* поділяються на: *фразеологічні зрощення* або *ідіоми* – семантично неподільні фразеологічні одиниці, значення яких не впливає із значень компонентів: *бити байдики, збити з пантелику, лясати точити, притчаво язиках*; *фразеологічні єдності* – семантично неподільні звороти, цілісне значення яких вмотивовується значенням компонентів: *вивести на чисту воду, в рот води набрати, дивитися крізь пальці, пальця в рот не клади*; *фразеологічні сполучення* – семантично подільні фразеологізми, в яких є стрижневе слово: *бере страх (досада, жаль, зло), глибока осінь (ніч, старість)*. Фразеологізмам властиві такі виразові якості, як образність, емоційність, оцінність, експресивність; образність є домінантною рисою фразеологічних одиниць, що становить

їхню естетичну цінність. Фразеологічні звороти, використовуючись в авторському мовленні, роблять його різноманітним, мальовничим, сповненим почуттів. Див. також: *ідіома, контамінація, фразеологічна система мови, трансформація*.

Фразеологічна система мови (фразеологія) – сукупність фразеологічних одиниць певної мови, фонд фразеологічних засобів. У широкому розумінні цього терміна фразеологічну систему складають не лише усталені, лексично неподільні словосполучення – *фразеологічні зрощення, єдності, сполучення*, а й вільні сполучення слів, що збудовані за моделями словосполучень чи речень і відтворюються в мові. Це *фразеологічні вирази* – близькі до фразеологізмів одиниці, які мають здебільшого структуру речення: *афоризми, крилаті вислови, приказки, примовки, прислів'я*; та *фразеологізовані одиниці* – складені найменування, сполучення слів із властивою їм синтаксичною неподільністю, семантичною та структурною єдністю, значною усталеністю в мові і звичністю для більшості її носіїв, себто терміни фразеологізованого типу, мовні кліше тощо. Неемоційних чи стилістично не зорієнтованих фразеологізмів (*міжстильових*) у мові досить незначна кількість. Див. також: *стилістичні функції фразеологізмів, фразеологізми, функціонально-стильова диференціація фразеологізмів*.

Фразеологічна стилістика – розділ стилістики мови, що досліджує її фразеологічне багатство, а саме: функціонально-стильову диференціацію фразем, стилістично-експресивні якості найрізноманітніших за своєю семантикою і структурою мовних зворотів, які належать до поняттєво-емоційних засобів вираження розумової і почуттєвої сфери людини; вивчає можливості добору фразеологічних одиниць відповідно до змісту, мети висловлювання та сфери їх використання. Див. також: *стилістика мови*.

Фразовий член – частина вислову, проміжна між словом і реченням (більша за слово, менша за речення), член речення із залежними від нього словами, наприклад: *Скажу я вам, // люблю вас до безтями*; стилістичне явище, що виразно проявляється в живому мовленні.

Фразувати – використовувати певні фонетичні засоби при виголошенні тексту: паузи, темп, динаміку і т. ін.

Функції мови – роль мови, її призначення, використання в суспільстві. *Комунікативна* функція мови – функція спілкування, обміну інформацією; *когнітивна* (пізнавальна) – відбиває зв'язок мови з мисленням; *номінативна* – функція позначення об'єктів дійсності, їхніх властивостей та відношень між ними; *контактна* (фатична) – виявляється за потреби мовця привернути до себе увагу співрозмовника, підготовки його до повідомлення інформації; *емотивна* – функція вираження почуттів, емоцій, переживань тощо.

Функційний підхід – напрям дослідження мов, що передбачає її розгляд у дії, в процесі функціонування. Стосується засвоєння функцій

моови, функціонування мовних одиниць у текстах різних стилів, жанрів, типів мовлення і має важливе значення для формування комунікативних умінь і навичок.

Функціонально-стилістична класифікація лексики – розмежування лексики за диференційними ознаками у функціонально-стильовому аспекті (професіоналізми, лексика ситуативного вжитку: нейтральна, висока, низька), діахронічному (неологізми, історизми, архаїзми), нормативно-регіональному (розмовна, діалектизми, жаргонізми), експресивно-емоційному (експресивна та емоційно забарвлена лексика). Сучасна загальноприйнята класифікація словникового складу мови об'єднує групи слів за призначенням і сферою використання (характером функціонування) – це *загальнонавчальна* та *вузькоспеціальна лексика* (арготизми, жаргонізми, діалектизми, терміни, професіоналізми); за частотністю вживання – *активна* й *пасивна* (архаїзми, історизми, неологізми); за стилістичною активністю (функціонально-стильовою ознакою переважного вживання в тих чи інших сферах спілкування) – *стилістично забарвлена*, яка диференціюється на *лексично-розмовну* (з подальшим розмежуванням на розмовно-просторічну й експресивно-емоційну) й *книжну* (лексика писемного мовлення: наукова, офіційно-ділова, публіцистична, конфесійна, художня, поетична) та *стилістично нейтральна* (міжстильова). Окремо розглядають стилістику вживання груп лексем, диференційованих ознаками у семантично-формальному плані (*антоніми, багатозначні слова, омоніми, пароніми, синоніми*) та за походженням (*іношомовна лексика* з її внутрішньою градацією). Див. також: *лексика*.

Функціонально-стилістичний аспект вивчення мови – полягає у вивченні не тільки наукових відомостей про мову (суто лінгвістичних знань), а й у засвоєнні виражальних можливостей мовних одиниць, особливостей їх функціонування. Мовні засоби розглядаються в мовному контексті з урахуванням стилю, форми, типу, жанру.

Функціонально-стильова диференціація фразеологізмів – різновиди стилістично забарвлених фразеологічних одиниць, відмінних за сферою свого використання, що вживаються тільки або переважно в межах певного стилю (тобто виявляють тяжіння до окремих із них) і вирізняються на тлі міжстильових фразеологізмів. Стилістично забарвлені фразеологізми поділяються на *книжні фразеологізми* (*конфесійні, наукові, офіційно-ділові, публіцистичні, художні*) й *розмовні фразеологізми*. Див. також: *міжстильові фразеологізми, стилістично забарвлені фразеологізми, фразеологічна система мови*.

Функція – динамічна характеристика значення, спосіб його існування, роль у побудові та функціонуванні мовної одиниці. Див. також: *стилістична функція*.

Художні фразеологізми – оригінальні, авторські витвори думки, позначені такими виразовими якостями як образність, емоційність, оцінність, експресивність. До цього розряду належать *афоризми* та їх різновиди, *крилаті вислови*, що посилюють образний колорит мови, становлять її естетичну цінність, є джерелом емоційної наснаги тексту; часом виступають композиційним центром твору (наприклад: «*Fatamorgana*», «*Коні не винні*» М. Коцюбинського; «*Поки сонце зійде – роса очі виїсть*» М. Кропивницького). Своєрідністю з-поміж інших вирізняються *фольклорні фразеологізми*. Див. також: *книжні фразеологізми*.

Художньо-белетристичний стиль – функціональний різновид літературної мови, що має мистецьку сферу поширення, обслуговує художньо-творчу діяльність мовців, виявляє особливий спосіб мислення та форму суспільної свідомості і задовольняє духовно-естетичні потреби суспільства. Стиль художньої літератури поєднує в собі ознаки різних стилів. Див. також: *Додатки. Загальна характеристика стилів; стиль мовлення*.

Художньо-публіцистичні жанри – різновиди текстів публіцистичного стилю. До них належить памфлет, нарис, фейлетон, а також замальовка. Завдання цих жанрів – вплинути на маси, переконати їх, сформувані в людей правильне ставлення до конкретних подій, громадського життя.

Цитата – дослівно відтворений у тексті уривок із іншого твору, буквально повторення чужого висловлювання з дотриманням усіх особливостей та вказівкою на автора (посиланням на джерело). Цитати як спосіб обґрунтування або спростування тієї чи іншої думки (*цитування*), як факт для її підтвердження, пояснення, ілюстрації широко використовують у текстах офіційно-ділового, наукового й публіцистичного стилів мовлення. Обов'язкова умова – автентичність першоджерела. Див. також: *літературна цитата*.

Цілісність тексту – одна з основних текстових категорій, що дозволяє сприймати текст як цілісну мовленнєву одиницю, а не механічну суму складників (речень, абзаців). Розглядається як функційно-комунікативна співвіднесеність з одним конкретним об'єктом; обмежується початком (вступом) і кінцівкою, логічним зв'язком частин, що становлять його зміст. Забезпечує змістову й комунікативну організацію тексту.

Часопис – періодичне друковане видання у вигляді книжки, журналу.

Частковий повтор – повторення коренів, основ слова, того самого слова в межах фразеологічної одиниці (у збереженій або видозміненій формі) і т. ін. (наприклад: *вік звікувати, мости мостити, мало-помалу, сила-силенна*). Див. також: *повтор, тавтологія*.

Чуже мовлення– протилежність авторській мові; вислів іншої особи, відтворений і включений в авторський виклад. Залежно від лексико-синтаксичних засобів передачі чужого мовлення розрізняються *пряма мова* і *непряма мова*. Протилежне – *авторська мова*.

Штамп мовний– стерті вирази; усталені, механічно відтворювані мовні звороти з послабленим лексичним значенням та стертою експресією, що зручні для певних ситуацій. Через систематичне повторення вони втрачають свіжість, а через невмотивоване вживання – інформативність. За частого, багаторазового використання у відповідних і невідповідних мовних ситуаціях на штамп може перетворитися будь-яка структурна чи змістова одиниця мовлення. Ознаки штампів: «закам'янілі» формули, що переважно вживаються в офіційно-діловому стилі, публіцистиці (наприклад: *вищезгадані, вищеназвані, нижчепойменовані; беручи до уваги, вжити заходів, взяти участь, відігравати важливу роль, мати велике значення, необхідно відзначити, приділяти значну увагу, призначити посаду, розвиток науки і техніки*); готові зразки висловлення думки, які часто використовуються без потреби в інших стилях, окрім більшості жанрів публіцистичного (*в силу (діючого закону), в умовах (економічної кризи), за рахунок (бюджетних коштів), з боку (правоохоронних органів), з метою (подолання кризової ситуації), належним чином, у справі, шляхом*; слова й вислови зі стертою образністю (*біле золото, блакитне паливо, люди в білих халатах*); *універсальні слова* – слова з невизначеним узагальненим значенням, що є заміниками слів із конкретним значенням (*дещо зроблено*), часто *парного типу* (слова-супутники, як-от: *висновки – правильні, певні; внесок – значний, вагомий; допомога – активна, дійова; заходи – конкретні, відповідні; зміни – докорінні, кардинальні; місце – важливе, чинне; питання – гостре, актуальне; увага – належна, посиленна*). Терміни *штамп, шаблон, трафарет* мають негативно-оцінне значення, позначаючи переважно бездумне, невдале використання мовних засобів. Цим вони відрізняються від нейтральних понять *штампу, стандарту, стереотипу* й *кліше*, які мають інформативно-необхідний характер і належать до галузі доцільного використання готових формул відповідно до комунікативних вимог. Однак надмірність штампів затуманює зміст висловлювання; через нагромадження зайвих слів мова стає важкою для сприйняття, нечіткою, наприклад: *проведення роботи із впорядкування території (замість впорядкування території); робота над впровадженням нових методів; працюють над здійсненням завдання поліпшення роботи транспорту; питання забезпечення виконання плану; питання проведення боротьби зі злочинністю*. Тому стилістично невмотивованого використання штампів слід уникати. Див. також: *канцеляризми, кліше, офіційно-ділова лексика, офіційно-ділова фразеологія*.

Штучна мова— 1) мова, що твориться на основі взаємної погодженості мовців; міжнародні, допоміжні мови (есперанто, інтерлінгва та ін.); 2) нарочита мова, позбавлена стилістичного забарвлення.

Щоденник – різновид мемуарної літератури, в якому записи про події, факти, думки й переживання викладені в хронологічній послідовності, часто з елементами художньої оповіді.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абзац
Абстрактна лексика
Автентичний текст
Автологія
Автоматизація
Автор
Автореферат
Авторська мова
Автосемантичне речення
Агіографія
Агітаційна промова
Аграматизм
Адаптація
Адресант
Адресат
Активна лексика
Активний словник
Актуалізація
Актуальне членування речення
Актуальний
Акцентуаційна норма
Акцентуація
Акцентувати
Алегорія
Алітерація
Алгоритм
Алогізм
Алюзія
Ампліфікація
Аналіз мовлення
Аналіз тексту
Анафора
Анахронізм
Анепіфора
Антитеза
Антифразис
Антоніми
Антонімічна іронія
Антонімія
Антономазія

Аперцепція
Апострофа
Арго
Арготизми
Архаїзми
Архітектоніка
Асемантичний
Асиндетон
Асонанс
Асоціація
Афект
Афереза
Афіксальна стилістика
Афіксація розмовності
Афіксація суб'єктивної оцінки
Афіксація урочистості
Афіксація, складні слова
книжного забарвлення
Афоризм
Афористичність мовлення

Б

Багатозначні слова
Багатозначність
Багатство і різноманітність
мовлення
Багатство мови
Багатство мовлення
Багатство словника
Безафіксні утворення
Белетристика
Білінгвізм

В

Варваризми
Варіанти
Варіантність
Вид
Види вправ з розвитку мовлення
Види мовленнєвої діяльності
Виразжально-зображальні засоби
мови

Виразність
Виразність мовного оформлення
тексту
Висловлення
Висловлювання
Висока культура мовлення
Високий стиль
Відокремлення
Вільна пряма мова
Вірш
Віршовий розмір
Власне іншомовні слова
Власне українська лексика
Внутрішнє мовлення
Волюнтатив
Враження
Вставлені слова і конструкції
Вставні слова і конструкції
Вузькоспеціальна лексика
Вульгаризми
Вчення про три стилі

Г

Газетно-публіцистичні
жанри
Гармонія
Гіпербола
Гіперболізація
Гіпероха
Гіперсемантизація
Глоса
Глосарій
Говір
Говірка
Градація
Грамати́чна стилістика
Графон
Гротеск
Гумор

Д

Давноминулий час
Дар слова
Демінутиви

Десемантизація
Дефініція
Дефісація
Дигресія
Дискурс
Дискурсивне мовлення
Дискусія
Дисонанс
Диспут
Діалект
Діалектизми
Діалог
Ділові папери
Довідник
Домінанта
Доповідь
Дотеп
Доцільність мовлення
Драма
Дублет

Е

Евфемізм
Евфонічність
Евфонія
Екзотизми
Експліцитний
Експліцитність
Експресема
Експресивна інтонація
Експресивність мовлення
Експресія
Екстраверт
Елегійний
Еліпс
Емоції
Емотивний
Емоційність
Емоційно-експресивна лексика
Емфаза
Еналага
Енантіосемія
Епанафора

Епістоляризми
Епістолярій
Епістолярний стиль
Епістолярний текст
Епітет
Епіфора
Естетичне почуття
Естетичний смак
Естетичність
Етикетні мовленнєві формули
Етнографізми
Етнолінгвістика

Ж

Жанр
Жаргон
Жаргонізми
Живе мовлення

З

Забарвлення
Загальноживана лексика
Замітка в газету
Замітка-інформація
Замовчування
Заперечне речення
Запозичення
Засоби вираження міри і якості
ознаки
Засоби експресивної графіки
Застарілі слова
Звертання
Зворотний порядок слів
Звуконаслідувальні слова
Звукопис
Звукоповтори
Звукосимволізм
Здогадна пряма мова
Зміна значення
Зміст
Змістовність мови
Змістовність мовлення
Значення слова

Зорієнтованість тексту

І

Ідея
Ідіолект
Ідіома
Імітація
Імператив
Імплицитний
Імплицитність
Інверсія
Індивідуалізація
Індивідуальність творча
Інклюзив
Інтенсивність мовлення
Інтерв'ю
Інтер'єктивізація
Інтердепенденція
Інтернаціоналізми
Інтерпретація
Інтерференція
Інтонційні норми
Інтонція
Інтонування
Інтраверт
Інформативність мовлення
Інформативність тексту
Іншомовна лексика
Іронія
Історизми

К

Какофонія
Каламбур
Калька
Калькування
Канцеляризми
Карикатура
Картина світу
Катахреза
Категорія роду
Категорія часу
Категорія числа

Кличний відмінок
Кліше
Ключові слова
Книжна лексика
Книжне мовлення
Книжні фразеологізми
Когнітивна лінгвістика
Колорит висловлювання
Комічне
Компетентність
Компетенція
Компетенція мовна
Комплексний аналіз тексту
Композиційно-стилістичні засоби
Композиція
Комунікативна лінгвістика
Комунікативна
ситуація
Комунікативне табу
Комунікативний намір
Комунікативний шум
Комунікативні вміння й навички
Комунікативні норми
Комунікативні якості мови
Комунікація
Комунікація масова
Кому́тація
Конкретна лексика
Конотація
Консонанс
Констеляція
Контамінація
Контекст
Контраст
Конфесійна лексика
Конфесійна фразеологія
Конфесійний стиль
Конфлікт
Концепт
Концептуальна картина світу
Краса
Красномовство
Крилаті вислови
Культура мови

Культура мовлення

Л

Лаконічний стиль
Лаконічність мовлення
Лапідарний стиль
Лейтмотив
Лексика
Лексикаусногомовлення
Лексика художніх творів
Лексикон
Лексико-семантичні групи
Лексична норма
Лексична стилістика
Лист
Лінгвістика
Лінгвістика тексту
Лінгвістичний аналіз тексту
Лінгвістичний аналіз художнього
тексту
Лінгвостилістика
Ліричний відступ
Література
Літературна мова
Літературна цитата
Літературознавча стилістика
Літота
Логіка

М

Майбутній час
Макаронізми
Макаронічний стиль
Максима
Маркований
Марнослів'я
Мейозис
Меліоризація
Мелодика мовлення
Мемуари
Мета висловлювання
Метатеза
Метафора

Метафоризація
Метод
Метод зіставлення
Метод семантико-стилістичного
аналізу
Метод стилістичного
експерименту
Метод структурно-статистичний
Методика стилістики
Методологія стилістики
Метонімія
Минулий час
Міжкультурна комунікація
Міжстильова лексика
Міжстильова фразеологія
Міркування
Мова
Мова імпровізована
Мова художньої літератури
Мовленнєва діяльність
Мовленнєва ситуація
Мовленнєве спілкування
Мовленнєвий акт
Мовленнєвий етикет
Мовленнєвий закон
Мовленнєві вміння
Мовленнєві недоліки
Мовленнєві помилки
Мовлення
Мовна картина світу
Мовна майстерність
Мовна норма
Мовна особистість
Мовна ситуація
Мовна характеристика
Мовне табу
Мовне чуття
Мовний такт
Мовно-стилістичне оформлення
Модальний
Модальність
Молитва
Монолог

Морфологічна норма
Морфологічна стилістика
Морфологічні синоніми

Н

Навичка
Наголос
Надфразна єдність
Напівпряма мова
Нарис
Наріччя
Народна етимологія
Народна творчість
Настрій
Наукова лексика
Науковий стиль
Наукові фразеологізми
Невербальні засоби
спілкування
Невласне пряма мова
Недоліки в тексті
Ненормативна лексика
Неологізми
Неориторика
Неповне речення
Непоширене речення
Непряма мова
Нестилетвірні ознаки стилю
Низький стиль
Новаторство
Нормативна лексика

О

Об'єкт
Об'єктивність
Об'єкт стилістики
Образ
Образ автора
Образ персонажа
Образ словесний
Образне мислення
Образність
Однозначні слова
Однозначність

Однорідність
Односкладні речення
Оказіоналізми
Оказіональний
Оклик
Окличне речення
Оксиморон
Омоніми
Омонімія
Опис
Оригінальність
Орнаментация
Орфографічна норма
Орфоепічна норма
Основний словниковий фонд
Особові форми дієслова
Офіційний лист
Офіційно-ділова лексика
Офіційно-діловий стиль
Офіційно-ділові фразеологізми

П

Памфлет
Парадигма стилістична
Парадокс
Паралелізм
Паралельні синтаксичні
конструкції
Паралельні форми прикметників
Паралінгвістика
Парентеза
Парний повтор
Пародія
Пароніми
Паронімічна атракція
Паронімія
Парономазія
Парцеляція
Пасивна лексика
Пасивний словник
Патетика
Пауза
Пейоризація

Передмова
Переносне значення
Перифраз
Період
Персоніфікація
Писемне мовлення
Питальне речення
Підстилі мовлення
Підтекст
Післямова
Плеоназм
Побутова лексика
Повне речення
Повсякденно-побутове
спілкування
Повсякденно-службове
спілкування
Повтор
Поезія
Поетизація
Поетизми
Поетизувати
Поетика
Поетичний контекст
Полілог
Полісиндетон
Помилка
Поняття
Популяризація
Порівняльний зворот
Порівняння
Порядок слів
Посилювальний повтор
Почуття
Поширене речення
Правило
Правильність
Прагматика
Предмет стилістики
Прийом експресивно-стилістичної
графіки
Приказка
Прикладка

Прикладна лінгвістика
Примовка
Прислів'я
Проблематика
Проза
Промова
Пропаганда
Просодичний
Просодичні елементи
Просодія
Просте речення
Просторічна лексика
Протеза
Протиставлення
Професіоналізми
Пряма мова
Пряме значення
Прямий порядок слів
Психолінгвістика
Публіцистика
Публіцистична лексика
Публіцистичний стиль
Публіцистичні фразеологізми
Пуризм

Р

Редагування
Редуплікація
Рема
Ремінісценція
Репліка
Репортаж
Рецептивний
Рефрен
Речення
Рима
Ритм
Ритміка
Ритмомелодика
Риторика
Риторичний
Риторичні вміння
Риторичні вправи

Риторичні фігури
Розвиток мовлення
Розмовна лексика
Розмовна мова
Розмовне мовлення
Розмовні фразеологізми
Розмовно-побутовий стиль
Розповідне речення
Розповідь
Розщеплений присудок
Русизми

С

Сарказм
Сатира
Світогляд
Світогляд автора
Семантизація
Семантика
Семантична група
Семантична організація тексту
Семантичне поле
Семантичні варіанти
Семема
Сентенція
Середній рід
Середній стиль
Символ
Симпатія
Симфора
Синекдоха
Синестезія
Синкопа
Синоніми
Синонімічний повтор
Синонімічні конструкції
Синонімія
Синтагма
Синтаксична норма
Складне речення
Сленг
Слова-паразити
Слова-речення

Словесна наочність
Слово
Слововживання
Словотвірна норма
Смисл
Соціолінгвістика
Сполучуваність
Спонукальне речення
Спосіб дієслова
Старослов'янізми
Стверджувальне речення
Створення звукового фону
Стилетвірні ознаки стилю
Стилізація
Стиліст
Стилістема
Стилістика
Стилістика діалектна
Стилістика загальна
Стилістика зіставна
Стилістика історична
Стилістика контрастивна
Стилістика мови
Стилістика мовлення
Стилістика практична
Стилістика тексту
Стилістика художнього мовлення
Стилістика частин мови
Стилістика часткова
Стилістична детермінація
Стилістична норма
Стилістична помилка
Стилістична система національної мови
Стилістична функція
Стилістичне значення
Стилістичне конструювання
Стилістичне редагування
Стилістичний аналіз тексту
Стилістичний етюд
Стилістичний контекст
Стилістичний прийом
Стилістичний синтаксис

Стилістичні вміння і навички
Стилістичні вправи
Стилістичні засоби
Стилістичні фігури
Стилістичні функції
фразеологізмів
Стилістично забарвлена лексика
Стилістично забарвлені
фразеологізми
Стиль
Стиль експресивний
Стиль індивідуальний
Стиль мови
Стиль мовлення
Стопа
Строфа
Структура риторики мовлення
Структура тексту
Суб'єкт
Суб'єктивність
Суржик
Суспільно-політична лексика
Сухий стиль
Сфера спілкування

Т

Тавтологія
Такт
Творчі вправи
Творчі роботи
Текст
Текстологія
Текстуальний
Тема
Тематика
Тембр голосу
Темп мовлення
Теперішній час
Терміни
Термінологія
Типи мовлення
Типізація
Тон
Тональність

Тонема
Травестійний
Трагічне
Транслітерація
Трансформація
Тривіальність
Троп

У

Узуальний
Узус
Уміння
Ускладнене речення
Усне мовлення
Учитель-словесник
Уява
Уявлення

Ф

Фамільярна лексика
Фамільярність
Фатичне мовлення
Фейлетон
Фігура мови
Філологія
Фольклор
Фольклоризми
Фольклорні фразеологізми
Фонетичні варіанти слів
Фонетичні синоніми
Фонетичні фігури
Фоніка
Фоностилістика
Форма
Форми мовлення
Фрагмент
Фраза
Фразеологізми
Фразеологічна система мови
Фразеологічна стилістика
Фразовий член
Фразувати
Функції мови

Функційний підхід
Функціонально-стилістична
класифікація лексики
Функціонально-стилістичний
аспект вивчення
мови
Функціонально-стильова
диференціація фразеологізмів
Функція

Х

Художні фразеологізми
Художньо-белетристичний стиль
Художньо-публіцистичні жанри

Ц

Цитата
Цілісність тексту

Ч

Часопис
Частковий повтор
Чуже мовлення

Ш

Штамп мовний
Штучна мова

Щ

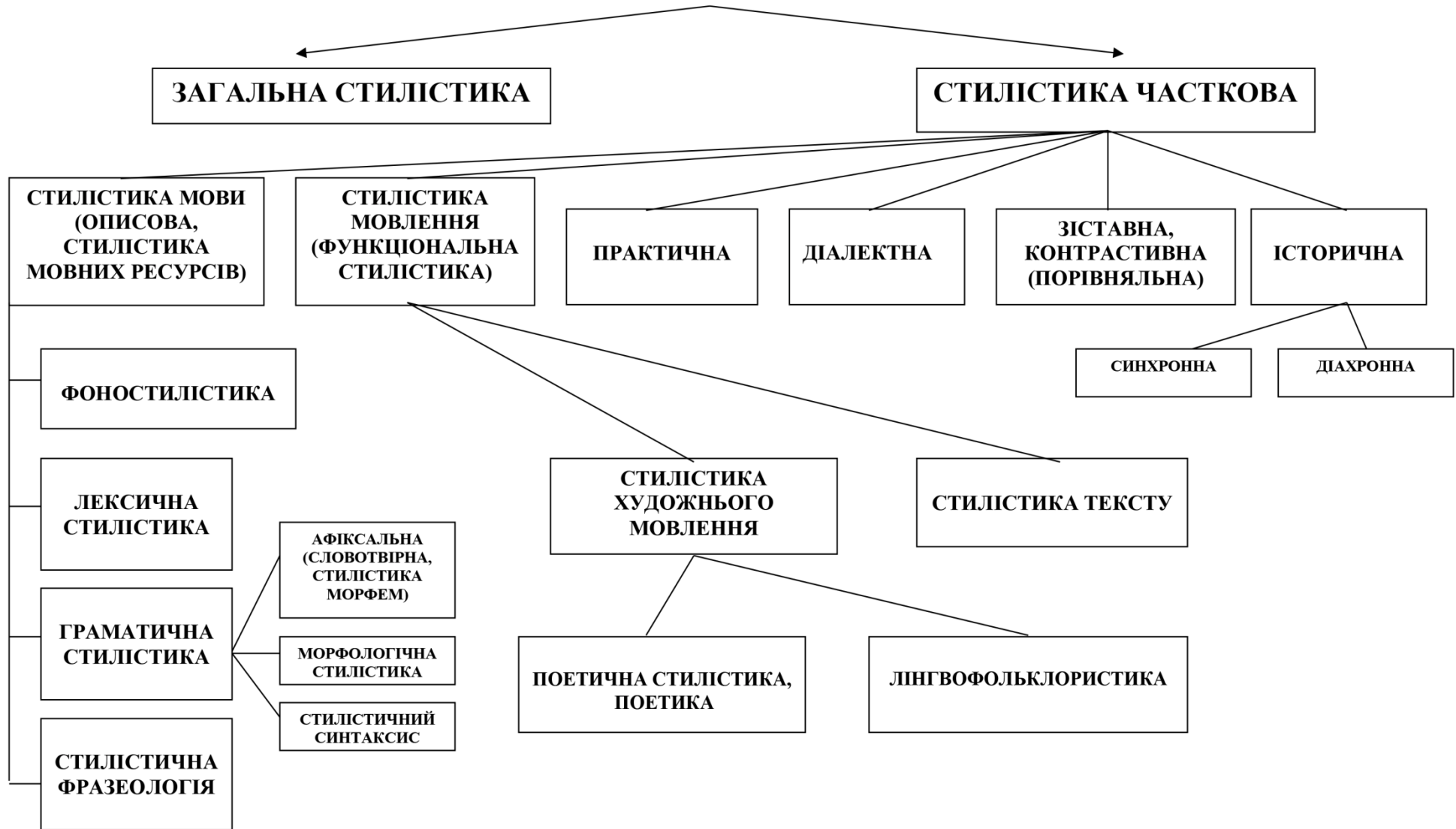
Щоденник

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібн. / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
2. Ващенко В. С. Стилiстичнi явища в українській мові / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во ХДУ, 1958. – 159 с.
3. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник / С. І. Головащук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.
5. Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – К. : Наукова думка, 2004. – 448 с.
6. Дудик П. С. Стилiстика української мови : навч. посібн. / П. С. Дудик. – К.: Академія, 2005. – 368 с.
7. Єрмоленко С. Я. Нарисизукраїнської словесності (стилістика та культура мовлення) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
8. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посібн. / Т. А. Єщенко. – К. : Академія, 2009. – 264 с.
9. Качуровський І. В. Основи аналізу мовних форм (стилістика) / І. В. Качуровський. – Мюнхен; Ніжин, 1994. – 135 с.
10. Качуровський І. В. Основи аналізу мовних форм (стилістика) : Фігури і тропи / І. В. Качуровський. – Мюнхен; Київ, 1995. – 234 с.
11. Качуровський І. В. Фоніка : підручник / І. В. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 166 с.
12. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : підручник / А. П. Коваль. – Вид. 3-є, доп. і перероб. – К.: Вища школа, 1987. – 352 с.
13. Кочан І. М. Культура рідної мови : збірник вправ і завдань / І. М. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
14. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посібн. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
15. Мацько Л. І. Стилiстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
16. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
17. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови : підручник / О. Д. Пономарів. – 3-є вид., перероб. і доп. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2000. – 248 с.
18. Риторичний словник / укладач З. Й. Куньч. – Київ: УНВЦ «Рідна мова», 1997. – 342 с.
19. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. – К. : АРТЕК, 2001. – 392 с.
20. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посібн. / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2015. – 320 с.

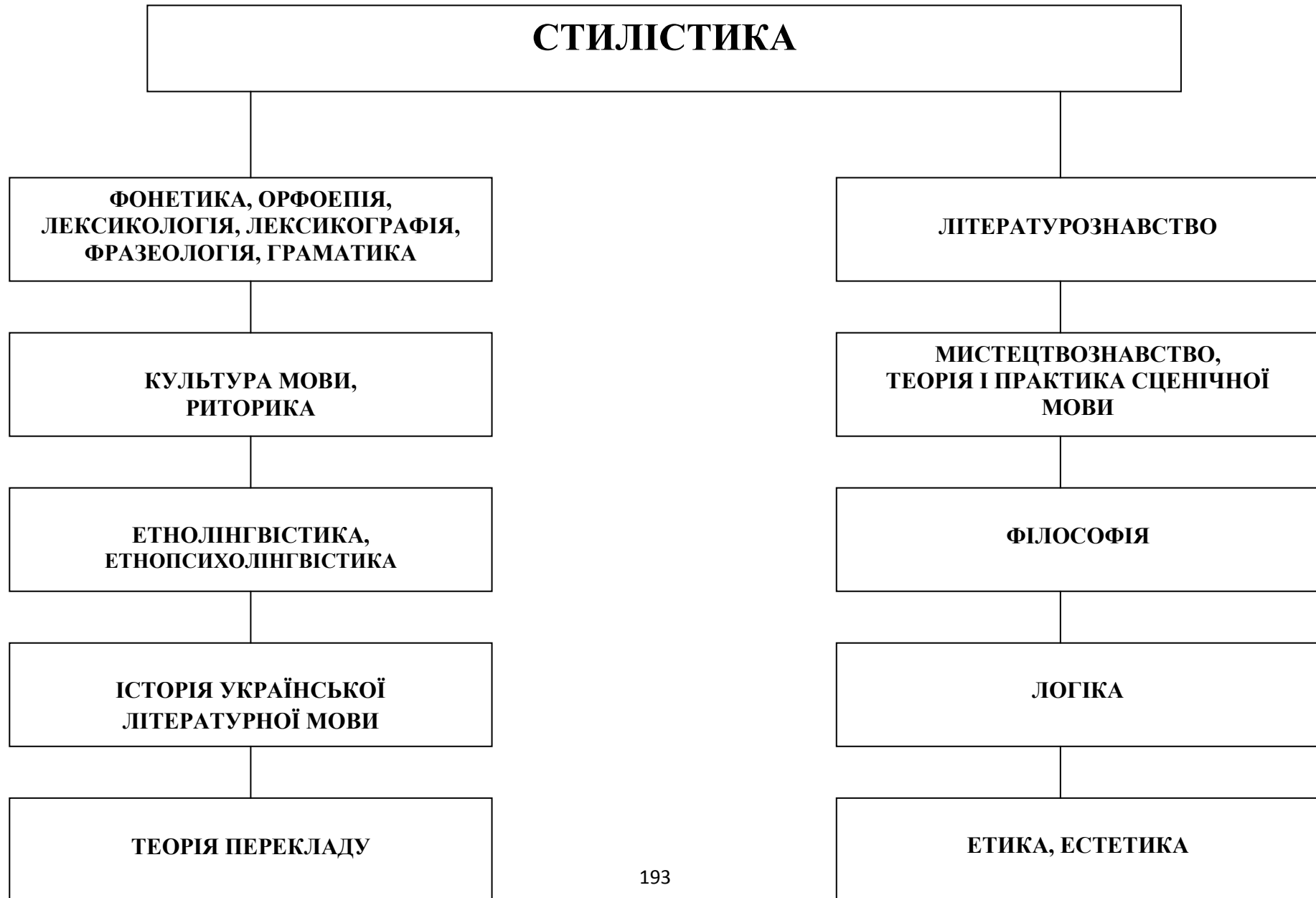
21. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець. – К. : Академія, 2011. – 176 с.
22. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
23. Сучасна українська літературна мова. Стилістика / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.
24. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Грамота. – 368 с.
25. Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. [та ін.]. – вид. 3-є, зі змін. і доп. – К. : Укр. енциклопедія, 2007. – 856 с.
26. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
27. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української літературної мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 496 с.
28. Шиприкевич В. В. Питання фоностилістики / В. В. Шиприкевич. – К. : Вид-во Київського університету, 1972. – 88 с.

ДОДАТКИ
Структура стилістики

Зв'язок стилістики з іншими науками

Стилістична система мови

Загальна характеристика стилів

Розмовно-побутовий стиль

Форми вияву, жанри реалізації	Функція	Сфера поширення, основне призначення	Стильові ознаки
Усна (первинна) і писемна (вторинна). Розмова; діалог, полілог, монолог (рідше).	Комунікативна, пізнавально-контактна.	Побут мовців, неофіційна сфера суспільних стосунків, повсякденні потреби спілкування.	Невимушеність, спонтанність, імпровізованість, лаконізм, емоційність; позамовні чинники (міміка, жести, ситуація), інтонування.
Мовні особливості			
Лексико-фразеологічні		Граматичні	
Загальноживана лексика, розмовно-просторічні одиниці (специфічно-побутові слова, вульгаризми, суржик), діалектизми, соціальні діалекти, емоційно-експресивні слова, розмовні фразеологізми, а також прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вислови.		Речення різної модальності та інтонації; прості, неповні, односкладні речення, словоречення; звертання, вставні (вставлені) слова і словосполучення, вітальні і прощальні вислови; відсутність речень із дієприслівниковими чи дієприкметниковими зворотами.	

Художньо-белетристичний стиль

- епічний (прозовий) підстиль
- ліричний (поетичний) підстиль
- драматичний підстиль
- комбінований підстиль

Форми вияву, жанри реалізації	Функція	Сфера поширення, основне призначення	Стильові ознаки
Писемна, усна; монолог, діалог, полілог. Епопея, роман, повість, оповідання, нарис, поема, балада, пісня, поезія, драма, трагедія, комедія, мелодрама, водевіль, ліро-епічний твір, драма-феєрія, усмішка, байка, епіграма.	Естетично-інформаційний вплив на думки і почуття за допомогою художніх образів.	Мистецька (індивідуальна і колективна художньо-творча діяльність мовців, література, різні види мистецтва, культура, освіта); задовольняє духовно-естетичні потреби суспільства.	Образність, поетичність, емоційність, експресія, естетика мовлення, зображуваність, живописання, тематичний обшир, багатство мовних засобів, категорія персональності (образ автора, його світогляд, світовідчуття), авторська індивідуальність, суб'єктивність.
Мовні особливості			
Лексико-фразеологічні		Граматичні	
Розмаїття стилістично диференційованого словника художньої мови: перевага слів конкретно-чуттєвого сприйняття; різні вияви синонімії, антонімії, омонімії, паронімії; висока частотність уживання емоційно-експресивних слів; утворення неологізмів (авторських, okazіональних); використання зі стилістичною метою архаїчних одиниць, діалектних, професійно-термінологічних, розмовно-просторічних, жаргонізмів, арготизмів. Розгалужена фраземіка, активне творення і використання крилатих висловів, афоризмів. Наявність тропів, традиційно поетичної лексики, явищ поетичного звукопису.		Повне представлення елементів поетичного синтаксису (стилістичних фігур, періодів); прийоми взаємозаміни родових і числових форм слів різної частини-мовної приналежності; стилістично доцільне вживання паралельних словозмінних форм, використання стилістичного потенціалу дієслівних форм і категорій. Неоднотипність речень, тенденція до вживання менш громіздких, ускладнених фраз; речення різної модальності, особливості ритміко-інтонаційного оформлення тексту; допускається пропуск слів, незакінчені, обірвані конструкції, слова-речення.	

Науковий стиль

- власне науковий підстиль
- науково-навчальний підстиль
- науково-популярний підстиль
- виробничо-технічний підстиль

Форми вияву, жанри реалізації	Функція	Сфера поширення, основне призначення	Стильові ознаки
Писемна, усна; монолог, діалог, полілог. Дисертація, монографія, енциклопедія, стаття, тези, анотація, рецензія, реферат, повідомлення, доповідь, виступ, тези; підручник, посібник, навчально-методична стаття, лекція, бесіда, інструкція, технічний проспект.	Інформативно-комунікативна (пізнавально-репрезентативна).	Наука, техніка, освіта; пізнання світу, з'ясування, доведення наукових теорій, явищ, знань, повідомлення (презентація) результатів дослідження.	Точність, однозначність, об'єктивність, правдивість, обґрунтованість, цитування, логічність, понятійність, чіткість, поділ на параграфи, розділи, пункти, підпункти, узагальненість, відсутність образності.
Мовні особливості			
Лексико-фразеологічні		Граматичні	
Книжна лексика (загальнонаукова, спеціальна термінологія), абстрактна лексика, наукова фразеологія; вживання слів у прямому значенні, відсутність багатозначних слів, засобів художньої тропіки, індивідуальних неологізмів; емоційно-експресивна лексика рідкоживана.		Переважає іменниковий характер висловлювання; широке використання відносних прикметників, незначна кількість дієслів (безособові, інфінітиви, означенні позачасовості); прямий порядок слів, прості ускладнені речення (однорідність, узагальнені слова, відокремлені звороти), вставні та вставлені одиниці, тяжіння до складних синтаксичних конструкцій (підрядність причинно-наслідкових зв'язків); перевага граматично повних речень.	

Офіційно-діловий стиль

– законодавчий підстиль
– адміністративно-канцелярський (управлінський) підстиль
– дипломатичний підстиль

Форми вияву, жанри реалізації	Функція	Сфера поширення, основне призначення	Стильові ознаки
Писемна, усна (рідше); монолог, діалог. Офіційні папери (документи), переговори, ділові розмови, неприватні телефонні розмови, виступи на засіданнях, нарадах, прийоми громадян тощо.	Інформаційно-вольова (повідомлення фактів державного чи приватного значення), дидактична.	Виробничо-професійна сфера суспільних стосунків; офіційне спілкування, регулювання ділових відносин, обслуговування громадянських потреб у типових ситуаціях.	Імперативність, розпорядність; документальність, суворість регламентованість тексту, нормативність, строгість форми, стереотипність висловлювання; конкретність змісту, об'єктивність, лаконічність, стислість і чіткість, логічна послідовність, точність, однозначність викладу, достовірність, повнота інформації; переважно безособовий характер тексту, експресія волевиявлення та відсутність експресії почуттів, емоційності, прояву індивідуальності.
Мовні особливості			
Лексико-фразеологічні		Граматичні	
Переважають стилістично нейтральні мовні засоби; активне вживання офіційно-ділової лексики – різногалузева термінологія (юридична, дипломатична, фінансово-економічна), фразеологізовані книжні звороти – мовні штампи, кліше, канцеляризми; значна кількість скорочених слів, аббревіатур; мінімальна образність, відсутність емоційно-експресивних одиниць.		Висока частотність іменників, віддієслівні іменники, прийменниково-іменникові конструкції, відіменні похідні прийменники; інфінітивні, наказові, безособові форми дієслів, із значенням позачасовості; прямий порядок слів, розповідні речення, недопустимість пропуску слів, стандартні вислови, шаблонні структури речень, односкладні типи речень (інфінітивні, неозначено-особові, узагальнено-особові, номінативні), ускладнені речення (дієприкметникові, дієприслівникові звороти, однорідні члени речення), складні синтаксичні конструкції підрядності, іменні та розщеплені присудки.	

Публіцистичний стиль

– власне публіцистичний підстиль
(інформаційний, рекламний, агітаційний, ораторський різновиди)

– художньо-публіцистичний підстиль

– науково-публіцистичний підстиль

Форми вияву, жанри реалізації	Функція	Сфера поширення, основне призначення	Стильові ознаки
Писемна, усна; монолог, діалог, полілог. Публіцистична стаття, замітка, репортаж, інтерв'ю, дискусія, заява, промова, мітинговий виступ, привітання, лист-послання, памфлет, фейлетон, нарис, есе, критична стаття, аналітичний огляд.	Цілеспрямованого впливу та інформації.	Засоби масової комунікації (мова преси, газет, часописів, іншої суспільно-політичної літератури, телебачення, радіо); слугувати висвітленню суспільно-політичних питань, забезпечувати формування громадської думки, громадянської позиції, пропагувати прогресивні ідеї, вчення, знання.	Інформативність, пропагандистський характер, фактологічна переконливість, спрямованість на новизну, урочистість, динамічність, актуалізація сучасності, чіткість, декларативність; закличність, спонукальна експресія, авторська пристрасність, індивідуальність, оцінність (іронія, сарказм, захоплення, гнів), емоційність, синтез логічності, точності та образності, поєднання стандарту й експресії; простота, доступність, зрозумілість.

Мовні особливості

Лексико-фразеологічні	Граматичні
Активно вживана суспільно-політична лексика (ідеологеми, абстрактні одиниці тощо), газетні штампи, кліше; поповнення іншомовною лексикою, продуктивність нової суспільно-політичної лексики і фразеології (спонукальні гасла, лозунги), модифікація фразеологізмів; набуття відповідної конотації загальноновживаною лексикою; емоційно-експресивні слова, художньо-образні засоби виразності (тропіка, перифрази, антитези і под.).	Експресивний синтаксис – інверсія, риторичні фігури, повтори та інші стилістичні фігури; речення різної структури, заклики-звертання, вигуки, вставні конструкції, нанизування однорідних членів речення.

Епістолярний стиль

Форми вияву, жанри реалізації	Функція	Сфера поширення, основне призначення	Стильові ознаки
Писемна, монолог. Приватні листи(родинно-побутове, інтимно-товариське, дружнє, приватно-ділове, виробничо-професійне листування), щоденники, мемуари, записники, нотатки, календарі.	Апелятивна (контактна).	Сфера приватних (суто індивідуальних), приватно-офіційних стосунків: побут, особисте життя, виробництво, політика, наука, культура, мистецтво; повідомляти про певні події, ставлення до них, інформувати про етичні переконання, інтереси, естетичні смаки тощо, викликати почуття, співзвучні з емоційною налаштованістю автора.	Узвичасна структура листа: соціально-етична частина (дата, місце, звертання, привітання, поздоровлення, подякапрощання, побажання, сподівання, підпис) та основна(інформативний зміст тексту); невимушеність, уснорозмовний характер, простота фрази, емоційність розповіді, безпосередність вираження почуттів, шанобливість, доброзичливість, спонукальність, суб'єктивність, індивідуальна неповторність.
Мовні особливості			
Лексико-фразеологічні		Граматичні	
Переважає загальноживана лексика, епістоляризми: звертання (часто повторювані, поширені, позначені оцінною експресією – від офіційно-доброзичливого, інтимно-ласкавого до зневажливо-осудливого тону), етикетні формули-вітання, прощання.		Досить різноманітні синтаксичні конструкції оповідного характеру.	

Конфесійний стиль

- Священного Писання (Біблійний) підстиль
  - літургійний (богослужбовий) підстиль
  - патрологічний (святоотцівський) підстиль
    - агіографічний (житійний) підстиль
  - гомілетичний (проповідницький) підстиль
    - науково-богословський підстиль
    - церковно-правовий підстиль
- катехізичний (навчально-релігійний) підстиль
  - паломницький підстиль
  - полемічний підстиль

Форми вияву, жанри реалізації	Функція	Сфера поширення, основне призначення	Стильові ознаки
Писемна, усна; монолог, діалог. Перекладна культова оригінальна література (Біблія, Євангеліє, житіє, апокриф, псалом; проповідь, послання, молитва); богослужіння, сповідь.	Релігійного впливу.	Культові установи (церкви, монастирі, молитовні будинки), релігійні громади, віруючі родини, теологічні навчальні заклади; формування релігійної свідомості; обслуговує релігійні потреби суспільства та культово-професійні потреби священнослужителів.	Урочистість, піднесеність, поважність, інколи й святковість; канонічність слів і конструкцій, символізм, образність, стійкість стильової норми.
Мовні особливості			
Лексико-фразеологічні		Граматичні	
Стилістично маркована лексика – конфесійна, сакральна (основоположні релігійні поняття, церковні реалії), старослов'янські (давньокнижна лексика), складні слова-стилістеми, власні назви (імена святих, головних біблійних постатей); типова фразеологія (біблійна, усталені формули-вітання); багатство епітетів, порівнянь, метафор, алегорій, символів.		Інверсований порядок слів, своєрідна ритмомелодика, синтаксична схожість початкових структур, повторення слів (словосполучень, речень), перевага розповідних, стандартно стійких синтаксично повних речень різної будови.	

Схема стилістичного аналізу тексту

I. Жанрово-стильова приналежність (диференціація на підстилі) та колоритно-стилістичні різновиди тексту. Форма вияву та жанри реалізації, функція, основне призначення, сфера поширення, загальностильові ознаки.

II. Мовні особливості. Фонетико-стилістична організація тексту.

1. Характеристика засобів милозвучності:

– евфонічні чергування голосних і приголосних звуків;

– вимовна легкість (повноголосся, подовження, спрощення).

2. Пошук явищ фоносемантики, звукового символізму, елементів звукопису: асонанс, алітерація, дисонанс, анафора, епіфора, рима, ритміка, звуковідтворення, звуконаслідування, тонема;

3. Визначення ролі фонетико-стилістичних засобів у створенні певного тексту, його відповідного колориту.

III. Лексико-стилістичні та фразеологічні засоби текстотворення.

1. Характеристика лексики за походженням, тематикою (тематичними полями).

2. Функціонально-стилістична характеристика лексики (загальноживана, вузькоспеціальна: термінологічна, професійна, діалектна, жаргонна, арготична; активна, пасивна: архаїзми, історизми, неологізми; нейтральна, стилістично забарвлена: книжна, розмовно-просторічна та емоційно-експресивна).

3. Способи використання полісемії, функції багатозначних слів.

4. Стилістичні прийоми та доцільність використання синонімів, антонімів, омонімів, паронімів.

5. Виділення семантико-стилістичних якостей фразеологізмів, їхнє функціонально-стильове розшарування.

6. Призначення, роль фразеологізмів (усіх структурно-генетичних та функціональних різновидів) у тексті.

7. Вплив лексико-фразеологічних засобів на вираження змісту мовлення.

IV. Морфемно-словотворчі ресурси.

1. Пошук стилістично забарвлених морфем у тексті, інтерпретація дериватів.

2. Характеристика словотворчих засобів, що надають словам семантико-стилістичних відтінків (зменшуваності, пестливості, збільшеності, згрубілості, урочистості, інтимності, поетичності, фольклорності, пісенності, розмовності, книжності тощо).

V. Морфологічні засоби стилетворення.

1. Визначення семантико-стилістичних функцій самостійних, службових частин мови, вигуків (функції конкретизації, уточнення, емоційності, образності, характеристичності, динамічності, статичності тощо).

2. Варіантність морфологічних форм (стягнені і нестягнені, короткі і

повні форми окремих повнозначних частин мови; засоби вираження міри і якості ознаки; варіантні часові, особові, способові форми дієслів та ін.). Вибір певних граматичних форм у зв'язку із типом мовлення, жанром, стилем.

3. Стилiстична характеристика морфологiчних засобiв – граматичних форм та категорiй певних частин мови.

VI. Синтаксична організація тексту.

1. Порядок слів у реченні. Інверсія як стилістичний засіб мовлення.

2. Експресивні способи вираження головних та другорядних членів речення.

3. Стилiстична роль речень за метою висловлювання (модальнiстю) та емоцiйним забарвленням.

4. Стилiстичнi явища у структурi простого речення. Функцiї відокремлених, однорiдних членiв речення, вставних i вставлених конструкцiй, вокативiв.

5. Стилiстичнi властивостi односкладних i неповних речень.

6. Стилiстичнi особливостi складного речення. Перiод, стилiстичнi функцiї перiодичної мови.

7. Функцiонально-стилiстична роль прямої мови, iншi способи iндивiдуалiзацiї мови в контекстi. Монолог, дiалог, полiлог.

VII. Роль фонетичних, лексичних, граматичних засобiв у твореннi фiгур мови – тропiв, евфонiчних (фонетичних) фiгур та стилiстичних (фiгур поетичного синтаксису).

VIII. Роль ключових мовних одиниць у вираженнi головної думки тексту, його змiстового наповнення, створеннi цiлiсної образної системи.